

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЗІМІН Володимир Сергійович

УДК 327(477):32.001(043.3)

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ
СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН (ТЕОРЕТИКО-
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник:

АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ.....	12
Висновки до першого розділу.....	59
РОЗДІЛ 2	
ГЛОБАЛЬНІ, РЕГІОНАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗМІН ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ	63
Висновки до другого розділу.....	94
РОЗДІЛ 3	
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ.....	98
Висновки до третього розділу.....	131
РОЗДІЛ 4	
ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ ДИПЛОМАТИЧНИХ КАДРІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТАТЕГІЇ УКРАЇНИ	134
Висновки до четвертого розділу.....	171
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми зовнішньополітичної стратегії України в контексті викликів сучасності обумовлено потребами практики, насамперед утвердженням української незалежної держави у європейському і світовому просторі як конкурентоздатного партнера, визнання її повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Зовнішня політика сучасної України формується з урахуванням низки чинників – геополітичного положення, історичного досвіду, економічного і соціокультурного ресурсів, людського потенціалу, що в цілому створюють можливості для утвердження України як держави, яка може відігравати вагомую роль в системі сучасних міжнародних відносин. На формування зовнішньополітичної стратегії впливають процеси, що відбулися у міжнародному середовищі наприкінці ХХ століття – зміна ієрархії зв'язків між національними і регіональними підсистемами, поява нових регіональних центрів сили, посилення процесів глобалізації та фрагментації, перехід від епохи конфронтації до епохи співробітництва, пошук власного місця і ролі у сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі.

Зовнішньополітичний розвиток України як самостійної держави має певні досягнення у сфері міжнародних відносин – членство в міжнародних організаціях, дипломатичні відносини з багатьма державами. Водночас, Україна залишається здебільшого об'єктом зовнішньополітичних впливів. Суперечності у системі міжнародних відносин, особливості внутрішньополітичної ситуації в Україні позначаються на зовнішньополітичному курсі й визначають шляхи його модернізації, потребують зваженого, послідовного підходу у визначенні напрямів та пріоритетів зовнішньополітичної стратегії.

Окремі аспекти проблеми зовнішньої політики, зовнішньополітичної стратегії відображені у наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних

дослідників – політологів, філософів, істориків. Серед зарубіжних – Р. Арон, А. де Бенуа, З. Бжезинський, Х. Булл, І. Валлерстайн, Р. Гілпін, Р. Каплан, Р. Кеохейн, Г. Кіссінджер, Л. Лінберг, Г. Моргентау, Е. Моравчик, Дж. Най, Р. Патнам, Т. Ріссе-Каппен, У. Ростоу, М. Челлен, Е. Хаас, С. Хантінгтон, К. Хаусхофер, Ф. Фукуяма, К. Уолтз та ін. Аналіз деяких питань зовнішньої політики України представлений в роботах російських дослідників – С. Булгакова, К. Гаджиева, Л. Гумильова, А. Доватура, О. Дугіна, М. Ільїна, С. Кара-Мурзи, С. Кечекьяна, Ю. Крижанича, І. Луппола, О. Панаріна, М. Остроградського, В. Цимбурського, Ю. Федорова та інших.

До проблем зовнішньої політики звертались вітчизняні науковці – В. Андрущенко, Б. Афанасьєв, О. Бабкіна, Є. Базовкін, Ф. Баранівський, В. Бебик, О. Білорус, В. Буткевич, І. Варзар, К. Ващенко, В. Вергун, Л. Гайдуков, Б. Гончар, М. Головатий, В. Горбатенко, К. Грищенко, Л. Губерський, Б. Гуменюк, В. Дергачов, М. Дмитренко, О. Задорожній, О. Зернецька, В. Євтух, В. Єременко, В. Ільїн, Є. Камінський, О. Картунов, В. Кіпень, С. Кононенко, В. Копійка, О. Коппель, А. Кормич, В. Кремень, С. Кримський, А. Кудряченко, І. Курас, Ю. Левенець, А. Лузан, Д. Лук'яненко, А. Луценко, М. Михальченко, А. Макаров, В. Манжола, О. Мироненко, А. Місуно, М. Ожеван, І. Онищенко, Ю. Павленко, В. Пазенок, О. Пархончук, Ю. Пахомов, Г. Перепелиця, С. Пирожков, М. Рибачук, Н. Рижко, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, О. Скрипнюк, В. Смолій, А. Суботін, Г. Цветков, В. Шахов, Ю. Шайгородський, Ю. Шемшученко, М. Шепелєв, С. Шергін, О. Шморгун, М. Шульга та ін.

Разом з тим, проблема формування зовнішньополітичної стратегії України, особливо, тенденції змін її пріоритетів в епоху глобалізації, регіоналізації міжнародного середовища залишається недостатньо дослідженою. Наукового дослідження потребують теоретико-методологічні засади зовнішньополітичної стратегії України (уточнення понять «зовнішньополітична стратегія», «пріоритети зовнішньополітичної

стратегії»; «зовнішні та внутрішні чинники формування зовнішньополітичної стратегії» тощо). Ретельного вивчення потребують такі категорії як принципи формування зовнішньополітичної стратегії України, детермінанти змін пріоритетів зовнішньої політики (демократизація, глобалізація, регіоналізація міжнародних відносин), суперечності формування зовнішньополітичної стратегії, виявлення перспектив її змін. Спираючись на вищезазначені категорії, подальшого дослідження потребують проблеми впливу глобальних, регіональних і локальних викликів сучасності як основних детермінант змін пріоритетів зовнішньої політики України і суперечностей формування зовнішньополітичної стратегії України. Особливого значення в сучасних умовах набуває вивчення питання підготовки дипломатичних кадрів як передумови формування та реалізації зовнішньополітичних змін. Зазначені аспекти обумовили вибір теми та визначили структуру дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої Ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 10 від 24 квітня 2008 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному теоретико-політологічному аналізі зовнішньополітичної стратегії України, визначенні її основних категорій – пріоритетів, принципів, напрямів, чинників формування, які відображаються у загальній меті – утвердженні України у світовому просторі як відкритої, конкурентоздатної, демократичної, соціально-правової держави.

Реалізація мети визначила **дослідницькі задачі:**

- узагальнити методологічні підходи дослідження зовнішньої політики, зовнішньополітичної стратегії, зовнішньополітичної діяльності, які сформувалися в теорії сучасної політичної науки;
- уточнити зміст поняття «зовнішньополітична стратегія», визначити функції та роль зовнішньополітичної стратегії в політичному житті суспільства;
- визначити пріоритети зовнішньої політики України та проаналізувати їх вплив на формування зовнішньополітичної стратегії України;
- проаналізувати структуру й основні напрями трансформації зовнішньополітичної стратегії України, зокрема, європейський вектор її розвитку;
- дослідити вплив глобальних, регіональних і локальних викликів сучасності як детермінант змін зовнішньополітичної стратегії України та обґрунтувати основні тенденції її трансформації;
- проаналізувати систему підготовки дипломатичних кадрів як передумови формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії України.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика; **предметом** – теоретичні засади трансформації зовнішньополітичної стратегії України в умовах сучасної динаміки цивілізаційних змін.

Методологічна основа дослідження базується на комплексі загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Дослідження базувалось на основних принципах сучасного наукового пізнання - науковості, об'єктивності, історизму, розвитку, єдності теорії та практики. Воно проведено з використанням таких методів, як діалектичний, метод структурно-функціонального аналізу, компаративний метод, комплексний метод, методи герменевтики та системного аналізу.

Завдяки використанню діалектичного методу пізнання, автор отримав можливість визначити теоретичні засади трансформації зовнішньополітичної стратегії, які обумовлені змінами у міжнародному середовищі – глобалізацією та регіоналізацією міжнародних відносин, а також суперечностями процесу демократизації внутрішньополітичного життя України. Метод системного аналізу забезпечив розгляд зовнішньополітичної стратегії в єдності теорії й програми досягнення основної мети зовнішньої політики України; цілісності зовнішньополітичних пріоритетів, політичних рішень, внутрішніх і зовнішніх чинників та зовнішньополітичної діяльності, методів і напрямів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах суб'єктів зовнішньої політики. Історичний та порівняльний методи забезпечили можливість аналізу та здійснення порівняння особливостей зовнішньої політики, її пріоритетів за часів існування України у складі СРСР та за умов незалежності. Застосування структурно-функціонального методу дозволило виявити взаємообумовленість мети, пріоритетів і напрямів зовнішньої політики, визначити роль зовнішньополітичної стратегії у політичному житті сучасної України.

Виходячи з поєднання у темі теоретичних, практичних та методологічних аспектів, у дисертації використано також комплекс дослідницьких методів, що включає: аналітичний метод, застосування якого виявилось, зокрема, у вивченні наукових публікацій з проблематики зовнішньої політики, чинників та напрямів її формування й у детальному дослідженні концепцій їх авторів. Було проаналізовано зміст низки політологічних категорій – зовнішня політика, об'єкт, суб'єкти, пріоритети, принципи, чинники формування та напрями зовнішньої політики з метою виокремити в них аспекти поняття «зовнішньополітична стратегія». Метод синтезу й синергетики, що виявив доцільність поєднання методів й результатів різних суспільно-гуманітарних наук для отримання інтегрованого знання різних наукових поглядів щодо визначення

пріоритетів, напрямів зовнішньої політики та наслідків для подальшого розвитку України в системі міжнародних відносин. Крім вищезазначених, у дисертації було використано методи формальної логіки – індукції, дедукції тощо.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в дисертації вперше зроблено спробу теоретичного осмислення змісту та детермінант, які визначають зміни зовнішньополітичної стратегії України в умовах динамічного розвитку сучасного світу і міжнародних відносин.

Елементи наукової новизни містяться в положеннях, що виносяться на захист.

Уперше:

– у політичній науці визначено сутність зовнішньополітичної стратегії України як своєрідного феномену, який: поєднує наукову теорію й програму досягнення основної мети – затвердження України у світовому просторі як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин; є системою зовнішньополітичних пріоритетів (зміцнення миру, рівноправність, міжнародна безпека, перевага загальнолюдських цінностей, визнання норм міжнародного права), політичних рішень і напрямів діяльності суб'єктів зовнішньої політики, яка обумовлюється впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та відображає основну лінію зовнішньополітичної діяльності, методів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах державних органів і суспільних утворень;

– запропоновано авторське визначення пріоритетів зовнішньополітичної стратегії як переваги одних зовнішньополітичних інтересів, зовнішньополітичних цінностей над іншими, їх гармонізації у процесі вироблення основних напрямів зовнішньої політики, визначенні стратегічних партнерів та статусу держави у системі міжнародних відносин, вибір яких обумовлюється системою політичних цінностей ідеологічних уподобань, політичною культурою політичних суб'єктів, розстановкою політичних сил у країні; визначено внутрішньополітичні

(складність та суперечливість процесу демократизації політичної, економічної, соціально-культурної сфер, розстановка політичних сил у державі) та зовнішньополітичні (активізація глобальних та регіональних трансформацій у міжнародному процесі) чинники трансформації пріоритетів зовнішньополітичної стратегії України;

– визначено складові зовнішньополітичної стратегії України: антропоцентризм, відкритість, прозорість, толерантність і реальний демократизм, а також розкрито роль і значення національної ідеї як своєрідного ядра зовнішньої політики, розкрито сутність цієї ідеї як такої, що базується на єдності національних та загальнолюдських цінностях і пріоритетах.

Отримали подальшого розвитку положення:

– про глобальні, регіональні і локальні виклики сучасності як детермінанти змін зовнішньої політики України та суперечності її реалізації, пов'язані з перехідними станами в політичній сфері (формування демократичних принципів суспільно-політичного життя та інститутів демократії); у економічній (формування ринкової економіки); у соціально гуманітарній (затвердження людиноцентричного принципу побудови суспільних відносин на основі пріоритета прав людини і громадянина, цінностей свободи, відповідальності, рівності, плюралізму, консенсусу, порядку, стабільності, толерантності, безпеки тощо);

– про основні напрями трансформації зовнішньої політики в контексті викликів сучасності та про особливості позиціонування України у якості стратегічного партнера.

Уточнено:

– поняття «зовнішня політика», чинники формування зовнішньої політики, напрями зовнішньої політики як такі, що формують зміст категорії «зовнішньополітична стратегія»;

– завдання підготовки дипломатичних кадрів адекватних сучасним умовам міжнародного середовища та зовнішньої політики України.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що в ній визначені, насамперед, теоретико-методологічні засади аналізу зовнішньої політики України (визначено поняття «зовнішньополітична стратегія»); визначені основні принципи зовнішньої політики України та її суперечності; проаналізовані глобальні, регіональні і локальні виклики сучасності як детермінанти змін зовнішньополітичної стратегії України; регіональні особливості становлення та основні напрями трансформації стратегії в контексті викликів сучасності, зокрема, зміцнення демократичних засад зовнішньої політики, пріоритет людини в контексті загальнолюдських і національних цінностей, прозорість і відкритість намірів, пріоритет прав і свобод людини, підтримка міжнародної діяльності інститутів громадянського суспільства, інформаційна забезпеченість процесу тощо. У практичному плані матеріали можуть бути використані для вироблення рекомендацій щодо формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії України; при викладанні курсів політології, у якості самостійного спецкурсу для студентів політологічних спеціальностей, а також при підготовці навчально-методичних посібників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, а саме: Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); науково-практичному форумі «Стратегія розвитку екологічної освіти в Україні» (Київ, 2011); I Українських педагогічних студіях «Освіта і культура як запорука сталого демократичного розвитку суспільства» (Київ – Луцьк – Рівне, 2012). Ряд ідей, обґрунтованих у дисертації, автором виносився на розгляд громадськості в період проведення «Днів науки» НПУ імені М. П. Драгоманова.

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 4 наукові статті, 3 з яких – у фахових наукових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (250 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 205 сторінок, із них основна частина – 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

На початку ХХІ століття у вітчизняній політичній науці посилюється і набуває сталості інтерес до міжнародних, глобалізаційних, геополітичних досліджень як проблемного напрямку вивчення особливостей втілення політичного ідеалу державності в усіх сферах суспільного життя в Україні: політиці, культурі, економіці, освіті, науці, інформаційному просторі. Справедливим є зауваження М. Шульги про те, що «дослідження геополітичної проблематики та філософських підвалин зовнішньої політики слід розглядати в контексті пошуку шляхів наукового подолання суб'єктами політичної дії проблем, пов'язаних з глобалізацією, формуванням цілісної громадянської політичної свідомості в суспільстві і збереженням його національно-культурної ідентичності» [232, с. 15].

Зовнішня політика пов'язана з міжнародним середовищем, особливості якого впливають на її зміст і форми. Науковці визначають низку особливостей у зовнішньополітичній діяльності, передусім значний елемент випадковості та непередбачуваності цієї діяльності у міжнародному середовищі. Серед інших особливостей зовнішньополітичної діяльності, Л. Чекаленко називає формування її на засадах міжнародного права, зокрема: повазі до суверенітету, рівноправності, невтручання у внутрішні справи одне одного, визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів, розвитку широкомасштабного співробітництва, відмови від загрози силою її застосування, захисті прав людини тощо [221].

Проблема зовнішньої політики та пов'язаних з нею відносин досліджувалася у межах багатьох наук. Однак, поняття зовнішньої політики, як і політики загалом, залишається надзвичайно дискусійним. Це зумовило формування різних підходів щодо розуміння її сутності. Згідно з

підходом, який підтримується більшістю зарубіжних і вітчизняних науковців, зовнішня політика визначається як загальний курс держави в міжнародних справах, яка регулює відносини певної держави з іншими державами і народами у відповідності з її принципами і цілями.

Слід відзначити, що питання змісту зовнішньої політики, її пріоритетів можна знайти ще у класиків вітчизняної політичної думки – у працях М. Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи, М. Міхновського, Д. Донцова, О. Бочковського, В. Винниченка, І. Лисяка-Рудницького. Цей аспект глибоко досліджений і описаний у монографії Ю. Левенця «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» [125]. Науковець вказує, що суспільно-політична думка цього періоду містила ідеї й теоретичні конструкції, які формувалися на переконливому науковому фактажі щодо права українського народу на самовизначення, національно-культурну ідентичність і створення держави в її етнічних межах. Також Ю. Левенцем визнано, що «саме в історії української політичної думки М. Драгоманов започаткував ідейні погляди щодо розуміння ролі території України як географічно-політичного фактору у взаємовідносинах Росії і Європи, а також розвиток народів у залежності від природи їх країн та використання можливостей наданих природою на ступені і історичного розвитку» [125, с. 112].

Для вітчизняних мислителів, на думку іншого дослідника О. Федоренка, українська держава виступала лише засобом реалізації національно-культурних і соціально-економічних прав людини в демократичному громадянському суспільстві. Роль суспільства та держави вони вбачали в категоріях загальнолюдських цінностей, аналізуючи у своїх роботах всі фактори, які впливали на функціонування українського соціуму [211].

Вивчаючи наукові підходи вітчизняної науки щодо проблеми зовнішньої політики, можна зазначити, що у першій половині ХХ століття

комплекс методологічних підходів був спрямований на історико-політичне підтвердження самобутності української нації, її права на власну державність в європейському географічному та політичному просторі, а особливо на осмислення власної історії, творення національної політики, освіти, культури, мистецтва.

Дослідження проблеми зовнішньої політики України за радянських часів не мало перспектив. Оцінюючи роль геополітичної думки у формуванні політичної ідентичності українського народу в радянську епоху, О. Заремба відзначає домінування серед науковців та громадських діячів сприйняття влади Радянського Союзу, як такої, що заперечувала самоідентифікацію і самовизначення української нації, й пропагувала і втілювала доктрину творення « нової історичної спільності – радянського народу » і « злиття націй і народів » на шляху до майбутнього справедливого ладу – комунізму [77, с. 60]. Однак і в межах становлення української дипломатії та наукової думки цього періоду були спроби обґрунтування відносно аутентичної ролі УРСР на міжнародній арені та її особливості як радянської республіки-співзасновниці, що було проголошено у конституціях 1937 та 1972 рр.

За оцінкою сучасних вітчизняних вчених, після проголошення незалежності України у 1991р. відбувся перехід українського соціуму на інший рівень суспільного розвитку: у сфері політичній – від тоталітаризму до демократії; у економічній сфері – від командно-адміністративної до ринкової економіки; у соціальній сфері – від людини залежної від влади до творця своєї долі; в гуманітарній – від класових до загальнолюдських цінностей; у міжнародній – від об'єкта геополітики до суб'єкта геополітики [28, с. 260]. Ці процеси актуалізували проблему подолання тоталітарної спадщини та розвиток вітчизняної дипломатії, які залишаються в якості одних з найважливіших питань сучасного зовнішньополітичного порядку денного. Наприкінці ХХ століття в українському суспільстві ідеологічні та політичні цінності тоталітаризму витісняють цінності демократії, пріоритет

прав людини і громадянина. Перехід від тоталітарного на шлях демократичного розвитку характеризуються складністю, суперечливістю, непослідовністю. Так, за оцінкою вітчизняних науковців О. Бандурки та В. Баркова «процес системних політичних і соціально-економічних перетворень в державі відбувався у взаємозв'язку з процесами національної самоідентифікації і політичного самовизначення суспільства, а також держави як повноцінного суб'єкта політичного життя» [23, с. 181].

На думку доктора політичних наук, професора М. Михальченка припинення існування соціалістичної системи призвело до двох наслідків глобального політичного значення: зникла світова супердержава – СРСР, яка домінувала в Євразії; виникли умови для домінування у Євразії і світі – Сполучених Штатів Америки [139, с. 393]. Академік І. Курас зазначав що, утворення нових суверенних держав на території колишнього СРСР, а також їхні орієнтири і пріоритети розвитку стали предметом світової політики, оскільки від України та інших держав у багатьох аспектах залежить стабільність і географічно-політична рівновага у світовому просторі [121, с. 3].

Останні тези багато в чому свідчать про формування у XXI ст. якісно нових засад як у стратегії зовнішньої політики більшості держав, міжнародних альянсів та організацій в цілому, так і на створення нових орієнтирів у зовнішній політиці України.

Досліджуючи зміст, структуру зовнішньої політики, зовнішньополітичної стратегії, слід відзначити той факт, що певний час, особливо у радянській науковій літературі, переважала думка, яка спрощувала розуміння зовнішньої політики. Зовнішньополітична діяльність обмежувалася закордонною діяльністю держави як політичного інституту. Аргументувалося це тим, що лише держава як загальнонаціональний політичний інститут має право здійснювати зовнішню політику, тільки вона може офіційно представляти країну у зовнішніх зносинах, брати участь від її імені у відносинах з іншими

державами й міжнародними організаціями, укладати договори, оголошувати війну тощо.

У сучасних довідкових виданнях зустрічаємо наступне визначення поняття: «зовнішня політика – це діяльність держави на міжнародній арені, що регулює стосунки з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми й регіональними міжнародними організаціями» [163, с. 45]. За іншим енциклопедичним словником зовнішня політика – це «загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інститутами відносно до потреб, принципів і цілей внутрішньої політики» [162, с. 222]. При цьому зауважується, що зовнішня політика тієї або іншої країни відображає основні принципи міжнародної політики держави, в основу яких покладено її (держави) національні інтереси та реалізується міністерством закордонних справ або відповідним йому зовнішньополітичним відомством.

Задля визначення стратегічних засад зовнішньої політики сучасної України важливим, на нашу думку, є розуміння співвідношення та первинності зовнішньої і внутрішньої політики. В науці існує кілька варіантів вирішення цієї проблеми: а) зовнішньополітичний курс будь-якої держави є продовженням її внутрішньої політики, зумовленої економічним базисом та інтересами правлячих сил (марксизм); б) зовнішньополітична ситуація формує внутрішню політику (Л. Гумплович); в) зовнішня і внутрішня політика є рівнозначними й тому при виробленні стратегії зовнішньої політики необхідно враховувати як внутрішньо-, так зовнішньополітичні умови.

Неправомірним, на наш погляд, є твердження, що зовнішня політика є лише продовженням внутрішньої. Діяльність держави у міжнародній сфері – це взаємодія з іншими державами та міжнародними організаціями, які впливають на суб'єкт зовнішньої політики. Цей вплив може примусити державу відкорегувати чи істотно змінити внутрішню політику. Залежність

зовнішньої політики держави від інших суб'єктів міжнародної політики не дає змоги однозначно стверджувати, що і внутрішня політика в усьому визначає зовнішню. Коріння такого, альтернативного марксистові варіанту, пов'язані з теорією завоювання, яка пояснює виникнення держав завоюванням одних народів іншими. Відповідно до цієї теорії зовнішня політика є визначальною стосовно їх внутрішньої політики. У результаті такої політики виникають держави. Так, один із авторів теорії завоювання - Л. Гумплович стверджував, що внутрішній розвиток держави визначається розвитком її зовнішніх сил, що внутрішня історія держави є додатком до зовнішньої, зумовлюється нею.

Кожен із цих варіантів акцентує увагу на якійсь особливості співвідношення зовнішньої і внутрішньої політики, водночас недооцінюючи інші. За певних умов зовнішня політика справді може стати визначальною стосовно внутрішньої. Так, під час війни, яка протягом усієї історії людства була одним із найголовніших засобів зовнішньої політики, все внутрішнє життя країни підпорядковується досягненню перемоги: економіка переводиться «на військові рейки», обмежується дія окремих конституційних положень, забороняється діяльність деяких організацій, вводиться цензура тощо. Однак війна є екстремальним, а не нормальним станом суспільства й вона також спрямована на задоволення певних внутрішніх інтересів і потреб. Тому не можна стверджувати, що зовнішня політика завжди й у всьому визначає внутрішню. Подібні твердження відокремлюють зовнішню політику від внутрішньої і перетворюють її на самоціль.

В сучасній зарубіжній науці дослідження зовнішньої політики поділяються на три групи відповідно до центральних категорій аналізу. Перша категорія – це аналітична модель «раціонального актора», яка пов'язана з державами як егоїстичними раціональними акторами, які переслідують національні інтереси. Друга категорія – це широко розповсюджена модель прийняття рішень «decision-making model» і

використовується вона під час аналізу суб-національної політики або регіональної зовнішньої політики. Зовнішня політика в рамках цього підходу трактується як «комплекс завдань із вирішення проблем, за умов того, що головним фактором динаміки глобальних політичних процесів визнається інформація» [239, р. 25]. Третя категорія – включає групу чинників, через які можна переміститися від понять «актор» і «процес» до менш матеріальних аспектів аналізу у формі коефіцієнтів «соціетальність» або «ідентичність». В ці категорії включаються ідеології, національні питання, культура. Мета цієї третьої категорії полягає в тому, щоб відділитися від держави як агента, для того, щоб повернутися до більш широких питань – ролі установ, громадської думки і моральних та правових норм в аналізі зовнішньої політики.

На думку науковців складність і неоднозначність відносин учасників міжнародної політики зумовлені тим, що їх поведінка в цій сфері ініціюється через неоднозначні причини. Так, О. Зуб вказує, що «для держав одночасно діючими джерелами їх поведінки є внутрішньополітичні зміни, зумовлені відносинами влади та суспільства, локальні зміни, які відображають, наприклад інтереси регіональної безпеки й глобальні зміни, зокрема, міжнародний тероризм, переміщення найновіших видів озброєння та засобів їх доставки тощо» [91, с. 32].

Для того, щоб визначити *пріоритети* зовнішньої політики, зовнішньополітичної стратегії необхідно одночасно враховувати внутрішньополітичні й міжнародні умови. Оскільки зовнішня політика тісно пов'язана з внутрішньою, що зумовлено такими чинниками, як єдина основа та кінцева мета, єдина ресурсна база, єдиний суб'єкт, тощо. Саме на цьому аспекті зауважує В. Воллес, визначаючи зовнішню політику, як «простір політичної поведінки держави, певний взаємозв'язок між її внутрішніми справами та міжнародним середовищем» [249, р. 7].

На наш погляд, зовнішньополітична стратегія – це феномен, який: поєднує наукову теорію й програму досягнення основної мети, відповідно

до предмету нашого дослідження – затвердження України у світовому просторі як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. Зовнішньополітична стратегія є системою зовнішньополітичних пріоритетів, політичних рішень і напрямів діяльності політичних суб'єктів, яка обумовлюється впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та відображає основну лінію зовнішньополітичної діяльності, методів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах державних органів і суспільних утворень.

Пріоритети зовнішньополітичної стратегії багато в чому обумовлюються низкою чинників. *Чинники* формування та практичної реалізації зовнішньополітичної стратегії можна поділити на три групи: *стабільні, нестабільні та змінні*. До *стабільних* чинників належить комплекс природно-географічних умов (клімат, географічне розташування тощо); до *нестабільних* – історичний досвід та особливості національної свідомості; до *змінних* чинників – стан і динаміка змін у міжнародній системі; особливості політичного режиму, а також традиції суспільної дискусії щодо міжнародної політики держави; геоекономічні геополітичні можливості держави; технологічний потенціал держави.

Крім цієї класифікації чинники, що впливають на зміст та пріоритети зовнішньополітичної стратегії можна умовно поділити на *зовнішні* (процеси, що відбуваються у сфері міжнародних відносин) і *внутрішні* (процеси внутрішньополітичного життя).

До зовнішніх чинників можна віднести такі фундаментальні якості світу: по-перше, глобалізація, що наклала відбиток на всі сфери життєдіяльності суспільства і торкнулася всіх без винятку держав; по-друге, демократизація, регіоналізація міжнародних відносин. Глобалізація як єдиний і багатоаспектний процес є досить тривалим і ще далеким до завершення. Його розвиток визначають не суб'єктивні, а об'єктивні тенденції світового поступу, хоча певною мірою і в певних межах вони можуть зазнавати суб'єктивного впливу. [189, с. 91].

Слід відзначити, що процеси демократизації та глобалізації, які почалися наприкінці 1970-х років посилили взаємозалежність країн, визначили нових впливових акторів міжнародного життя (транснаціональні корпорації, міжнародні організації, форуми, міжурядові та неурядові організації тощо).

Аналізуючи зміст поняття «зовнішньополітична стратегія», доцільно зупинитися на особливостях сучасного міжнародного середовища, які суттєво впливають на визначення його змісту. До таких К. Грищенко відносить: складні трансформаційні процеси, які пов'язані із переходом від двополюсного світу до нового багатополярного світового ладу; наявність кількох нових полюсів, але ще більше потенційних центрів впливу, які можуть стати новими полюсами; нові можливості, за допомогою яких кожна нація, що має достатньо сил для економічного успіху і достатньо мудрості для адекватної поведінки на міжнародній арені, може майже необмежено підвищувати планку свого міжнародного впливу; розуміння і усвідомлення того, що ера зростаючої конкурентної боротьби між Заходом і Сходом – це ера нових політичних та економічних союзів [53, с. 4].

Сучасний простір планети включає інтегруючі глобалізаційні центри (США, ЄС, Росія тощо) і локальні території. М Шинковський вказує на існування такого поняття як «глокалізація» - діалектичний зв'язок між глобальними і характерними для локальних територій процесами [228, с. 50]. Сутність цього поняття розкривається у синтезі усіх термінів, які характеризують взаємозв'язок, взаємопроникнення і взаємодоповнюваність глобальних і локальних тенденцій. Співвідношення цих тенденцій визначає асиметричність політико-територіальної структури більшості національних держав, суспільства яких, зберігаючи свою політико-культурну ідентичність, є максимально відкритими у фізико-географічному і політичному вимірах для інформаційного, товарного та фінансового співробітництва.

Нині частина науковців переконана, що розвиток регіональних форм співробітництва, поряд із загальним процесом глобалізації, сприяв би поділу на області безпеки. Європа сьогодні, наприклад, є осередком інтеграції в межах європейських кордонів, що засвідчує тенденції до об'єднання країн і у східній частині. Крім Східної Європи, країни північного узбережжя Середземномор'я, Близький Схід і навіть країни Середньої Азії прагнуть до європейської інтеграції. Японія орієнтується, насамперед, на Азію, а в Північно-східна Азія виявляє бажання до регіональної інтеграції.

Регіональні організації, мета яких полягає в тому, щоб посилити процеси інтеграції, втілюють свої задуми в Латинській Америці, Західній і Південній Африці, Південній Азії. Виявлені тенденції, на думку І. Ковалю, «сприяють формуванню такого порядку, у якому, крім очевидного процесу глобалізації, можуть розвиватися і регіональні організації, які воліють діяти в межах певного географічного кола і скорочувати зв'язки з іншими частинами світу» [102, с. 76].

Серед внутрішніх чинників вагомим є процес демократизації суспільного життя. Політичний плюралізм, розподіл влад, електоральна змагальність, юридична рівність індивідів є системою, що адекватна ринковій економіці та громадянському суспільству. Вона, порівняно з іншими політичними системами, сприяє вирішенню соціально-політичних конфліктів, досягненню консенсусу, зниженню соціальної напруги, що виникає в суспільстві, а також створенню можливостей для стабілізації існуючого ладу.

Нині розуміння демократії й демократизації є різним і суперечливим. До впровадження, можуть пропонуватися спрощені теоретичні моделі без урахування особливостей конкретного соціуму і його національної культури.

Демократія характеризується цивілізаційним способом ведення діалогу, компромісного узгодження, взаємного обмеження суперечливих та

конфліктів інтересів, посягань і переконань різних суб'єктів соціального процесу. Це, на думку О. Бабкіної, спосіб організації політичних та інших суспільних відносин та діяльності людей, що забезпечують інтеграцію суспільства на основі загальних інтересів, які виражають нормальну та оптимальну активність всіх його суб'єктів. [19, с. 9].

Двадцять років тому американський філософ Ф. Фукуяма у праці «Кінець історії та остання людина» вказував, що розпад соціалістичного табору і глобальний «парад демократій» завершують конкуренцію ідеологій у світовій історії. Сьогодні зрозуміло, що вчений помилявся: із завершенням «радянської епохи» історія не закінчилася. Тим більше вона не закінчується із завершенням «пострадянської епохи», тобто 20 останніх років, коли світ перетравлював наслідки холодної війни. Хоч як банально це звучить, але головний урок цих років полягає в тому, що в сучасному світі все можливо і що ера нового глобального єднання тільки розпочинається. Так само, як і ера нового глобального розмежування [53, с. 3].

Важливими для визначення міжнародного становища держави є її досягнення в *демократизації внутрішнього життя*, утвердженні верховенства права, створенні ефективної економіки і соціальної сфери. Усі ці ознаки виконують роль своєрідної «перепустки» до цивілізованої міжнародної спільноти. У європейській спільноті, на думку О. Дергачова, принципова спорідненість суспільних цінностей та зовнішньополітичних пріоритетів стала нормою [69, с. 32].

В контексті нинішнього етапу глобальної модернізації, Україна, як і усі постсоціалістичні країни, опинилася в ситуації інтеграції у світову спільноту народів, які будують цивілізовані демократичні соціально-правові держави, у яких дотримуються права і свободи людини. Для більшості країн цього сектору одночасно постала необхідність як зміни пріоритетів та моделей зовнішньополітичної поведінки, так і суттєвої

внутрішньої модернізації практично усіх сфер суспільства.

Виходячи з аналізу аспектів вияву цих концептів вітчизняні політологи вважають, що вибір структурами влади після проголошення незалежності України нової основи зовнішньої політики, геополітичної стратегії і ідентифікаційної моделі ускладнювався відсутністю чітких ідейних орієнтирів, неготовністю еліти виробити проект реформування усєї соціальної системи [142, с. 194].

Вагомим чинником успіху зовнішньополітичних ініціатив, ефективним засобом підвищення міжнародної довіри до України як з боку окремих країн, так і світового співтовариства є неухильне дотримання принципів демократії. Наприклад, Українсько-грузинська ініціатива щодо формування Спільноти Демократичного Вибору є яскравим виявом реалізації Україною разом з країнами-партнерами цих засад у своїй регіональній політиці.

Поширення демократії – суттєвий складник зовнішньої політики США та (меншою мірою) Євросоюзу. Упродовж останнього десятиліття це виявлялося у заохоченні проведення реформ і чесних виборів, підтримці урядів, що приходили до влади внаслідок «кольорових революцій», і навіть у вигляді підстави для військового втручання. Однак в останні роки, на думку вчених Інституту світової політики, пропагування демократії відбувається у формі технічної допомоги та сприяння виборчому процесу, фінансової та політичної підтримки. Частково це відображає вплив рецесії на фінансові ресурси західних країн. Проте це також свідчить, що країни, які є енергозалежними схильні «заплющувати очі» на часом небездоганну поведінку своїх постачальників. Водночас інші країни, а саме Росія, готові заповнити фінансовий та ідеологічний вакуум, який утворився на місці західного впливу. Після того, як іракська та афганська кампанії виснажили західні ресурси, «кольорові революції» потьмяніли, а уряди зосередили увагу на внутрішніх питаннях, поширення демократії вже не можна назвати глобальним пріоритетом [144, с. 19]. Однак, зближення України з

західними демократіями, реалізація стратегії щодо інтеграції до ЄС вимагають удосконалення підходів до демократичних процесів як в середині держави, так і на міжнародному рівні. Це передбачає не тільки адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС, а й розроблення програм і проектів зі створення оптимального середовища адаптації до європейського простору [229].

Вітчизняні вчені, які досліджують проблему зовнішньої політики, зовнішньополітичних орієнтирів України та інших пострадянських держав виділяють їх сутнісні характеристики у контексті понять «модернізація в державі» і «модернізуюча країна» [139, с. 53]. Процес модернізації при цьому виявляється в Україні як конкретна теоретична та практична модель діяльності соціальних суб'єктів, яка спрямована на консолідацію суспільства на основі національних і регіональних демократичних цінностей та традицій.

Поділяємо думку М. Михальченка та Г. Дашутіна про те, що політична модернізація за основу теоретичного аналізу і практичної діяльності висуває проблему підвищення ефективності влади, раціоналізації політичних систем суспільства і забезпечення прав і свобод особистості [64, с. 21].

В. Горбатенко політичну модернізацію розглядає як два пов'язаних між собою процеса. По-перше, це розробка науково-методологічних засобів, спрямованих на пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з розкриттям усієї сукупності взаємовідносин (держава – міжнародна система, держава – громадянське суспільство, держава – особистість, суспільство – особистість, індивідуум – індивідуум та ін.) на рівні окремого соціуму. По-друге, це практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи постійно й

успішно адаптуватись до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтовану на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства [49, с. 25].

Також вчений підкреслює важливість комплексного характеру політичної модернізації. Це, на думку В. Горбатенка, пов'язано з тим, що модернізація не обмежується лише політичною сферою, а охоплює собою економічну, соціальну, правову, культурно-духовну та інші сфери суспільного життя. Зміни в цих сферах тісно пов'язані між собою, постійно піддаються взаємному впливові та корекції. Нерівномірний розвиток або захоплення вдосконаленням лише однієї з названих сфер спричиняють, як правило, локальний, обмежений характер модернізації [49, с. 25].

Погоджуємося з думкою вітчизняної дослідниці О. Андрєєвої, що за умов, які склалися на межі другого і третього тисячоліть трансформаційний проект в Україні формувався в контексті глобального модернізаційного проекту, який містив такі виміри, як національна ідентичність, національна державність, реформування системи національної безпеки [12, с. 295].

Внутрішня ситуація в українській державі, незважаючи на існуючі політичні, ідеологічні та економічні розбіжності між різними групами населення, на думку М. Михальченка визначається складними процесами та особливостями формування в суспільній свідомості новітньої геоідеологічної парадигми [139, с. 427]. Суть цієї парадигми як одного з наріжних пунктів стратегії зовнішньої політики, згідно з дослідженнями представників вітчизняної наукової думки, полягає у формуванні загального розуміння суспільством України як самодостатнього суб'єкта внутрішньої та зовнішньої політики, функціонування якого базується на

основі національних традицій та інтересів, ідеї всеукраїнської єдності і європейського вибору у політичному житті.

Г. Зеленько у цьому контексті відзначає, що «сучасна наука має достатній арсенал засобів дослідження цих процесів, а на думку провідних вітчизняних вчених в Україні у цьому міститься змістовний потенціал прогнозування розвитку політичних процесів у світовому просторі з врахуванням соціокультурних характеристик українського суспільства та держави» [78, с. 91].

Також необхідно брати до уваги те, що у світі аналіз зовнішньої політики залишається комплексом мікротеорій, не закріплених в жодній макротеорії міжнародних відносин. Цей брак парадигмального базису демонструє одночасно і перевагу, і слабкість. Цінною якістю такого стану є те, що відсутність постійного підґрунтя дозволяє переборювати міжпарадигмальні суперечності в рамках теорії міжнародних відносин. Однак, на думку деяких зарубіжних науковців, очевидною слабкістю аналізу зовнішньої політики є те що він ніколи не буде трансформований в окрему фундаментальну теорію [239]. Інші дослідники, зокрема В. Хадсон, вважають, що саме аналіз зовнішньої політики має забезпечити конкретну теорію, яка могла б посилити зв'язок між теорією «раціонального актора» й іншими соціальними дисциплінами [240].

Початок доби незалежності викликав в Україні бурхливий розвиток досліджень з міжнародно-політичної проблематики. При цьому основний загаль наукових досліджень і публікацій цього періоду був присвячений не теоретичним чи методологічним аспектам дослідження міжнародних відносин, а практичним питанням розбудови відносин України із зовнішнім світом. Як наслідок удосконалення наукових досліджень у політичній сфері провідні українські вчені розглядають відкриття нових сфер пізнання, таких як: геоекономіка, геополітика, економічна і політична соціологія, філософія політики, глобалістика. Значним внеском у розвиток вітчизняної науки є індивідуальні та колективні монографії І. Бінька, Є. Донченко,

С. Головащенко, В. Кременя, В. Крисаченка, М. Михальченка, Ю.Павленка, Ф.Рудича, В.Ткаченка, які розглядають процеси формування геополітичних ідентифікацій України як чинник її внутрішньої та зовнішньої політики. Слід зазначити цінний внесок у вивчення зовнішньополітичних ідей низки вчених, які досліджували пов'язані з комплексним аналізом національних і соціальних проблем українського суспільства, змістом та формами політичної діяльності, філософією політики. Це праці В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Горбатенка, В. Дергачова, О. Заремби, В. Крисаченка, І. Кураса, Ю. Левенця, В.Литвина, О. Майбороди, В. Манжоли, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Поповича, Ф. Рудича, О. Фісуна, Л. Чекаленко, Ю. Шайгородського, Ю. Шаповала, Л. Шкляра та інших.

Найбільш впливовими аналітичними установами, які досліджують питання міжнародної політики в Україні є: Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Національний інститут проблем міжнародної безпеки (НІПМБ), Національний інститут європейських досліджень та інші.

Аналіз видань цих наукових установ дає підстави стверджувати, що у своїй поточній діяльності зазначені організації дотримуються певних правил, а саме: 1) дослідження інститутів обов'язково супроводжуються окресленням можливих сценаріїв подальшого розвитку подій або явищ міжнародного життя, що вивчаються. Самі дослідження будуються у рамках дуалістичної, геоекономічної, цивілізаційної, інформаційної парадигм за схемою «минуле-теперішнє-майбутнє», причому найбільша увага приділяється прогнозуванню майбутнього. У більшості випадків отримані результати подаються у формі теоретичного обґрунтування для прийняття урядових або корпоративних рішень щодо досліджуваного явища; 2) для вдосконалення шляхів розв'язання проблем, що досліджуються, НІСД, НІПМБ, НІЄД та інших діють шляхом об'єднання зусиль спеціалістів різних фахів.

Дослідження проблеми зовнішньої політики і міжнародних відносин системою установ Національної академії наук України характеризується широким і відкритим розповсюдженням результатів Інституту народознавства НАН України, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Інституту світової економіки і міжнародних відносин (ІСЕМВ) НАН України. Серед здобутків вказаних інститутів у сфері міжнародних відносин привертають увагу дослідження геополітики та геоekonomіки України; інформаційно-аналітична підтримка діяльності уряду України; застосування системного аналізу для прогнозування міжнародних відносин.

До навчальних установ, де досліджуються проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики, належать Дипломатична академія України при МЗС України (ДАУ), Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ), Національна академія оборони України (НАОУ), Київський національний університет імені Т. Шевченка (праці М. Шульги, М. Багорова, В. Булгакова, Ж. Панченко); відділ геополітики та геостратегії Науково-дослідного інституту українознавства (НДІУ) та низка інших.

Аналізуючи проблему зовнішньополітичної стратегії, доцільно звернути увагу на геополітику як наукову галузь, теоретичні напрацювання якої впливають на визначення пріоритетів зовнішньої політики. Вивчення джерел, що висвітлюють історію становлення вітчизняної геополітики як напряму політичної науки, дозволяє визначити закономірність, спадковість та тісний зв'язок світових і національних особливостей.

Виокремлюють три найбільші школи геополітики, які відрізняються своїми принциповими положеннями: німецьку, французьку, англо-американську. На відміну від інших геополітичних шкіл, для німецької та англо-американської характерною особливістю є конструювання глобальних геополітичних моделей світу. Суть пошуків французької школи

геополітики зводиться до визначення ролі Франції у інтеграційних процесах Європи, ідентичності Європи у цивілізаційних координатах та визначення шляхів і методів організації європейського простору. Суть наукових розробок представників російської геополітичної школи зводиться до визначення ідентичності Росії у цивілізаційних координатах та визначення шляхів і методів організації євразійського простору.

Феномен української геополітики парадоксальний у тому відношенні, що вона протягом майже всієї своєї історії перебувала в непевному стані буття-небуття. Її динамізм був не стільки науково-суттєвим, скільки науково-буттєвим.

Періодизація еволюції вітчизняних геополітичних ідей включає: загальнофілософський етапи (від найдавніших часів – XVI ст.), який характеризується зародженням географічного детермінізму; географічний етап (XVII – остання третина XIX ст.), характеризується вивченням політики держави, виходячи з географічного положення; геополітичний етап (кінець XIX – початок XXI ст.) характеризується вивченням держав як просторово-географічних феноменів і осягнення природи їхньої взаємодії між собою.

Слід відзначити, що нині існують певні протиріччя між геополітичними школами Заходу та Росії щодо бачення перспектив розвитку світового геополітичного простору. Це обумовлено державноцентричними світоглядно-доктринальними настановами та відмінними національними традиціями структуризації геополітичного простору. Разом з тим формування геополітики і геостратегії провідними державами Заходу та Росії в умовах глобалізації ґрунтуються на дуалістичній, цивілізаційній, гео економічній та інформаційній парадигмах геополітики.

Історія досліджень з геополітики в Україні у XX та на початку XXI століття, на думку А. Луценка має такі етапи: підготовчий етап (1900 – 1918 рр.) характеризується появою нових геополітичних ідей стосовно

державного суверенітету України; класичний етап (1919-1990 рр.) характеризується багатоманітною науковою та практичною спадщиною, що включила в себе відповідно вчення про географічні образи державно-територіальних утворень, геополітичну структуру світу та ідеї контролю над простором, котрі утворюють засади кожної національної школи геополітики. Особливістю даного періоду є збереження за радянських часів геополітичної наукової спадщини України переважно у закордонних наукових установах; етап геополітичного романтизму (1991–1994 рр.) пов'язаний з вибором України зовнішньополітичної стратегії й визначення власних національних інтересів. Цей період характеризується відсутністю ефективних аналітичних систем для орієнтації в геополітичному просторі, що супроводжувалося езотеричними техніками створення геополітичної картини світу. До таких можна віднести всякого роду глобалістські візії та доктрини, міфологічні образи постбіполярного світу; етап геополітичної ідентифікації (1995–2000 рр.) характеризується трансформацією чорно-білих схем геополітичного мислення у більш різноманітний досвід стратегічного планування політики. Цей період пов'язаний із становленням геополітики як науки та навчальної дисципліни у системі державного управління, а також у системі НАН України та системі вищої освіти України. Особливістю даного етапу є активне використання традиційних схем української геополітики у пошуках рішень у контексті трикутника «Захід – Росія – Україна»; етап інституалізації геополітики в науковому просторі України (2000 р. – по даний час), що характеризується функціонуванням ефективних аналітичних схем для орієнтації у сучасному геополітичному просторі. Цей етап пов'язаний із розвитком геополітичної науки України в контексті світової геополітики, що репрезентовано переходом від дуалістичної парадигми геополітики до цивілізаційної, гео економічної та інформаційної. В той же час єдина геополітична концепція в Україні відсутня [129, с. 10].

Розробки наукових установ, навчальних установ, науковців формують моделі міжнародних відносин, структурну основу для виділення пріоритетів, цілей та напрямів зовнішньополітичної стратегії України.

Пріоритети зовнішньополітичної стратегії ми розуміємо як перевагу одних зовнішньополітичних інтересів, зовнішньополітичних цінностей над іншими, їх гармонізацію у процесі вироблення основних напрямів зовнішньої політики, визначенні стратегічних партнерів та статусу держави у системі міжнародних відносин. Вибір зовнішньополітичних пріоритетів обумовлюється системою політичних цінностей, ідеологічних уподобань, політичною культурою політичних суб'єктів, розстановкою політичних сил у країні. Вибір пріоритетів є предметом політичної боротьби між політичними силами, яка загострюється під час криз, трансформаційного переходу у розвитку держави.

На початку 90-х років карта світу зазнала серйозних змін. Л. Чекаленко відзначає, що зникнення СРСР як системного утворення змінило геополітичну ситуацію і в євразійському просторі. Змінився не тільки світовий баланс сил, - різко зросла багатоваріантність відносин. З розпадом СРСР у світовому просторі сформувалася монополярна або однополярна система міжнародних відносин з поступовим посиленням елементів полі полярності. У цей складний період змін стійкого світового устрою з'являється оновлена держава – суверенна Україна. Пріоритетами зовнішньої політики України визначено: захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; забезпечення розвитку економічного потенціалу України та здобуття нею високого місця в міжнародному поділі праці; захист українських громадян за кордоном; формування позитивного інформаційного іміджу України [221].

Характеризуючи *пріоритети, цілі й перспективи* України в світовому геополітичному просторі українські вчені, виходячи з реалій глобального

розвитку визначають чотири універсальні для усієї світової системи держав наддержавні процеси: політична інтеграція держав у локальні блоки та передача ними їхнім військовим і адміністративним організаціям частини розпорядчих функцій (інтеграційні процеси, які виявляються і в позитивному, і в негативному аспектах, оскільки гарантують захист світової цивілізації від терористичних режимів і груп, але відкривають можливості для домінування однієї країни чи кількох країн над іншими); інтеграція національних економік у світову економічну систему (формування глобального світового простору для переміщення капіталів, товарів, послуг); інтеграція локальних територій у світове середовище людства (зближення і активізація діалогу цивілізацій і культур за рахунок розвитку нових світових інформаційних мереж); інтеграція у єдиний світовий простір культурно-інформаційних просторів національних держав (об'єднання і синтез соціальних, політичних та правових цінностей, виявлення конвергенції як політико-регулятивного механізму динамічної і перспективної взаємодії регіональних політичних цивілізацій) [137, с. 366 - 367].

Україна після здобуття суверенності заявила світові, що вважає свою територію неподільною і недоторканною, визнає непорушність існуючих державних кордонів і не має жодних територіальних претензій до жодної держави. Л Чекаленко вказує на те, що наша держава приєдналася до засадничих міжнародних документів, визнала себе правонаступницею колишньої УРСР, тим узяла на себе зобов'язання дотримуватися всіх попередніх міжнародних домовленостей (договорів, угод, декларацій, конвенцій тощо), встановила з іншими державами паритетні дипломатичні відносини [221].

Збереження та зміцнення державного суверенітету згідно з Конституцією України є головним завданням її внутрішнього та зовнішньополітичного курсу, заснованого на національних інтересах і пріоритетах, сутнісні засади яких обґрунтовуються на основі результатів

фундаментальних та прикладних розробок української науки.

Утвердження Конституції України виявилось логічним результатом адаптації політичних інститутів суспільства до нових історичних умов внутрішніх та міжнародних політичних відносин.

Так, щодо початкового періоду незалежності України, то її зовнішньополітичні пріоритети зумовлювалися ідеєю на нейтралітет, проголошеною ще на етапі суверенізації республіки в декларації про Державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. У документі сказано, що «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї» [65, с. 429].

І. Дудко узагальнює уявлення щодо процесу формування зовнішньополітичних орієнтирів України, визначення тенденцій, які передували й зумовлювали їх змінюваність на різних етапах незалежності країни – від ідеї нейтралітету на етапі суверенізації республіки до позиції її багатовекторності протягом 1990-х рр.; від орієнтації на євроатлантичні інтеграційні формування із варіативністю зазначеного (від ідеї повного членства в НАТО до поглибленого співробітництва з Північноатлантичним альянсом) з 2000 р. до офіційного позиціонування України як позаблокової держави зі збереженням євроінтеграційних орієнтирів як визначальних згідно з позицією державних структур, починаючи з 2010 р. [73, с. 209].

У перші роки незалежності основні принципи зовнішньої політики України були оголошені у зверненні Верховної Ради «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 р.: «Україна, одна з держав - засновниць Організації Об'єднаних Націй, відповідно до цілей і принципів Статуту ООН повністю спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки у світі, на активізацію міжнародного співробітництва...». Зазначалося, що Україна має намір приєднатися до Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї і як ядерна держава виступає за загальне

ядерне роззброєння, дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не здобувати ядерної зброї. Взамін за ліквідацію ядерної зброї Україна вимагала гарантій безпеки від усіх постійних членів Ради безпеки ООН. Як одна із засновниць ООН Україна дала зрозуміти світові, що вона зацікавлена у подальшому зміцненні миру і безпеки.

Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. така позиція знайшла відображення в Законі України «Про оборону України» (1991 р.), опосередковано (через проголошення ідеї позаблоковості) у Воєнній доктрині України (1993 р.), поклавши початок тривалим дискусіям на політичному і науковому рівнях щодо цінності орієнтирів на нейтральний статус України, з одного боку, а з іншого – можливостей досягнення цього статусу за умов внутрішньополітичної ситуації та зовнішнього оточення країни. До уваги бралось модернізоване бачення і практика міжнародних зв'язків нейтральних країн другої половини ХХ ст., коли поряд з класичним (на прикладі Швейцарії) тлумаченням нейтрального статусу країни як неучасті у будь-яких союзах, останнє не відкидало економічної і безпекової складової [73, с. 210]. Показовою в цьому плані була модель нейтралітету, притаманна низці сучасних європейських країн (Австрії, Швеції, Фінляндії, Мальті, Ірландії), що, поряд із залученням до інтеграційних зв'язків у межах ЄС, беруть участь (окрім Мальти) у формуванні та розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики Європи як однієї з трьох складових Європейського Союзу, мають високий рівень співробітництва з військово-політичним блоком НАТО. Австрія, Швеція і Фінляндія не відкидають, з огляду на позицію впливових у межах цих країн політичних сил, поступової трансформації їх нейтрального і позаблокового статусу із можливістю приєднання у майбутньому до Північноатлантичного альянсу [133, с. 23-78; 47, с. 27-36].

2 липня 1993 р. Верховна Рада України ухвалила «Основні напрями зовнішньої політики України» – постанову, що заклала підвалини

багатовекторної зовнішньої політики країни. В документі відзначається, що Україна здійснює активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику на таких головних напрямках:

1. Розвиток двосторонніх міждержавних відносин.
2. Розширення участі в європейському регіональному співробітництві.
3. Співпраця в рамках Співдружності незалежних держав.
4. Членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях [7, с. 379].

Кожен з цих напрямів здобув обґрунтування у документі відповідно до комплексу пріоритетів, зумовлених стратегічними та геополітичними інтересами, пов'язаними із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності; економічними інтересами, пов'язаними з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональними, субрегіональними, локальними інтересами, пов'язаними із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

Україна часів Леоніда Кучми постійно наголошувала на прагненні приєднатися до Євросоюзу. 2002 року навіть було вирішено інтегрувати країну до НАТО, однак на практиці спектр зовнішньополітичних партнерів зводився до однієї Росії. Поліпшити відносини зі США Леонідові Кучмі вдалося лише після того, як Київ погодився відправити свої війська спочатку до Кувейту, а потім до Іраку 2003 року. Проте це було доволі хитке потепління, оскільки США продовжували критикувати Україну за неповагу до демократичних цінностей. Тому Росія залишалася безальтернативним партнером Києва аж до «Помаранчевої революції».

Президентські вибори 2010 року, на думку І Дудко, стали поштовхом до чергової зміни або, принаймні, кореляції зовнішньополітичних пріоритетів України як передумови гострих дискусій на політичному й науковому рівні щодо об'єктивності даного з погляду на національні

інтереси України, з одного боку, а з іншого – спроможності державних кіл реалізувати задекларовані позиції з огляду на зовнішньополітичну ситуацію та реалії внутрішньополітичного розвитку: економічної й військової потужності, ступеня підтримки можновладців суспільством та опозиційними силами, відповідності зовнішньополітичних орієнтирів внутрішнім потребам країни тощо [73, с. 209].

На відміну від 90-х, коли зовнішньополітична діяльність України зосереджувалася головним чином на вирішенні тактичних завдань, нині на порядку денному мають стояти довгострокові задуми і плани, покликані передусім перетворити Україну на активного гравця світової політики і одночасно зміцнити її міжнародні позиції. Інакше кажучи, йдеться про перехід від початкових, дещо ідеалізованих уявлень до усвідомлення реалій та формування на їхній основі практичної політики на перспективу. Особливого значення при цьому набуває співпраця з європейськими країнами, Європейським Союзом у цілому, як зазначено у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [2]. У ньому підкреслюється, що «Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур», – йдеться в документі.

Основними пріоритетами зовнішньої політики на сучасному етапі проголошено:

- забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;

- дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією

Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес;

- забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;

- підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;

- забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;

- підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір» [2].

Аналіз Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 2010 р. порівняно з тенденціями міжнародного позиціонування України попередніх років зумовлює, втім, модифіковане сприйняття зовнішньополітичних орієнтирів України відповідно до завдань, які традиційно характеризують її національні інтереси.

Сучасна Україна як суверенна європейська держава спрямовує свою зовнішню політику, що базується на загальновизнаних принципах міжнародного права, на зміцнення миру і стабільності у світі через захист національних інтересів і безпеку держави. Зовнішньополітична діяльність Української держави спирається на засади рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи інших держав, визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів [221]. На початку XXI століття з'явилися унікальні можливості для побудови нового світу, вільного від загроз ядерної катастрофи, екстремізму та терору, світу, в якому можуть бути забезпечені сталий розвиток і безпека.

За умов глобальних змін особливими загрозами державі й суспільству є міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового

знищення, організована злочинність, локальні конфлікти, регіональні сепаратистські тенденції, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, нелегальна міграція, нелегальна торгівля зброєю, наркобізнес тощо. Україна має їм ефективно протидіяти.

Усвідомлюючи власну відповідальність, Українська держава підтверджує свою відданість цілям міжнародного розвитку, визначеним у Деклараціях ООН, і готова сприяти їх досягненню. Україна підтримує ідею реформування основних міжнародних інститутів у сфері безпеки з метою зробити їх ефективнішими та дієвішими. Питанням особливої міжнародної ваги є реформування Ради Безпеки ООН, посилення ефективності й прозорості її роботи у спосіб перетворення на орган зі справедливим регіональним представництвом країн-членів. Держава продовжуватиме політику активної участі в акціях *підтримання миру та безпеки* – і в регіональному, і в глобальному масштабах. Показником готовності до здійснення важливих міжнародних функцій є участь України у миротворчих операціях під егідою ООН у різних країнах світу.

Як ці завдання реалізувати в зовнішньополітичній площині? Для цього, зазначає Л. Чекаленко, створено механізм вироблення і впровадження рішень, розроблено законодавчу базу внутрішнього порядку і договірно-правову основу міжнародного буття. Державні інтереси України, як і будь-якої сучасної держави, полягають у реалізації стратегічних, політичних, економічних, правових та ідеологічних цілей. При цьому суверенітет, що означає невтручання у внутрішні справи, і безпека, яка гарантує суверенний розвиток, – обов'язкові умови (складові) існування Української держави: суверенітет забезпечує їй входження у світове співтовариство, а могутність держави визначає її місце та авторитет у світовому співтоваристві [221].

Важливим пріоритетом є зміцнення економічної складової зовнішньої політики України з метою створення сприятливих міжнародних умов для подолання негативних наслідків світової фінансово-економічної

кризи та відновлення економічного зростання нашої держави. Для цього вживаються всі необхідні заходи, покликані сприяти просуванню українських товарів і послуг як на традиційні, так і нові ринки, зокрема на Близькому Сході, в Латинській Америці, Азії та Африці [90].

На двосторонньому рівні Україна прагне використовувати весь потенціал взаємодії з Росією, США та іншими стратегічними партнерами на основі спільних цінностей та інтересів, поглиблювати взаємовигідну співпрацю з державами-членами ЄС, розбудовувати дружні відносини з країнами-сусідами, а також з іншими державами світу на принципах взаємної вигоди, поваги до суверенітету і територіальної цілісності, з дотриманням норм міжнародного права. Особливий наголос при цьому робиться на досягненні конкретних практичних результатів, насамперед в економічній сфері, збільшенні іноземних інвестицій, створенні сприятливих політичних умов для реалізації важливих для нашої держави дво- і багатосторонніх економічних проектів тощо. Виконання цих важливих завдань неможливо без конструктивного і творчого використання набутого світового досвіду, посилення співпраці з різноманітними міжнародними інституціями, військово-політичними блоками.

Тим часом перед Україною прямо протилежне завдання: посилювати зовнішньополітичну діяльність за всіма азимутами міжнародної політики. Маючи значний геополітичний потенціал, Україна здатна стати повноцінним суб'єктом регіональної та міжнародної політики. На даному етапі, як мінімум, необхідно вивести країну в регіональні лідери. Україна повинна брати активну участь у врегулюванні регіональних конфліктів і поглибленні конкретного співробітництва в рамках окремих регіональних міжнародних інститутів. Сьогодні у нас є всі передумови для активної участі країни в регіональній політиці на системній основі, замість практики разових, ситуативних дій, як це найчастіше буває тепер.

Україна має сьогодні стратегічні дороговкази для своїх відносин з міжнародним співтовариством, і це вже є чималим досягненням для

держави, в якій традиційно виникають складнощі при прийнятті рішень з конституційних та кардинальних політико-економічних питань. Проте, як нам уявляється, говорити про наявність у Києва справді великої міжнародної стратегії ще зарано. Низка обставин – від невизначеності у соціальній свідомості до невизначеності перспектив при входженні у міжнародне співтовариство – унеможливили усвідомлення і формулювання українським суспільством та владними структурами довготермінових національних інтересів і шляхів їх забезпечення. Істотним є і те, що наявні стратегічні орієнтири не відзначаються чіткістю, а нерідко навіть є суперечливими. Наприклад, Україна є позаблоковою державою, але виявляє схильність до зближення як з Північноатлантичним, так і з так званим Ташкентським блоком.

Інакше кажучи, існує потреба у розвитку потенціалу гнучкого і змагального визначення пріоритетів України у взаємодії з міжнародною спільнотою. З огляду на український досвід щонайменше останнього десятиліття, вважаємо, що корисно відокремлювати таку аналітичну діяльність від діяльності окремих політичних партій та рухів, не заперечуючи, звичайно, їхнього права брати участь у дискусіях. Лише за такої умови громадянське суспільство, що народжується, матиме аналітичні ресурси впливу на владу, а влада, у свою чергу, забезпечуватиметься додатковими аналітичними ресурсами для зваженого коригування державної зовнішньополітичної стратегії.

Точно визначити зовнішньополітичні орієнтири можна, тільки уникнувши ідеалістичних підходів і сконцентрувавши увагу на сучасних реаліях. Тим більше, що ці орієнтири досить чітко зафіксовані в концептуальних засадах зовнішньої політики держави і на сьогодні залишаються незмінними. Це насамперед:

- утвердження і розвиток України як незалежної та демократичної країни;
- забезпечення стабільного міжнародного становища України;

- збереження територіальної цілісності держави і недоторканності її кордонів;
- інтеграція національної економіки у світову економічну систему з метою якнайповнішого економічного розвитку, забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу;
- захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримки контактів із закордонними українцями і вихідцями з України, надання їм сприяння відповідно до міжнародного права;
- зміцнення міжнародного іміджу України як надійного і передбачуваного партнера.

Звісно, подальша глибока наукова розробка основних доктринальних аспектів зовнішньополітичної діяльності України відповідно до нових умов міжнародних відносин, насамперед таких важливих понять як «стратегічне партнерство», «геополітичний вибір», «позаблоковий статус» тощо, і їх законодавче закріплення значною мірою посилили б концептуальні засади зовнішньої політики, що відповідало б вимогам сьогодення.

Зрозуміло, що система ціннісних орієнтирів, залишаючись незмінною стосовно просування та захисту власних національних інтересів, усе ж потребує розширення зовнішньополітичних горизонтів із урахуванням основних тенденцій національного розвитку. Певна річ, у вирішенні всіх питань має переважати розумне поєднання підходів, які б дозволяли одночасно реалізовувати цілі як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Інакше кажучи, слід знайти приводний механізм взаємодії, здатний вивести країну з нинішнього стану бездіяльності і спрямувати її на шлях реальних реформ, котрі забезпечили б непорушне відновлення державності та впевнене економічне зростання. Для цього потрібен чіткий і недвозначний сигнал про продовження реформ, який, безперечно, приверне до України увагу інвесторів і створить надійну основу для подальшої стабільної міжнародної підтримки, чого так гостро потребує Україна.

Але українська зовнішня політика зазнає впливу чинників, що ускладнюють вироблення єдиної зовнішньополітичної стратегії та її тактичної реалізації. Виходячи з аналізу аспектів вияву цих концептів Л. Нагорна вважає, що вибір структурами влади після проголошення незалежності України геополітичної стратегії і ідентифікаційної моделі ускладнювався відсутністю чітких ідейних орієнтирів, неготовністю еліти виробити проект реформування усієї системи соціуму [142, с. 194].

Національні інтереси, як і геополітичні пріоритети, виводяться, безумовно, з основних цінностей суспільства, таких, як «виживання», «свобода», «демократія», «економічний добробут», «розвиток», «соціально-культурні традиції» та орієнтації, інші внутрішні (національна ментальність і домінуюча ідеологія, екологічна система тощо) і зовнішні (міжнародне середовище, зокрема геополітичне, союзи, блоки, історичний досвід і традиції міжнародних відносин тощо) параметри. Формування відносно стабільної, загальноприйнятої, несуперечливої і самоузгодженої системи національних інтересів і геополітичних пріоритетів - визначальне завдання національної еліти в процесі державотворення.

Однією з проблем України в реалізації цього процесу була внутрішня непідготовленість України до незалежності, відсутність єдиної національної ментальності, загальноприйнятих національних цінностей. Перед Україною постали проблеми:

- прискорена побудова національної держави вимагала консолідованої національної ментальності;
- швидка консолідація національної ментальності виявилася дуже важкою (якщо не неможливою) без сильної унітарної держави.

Намагання розв'язати окремі проблеми одночасно виявилися дуже нагальними. Внаслідок багаторічних пошуків Україна лише зараз підійшла до розуміння цілеспрямованого формування геополітичних пріоритетів, уніфікованої системи національних інтересів і виваженої національної стратегії.

Науковці відзначають, що кінець 1990-х – початок 2000-х рр. позначився низкою офіційних заяв вищих державних осіб, а також кількома основоположними державними документами України, які декларували європейські та євроатлантичні інтеграційні орієнтири країни. Серед таких, на думку О. Андреевої є Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (1998 р.), Послання Президента України Л. Кучми до Верховної Ради України зі спеціальною доповіддю «Україна і Європейський Союз» (березень 2001 р.), де перспективи економічної і соціальної політики визначались у вимірі входження України до структур ЄС. Це також Державна програма про співробітництво з НАТО (2001 р.), Стратегія України щодо НАТО (ухвалена Президентом України на основі Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 р.), Закон України «Про основи національної безпеки України (2003 р.), що визначали перспективи національної безпеки країни у вимірі співробітництва України з НАТО і, насамкінець, (відповідно до змісту Закону) набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (НАТО) [12, с. 174].

До внутрішньополітичних проблем додавалися й зовнішньополітичні, пов'язані із: погіршенням політичних відносин України з РФ; посиленням економічним (енергетичним) тиском Росії на Україну; переважно проросійською позицією щодо України провідних європейських країн, лідери яких побоювались політичного використання Росією залежності ЄС від постачання природного газу з РФ.

Як наслідок, заявка президентських структур про приєднання України до ПДЧ не отримала позитивного схвалення на саміті НАТО в Бухаресті 2008 р. попри активну підтримку України в цьому питанні таким провідним членом Північноатлантичного альянсу, як Сполучені Штати. Ситуація вимагала кореляції зовнішньополітичного курсу, реалізація якої стала можливою із обранням на посаду Президента України в січні 2010 р. В. Януковича як представника альтернативних щодо попередньої

президентської влади політичних сил. Серед задекларованих ще на етапі виборчої кампанії зовнішньополітичних орієнтирів нової влади – збереження за Україною статусу позаблокової держави при підтвердженні загальновизнаного курсу на інтеграцію до ЄС та співробітництва з колективними структурами безпеки, включаючи НАТО.

Ми розділяємо думку І. Левенця з приводу того, що з формального погляду офіційно ухвалені принципи та пріоритети української зовнішньої політики досить деталізовані. Крім того, вони залишаються стабільними всі роки незалежності і видаються збалансованими. У систематизованому вигляді їх можна означити як східно-західну двовекторність [124, с. 94]. Проте, затяжна ситуація невизначеності, в якій опинилася країна в останні роки, не дає Україні змоги динамічно розвиватися, ефективно відстоювати національні інтереси на міжнародній арені, бути активним суб'єктом міжнародних відносин, надійним і передбачуваним партнером.

У результаті країна ризикує зійти з орбіти світової політики й опинитися на периферії глобальних процесів. У цьому контексті на переосмисленні зовнішньої політики України відповідно до нових викликів, ризиків, загроз і завдань наголошує А. Зленко. На його думку, переосмислити зовнішню політику – означає спробувати дати відповіді на запитання, яке місце і роль нашої держави в сучасних міжнародних відносинах, якою могла б бути наша адекватна відповідь на виклики глобалізації, як забезпечити консенсус у суспільстві та політикумі щодо зовнішньополітичного курсу країни і яким чином запобігти ідеологізації зовнішньополітичної діяльності. Дипломатія не повинна приноситися в жертву скороминущим політичним інтересам, коли задля досягнення цілей тактичного характеру руйнується система зовнішньополітичних орієнтирів у цілому. Тим більше треба пам'ятати, що дипломатичні помилки, як правило, обертаються серйозними наслідками для країни та її лідерів [79, с. 8].

Український дипломат вказує, що зовнішньополітичний курс України необхідно максимально адаптувати до нового багатопольярного світу, а отже, відмовитися від застарілого уявлення про єдиний центр сили, на який слід було б орієнтуватися. Як не дивно, але в умовах зміщення міжнародних відносин від однопольярного до багатопольярного формату нового наповнення набуває концепція багатовекторності. Її характерна особливість – гостріше сприйняття різноманіття сучасного світу, в якому так звані нові демократії та висхідні країни наполягають на ширшому представництві власних інтересів на світовій арені і з огляду на це будують свої зовнішньополітичні розрахунки. Виходячи з цього, завданням першорядної важливості має бути концентрація наших зусиль щодо створення цілісної системи стійких відносин України з іншим світом. Для цього необхідно, щоб принципи і зміст зовнішньої політики на нинішньому етапі були відповідним чином скориговані [79, с. 8].

К. Грищенко, оцінюючи сучасні міжнародні відносини і місце України у цій системі вказує, що «міжнародна система постійно розвивається: постають нові сили, набувають ваги нові питання, виникають нові структури. Роль України у цій системі, як і раніше, залежатиме від того, чи зможе нове керівництво країни «вхопити» ці тренди та діяти ефективно. Світова фінансова криза, яка почалася 2008 року, стала поворотним моментом у економічному та політичному середовищі. Вона спричинила зміни і у світовому розподілі влади, і у сприйнятті капіталістично-демократичної моделі, втіленої у США. Рецесія зробила ще очевиднішою наявну тенденцію: якщо не занепаду Заходу, то принаймні піднесення інших країн і регіонів. Тимчасом як США та Європа з усіх сил намагалися уникнути економічної катастрофи, в інших країнах, а саме в Індії та Китаї, 2009 року відбувалося впевнене зростання. Отже, «глобальна рецесія» далеко не є глобальною.

З іншого боку, коли доцентрові тенденції у відносинах Схід-Захід накладаються на відцентрові тенденції всередині самого Заходу і самого

Сходу, світова політика починає нагадувати «Охримову свиту»: зашиваєш в одному місці – розповзається в іншому. Наслідком стає якщо не нова нестабільність, то принаймні її передчуття [54, с. 1].

Однією із суттєвих особливостей становлення українського зовнішньополітичного курсу наприкінці ХХ століття було геоцентричне положення України на території між Російською Федерацією і Європейським Союзом. Стан такого положення визначається специфічним геополітичним поняттям «лімітроф», сутність якого визначають такі основні дві характеристики: прикордонна територія між цивілізаційними просторами; держава, яка знаходиться на території між іншими державами чи міждержавними об'єднаннями.

М. Михальченко виділяє три такі сутнісні характеристики лімітрофного становища України: геополітична – просторове розташування території України між Російською Федерацією і державами НАТО; економічна – розташування України між Російською Федерацією, яка має відсталу і корумповано-олігархічну економіку і держав Європейського Союзу із соціальною і ринковою економікою; духовно-моральна – розташування України між російсько-деспотичним і європейсько-правовим цивілізаційним просторами [139, с. 342].

Враховуючи, що Україна знаходиться на стику західної цивілізації, православного та ісламського світу, вона вимушена активно включатися в їхні відносини, запобігати непорозумінню, котрі виникають між ними. У цьому зв'язку українська правляча еліта намагається дистанціюватися від чужої гри та старанно вести власну: недопущення перетворення України на об'єкт геополітичних маніпуляцій, запобігання надмірному тиску, в тому числі й із застосуванням спеціальних оперативних засобів і методів спецслужб, з метою корегування її політики в бажаному для впливових іноземних держав та інших учасників міжнародно-правових відносин напрямі. Тому пошук геополітичної ідентичності та вироблення стратегії й тактики реалізації національних інтересів є актуальною проблемою у

розвитку українського суспільства в нинішній його час політичної історії [177, с. 271].

Тому, незважаючи на двадцятирічну історію формування зовнішньополітичної стратегії, Україна досі стикається із положенням з-поміж двома центрами сили та безпеки, підпадаючи під вплив Російської Федерації, Європейського Союзу та північноатлантичної безпекової структури – НАТО. Розглянемо більш детально ці вектори зовнішньої політики України.

Після розпаду Радянського Союзу на новому пострадянському політичному просторі у відносинах між Україною і Росією виникла надзвичайно напружена ситуація щодо низки складних питань внутрішньої та зовнішньої політики., яка в сучасній політологічній літературі дістала назву «остаточна ідеологізація». Суть цього явища, згідно позиції Ф. Рудича, полягала в тому, що в Україні серед населення домінували настрої національного романтизму, а в Росії домінуючими залишались у суспільстві уявлення про Україну як про «залежну територію» [178, с. 93]. Ці процеси, на думку О. Дергачова, певною мірою впливали на встановлення на міждержавному рівні відносин між Україною і Росією, в напрямі поширення і утвердження у євразійському регіоні норм і принципів міжєвропейських відносин [68, с. 31-32].

У цьому контексті важливо розуміти, що розвиток українсько-російських відносин відбувається у співвідношенні до трансформації сучасної геополітичної думки Росії, зокрема щодо поглядів її представників на трансформаційні процеси в Україні на пострадянському просторі. Україна сприймається ними як географічне поняття, що позначає країну на просторі між Росією і Східною Європою, для населення якої є характерною соціокультурна і конфесійна багатополлярність. У 90-х роках ХХ ст. більшість російських політиків і науковців, які працювали в сфері геополітики, дотримувалися стратегії «єдності слов'янських народів», вважали, що на рівні побутової свідомості населення Росії, України і

Білорусі існують уявлення про давню і багатовікову близькість слов'янських народів від часів держави київських князів. Це твердження базується на специфічній світоглядній основі «месіанських уявлень» в російському суспільстві про те, що Росія не колонізувала інші країни, а була центром православної християнської цивілізації, передаючи цінності якої, вона створювала для народів цих країн промислові і політичні центри [77, с. 88]. Зокрема, погляди О. Дугіна та інших «новітніх євразійців» можна оцінити як такі, що базуються на дослідженнях представників російської «євразійської» політичної думки початку ХХ століття, зокрема П. Савицького, щодо ототожнення Росії з Євразією і співвідношення зв'язку її просторово-географічних і політичних структур, які склалися на їхню думку внаслідок поєднання «арійсько-слов'янської» культури, тюркського кочівництва і православної традиції [97, с. 130]. Достатньо виваженим у такому контексті обставин є твердження І. Кураса щодо того, що геополітична інтеграція пострадянського простору за центральної ролі Росії – єдина умова збереження етнічної ідентичності росіян, а вже в такому контексті суверенітет України є неприйнятним і надзвичайно негативним для широкого російського політичного середовища явищем [122, с. 75].

Поряд із зазначеними чинниками в суспільстві продовжує існувати характерний для українсько-російських відносин конфлікт ідентичностей, що базується на колоніальному («імперському») і антиколоніальному («націоналістичному») відповідних дискурсах [17, с. 144-145].

Згідно офіційної позиції МЗС України «головною метою українсько-російського співробітництва є розвиток конструктивних, дружніх відносин, виведення їх на рівень справжнього стратегічного партнерства. Взаємовигідна співпраця з РФ, в тому числі на регіональному та міжгалузевому рівні, створюватиме сприятливі умови для оздоровлення української економіки та відновлення її зростання» [90].

РФ декларує, зокрема в офіційних документах, зацікавлена не у змінах, а у максимально надійній фіксації статус-кво. Ключовим свідченням цього стала, як це не дивно, російсько-грузинська війна серпня 2008 року, коли дії РФ спрямовувалися саме на консервацію ситуації, сформовану протягом 1990-2008 років і її юридичне закріплення [52, с. 118]. Це стосується, зокрема і України в цілому та її окремих регіонів, насамперед Криму. У Воєнній доктрині Російської Федерації, що була затверджена Указом Президента Д. Медведєвим 5 лютого 2010 р., в параграфі 8 «Основні зовнішні воєнні небезпеки» першим пунктом й головною загрозою зазначається наступне: прагнення наділити силовий потенціал Організації Північноатлантичного договору (НАТО) глобальними функціями, реалізованими в порушення норм міжнародного права, наблизити військову інфраструктуру країн – членів НАТО до кордонів Російської Федерації, у тому числі шляхом розширення блоку [132].

Після закінчення Холодної війни стратегічна доктрина НАТО пройшла три етапи еволюції. Початок процесу адаптації до нових реалій міжнародних відносин був покладений на лондонській сесії Ради НАТО в червні 1990 р і відображався в оборонному характері стратегії НАТО. Другий етап був оформлений на вашінгтонській зустрічі на вищому рівні 23-24 квітня 1999 р. і закріплював за Альянсом антикризову політику. Чергова Стратегічна концепція НАТО, що прийнята в осені 2010 р. має враховувати геополітичні зрушення останніх років. Тому дослідження процесів трансформації політики НАТО, що відображені в стратегічних концепціях 1990 і 1999 рр. які були зумовлені структурними змінами в міжнародних відносинах і переходу від однополярності до багатополярності є актуальним для оцінки нової стратегічної доктрини НАТО. З огляду на те, що глобальна економічна криза ще більшою мірою підсилила наслідки нерівномірності світового розвитку і вихід нових глобальних гравців як Росії, Китаю, Бразилії, Туреччини.

Серед вітчизняних вчених які зробили значний внесок у дослідженні трансформаційних процесів в політиці НАТО слід відзначити І. Мінгазудінова, М. Перепилицю, О. Полторацького, С. Толстова, Н. Яковенко. Теоретичні концепції методологічних та інституціональних аспектів формування євроатлантичної системи безпеки здійснено в працях відомих зарубіжних вчених-політологів як З. Бжезинський, Х. Браун, У. Даніель, Х. Кан, С. Хантингтон, Г. Кіссинджер, Д. Флемінг та ін. [176, с. 704].

Процес трансформації НАТО розпочався із заміни доктрини «гнучкого реагування» часів «Холодної війни» новою – адаптованою до нових міжнародних реалій. Головними напрямками трансформації Альянсу були визначені наступні: пристосування до виконання нових завдань ХХІ століття з урахуванням тогочасних викликів міжнародній безпеці [242], розширення можливостей для потенційного прийому нових членів, зміцнення партнерства з країнами Центральної і Східної Європи та колишніми республіками СРСР.

З урахуванням цих обставин, своєрідним втіленням спроби оформлення адаптації Північноатлантичного Альянсу до принципово нових геостратегічних реалій системи міжнародних відносин, яка складалася внаслідок розпаду біполярної системи та набувала всіх ознак монополярності, можна вважати Стратегічну концепцію НАТО 1991 р. [192, с. 160].

У книзі американської дослідниці Ребекі Р. Мур «Нова місія НАТО: проектування стабільності після закінчення «Холодної війни» акцентується увага на обґрунтуванні нових форм і змісту стратегій НАТО, імпульсами для яких послужили передусім зникнення Радянського Союзу, теракти 11 вересня 2001 р. та внутрішньоблокові розбіжності із приводу операцій США в Афганістані й Іраку [244, р. 8]. На думку її авторки, система безпеки в Європі не може опиратися тільки на старі регіональні та військові підходи [244, р. 141].

Нинішній стан відносин між Україною і Російською Федерацією в контексті складних зв'язків останньої із НАТО, визначається також особливостями трансформації суспільної свідомості громадян України, зокрема щодо усвідомлення проблеми пошуку географічно-ідеологічної парадигми України у виборі між європейською і євразійською системами цінностей. Вирішення цієї проблеми значною мірою ускладнюється також диференціацією в середовищі українського суспільства, яка відображає різні політичні позиції та соціальну суб'єктність різних груп суспільства, які взаємодіють між собою в рамках політичної системи.

Налагодження нормальних відносин з північним сусідом України є не тільки метою, а й засобом: Брюссель і Вашингтон втомилися від політичної та економічної нестабільності, зумовленої конфліктами між Україною та Росією, і хочуть поліпшити свої власні відносини з Москвою [144, с. 24]. Складні відносини з Росією стають на заваді ефективнішій співпраці України з Євросоюзом і НАТО. ЄС намагається не ініціювати інтеграційних проєктів, проти яких виступає Москва. Брюссель постійно виправдовувався: програму «Східне партнерство» (йдеться про підтримку шести пострадянських країн, серед яких і Україна) не спрямовано проти Росії. Одна з причин, чому Україна не отримала навесні 2008 року План дій щодо членства в НАТО, – напружені відносини з Москвою. Натовські представники постійно наголошують, що Росія не має права вето, однак у російського керівництва є достатньо партнерів у рамках самого НАТО, які й перешкоджають зближенню України та Альянсу.

Найважливішим висновком для України як позаблокової держави є те, що гарантування її національної безпеки потребує якісного переосмислення зовнішньої і безпекової політики, посилення її інтелектуального, кадрового, фінансового, інституційного та іншого забезпечення. Подолати небезпеку перенесення на територію держави, насамперед на Кримський півострів небезпечних тенденцій дестабілізації,

можна, вважає О. Литвиненко, лише на основі налагодження ефективного, і головне результативного, діалогу всіх основних суспільних груп і влади, а також критичного збільшення можливостей держави щодо надання відсічі підливним чинникам. При цьому йдеться не лише про внутрішні можливості України які нині і у середньостроковій перспективі є доволі обмеженими, а й про залучення зовнішніх можливостей і ресурсів [127, с. 685].

Російський напрям у зовнішній політиці України, напевно, містить найбільше викликів і загроз. Це спричинено наявністю великої кількості чутливих проблем у відносинах – зокрема в безпековій сфері. Росія вже вдавалася до кроків у безпековій сфері, які Україна тлумачила як особливо недружні. Ідеться, зокрема, про торішнє внесення поправок у російське законодавство, які дозволяють президенту РФ одноосібно вирішувати питання про військові операції російських військ за кордоном. Цілком імовірно, що Росія намагатиметься долучити українське керівництво до нових інтеграційних проектів, у яких Москва відіграватиме визначальну роль. Такі спроби Росія робила раніше – зокрема щодо Єдиного економічного простору. Російське керівництво може знову відновити спроби повернути Україну в поле свого впливу – з допомогою ЄЄП або ж через створення нового інтеграційного об'єднання. Росія останніми роками не приховувала навіть на офіційному рівні ставлення до України як до сфери свого впливу. Тому цілком очевидний інтерес Москви поставити крапку в інтеграційному русі Києва в західному напрямі – до ЄС і НАТО. Українське керівництво має дати зрозуміти російським колегам небажаність внесення стратегічних змін до зовнішньополітичних проектів, наголосивши на інтересі співпрацювати на двосторонньому рівні. Певна частина вітчизняних експертів вважає, що Україні необхідно уникати масштабного військово-політичного союзу в рамках СНД під егідою Росії. Інша справа - взаємовигідне політичне та економічне співробітництво. Створення ж військово-політичного альянсу може призвести до реставрації

протистояння «Схід–Захід». Як зазначає з цього приводу Ю. Біденко, «перспектива членства у НАТО вимагає від України гармонізації внутрішніх ідеологічних розколів та підвищення стандартів політичного управління до рівня західних демократій. Перспектива політичного зближення з Російською Федерацією допускає внутрішню ідеологічну та ціннісну гетерогенність українського суспільства, проте зумовила б зростання політичної й економічної залежності, нівелювання певних досягнень в сфері демократичного управління. Внутрішні ідеологічні детермінанти не дозволяють говорити про суспільну визначеність чи політичну готовність більш активної участі у будь-якій з окреслених міжнародних систем» [26, с. 60].

Отже, нині найоптимальнішою структурою українсько-російських відносин є господарська, фінансова та гуманітарна кооперації, а політичне співробітництво починає базуватися на нових принципах прагматизму та раціоналізму. Тому альтернативою «євразійського» вектору зовнішньополітичної доктрини України завжди виступав *європейський вектор* та курс на європейську інтеграцію. Інтеграція в ЄС потребує не тільки активних дипломатичних зусиль. Потрібна воля і прагнення до перетворень усього українського суспільства. В цьому контексті Н. Пелагеша наголошує, що «в Україні має бути розроблена та впроваджена політика європейської ідентичності з метою побудови в українському суспільстві європейської наднаціональної ідентичності» [158, с. 218 - 223].

Принциповою основою зовнішньої політики України має стати цілісність і системність, чітке розуміння власних національних інтересів і тих шляхів, якими вони можуть бути реалізовані. Отже, відносини з іншими країнами не мають розвиватися ситуативно – від однієї зустрічі на вищому рівні до іншої. Слід впевнено та послідовно просуватися до нових ефективних рівнів співробітництва. Україна взяла на озброєння стратегію, багато в чому нову для посткомуністичної частини Європи: євроінтеграція

та європеїзація країни при дотриманні максимально дружніх, прагматичних відносин із Росією. Зовнішньополітична доктрина В. Януковича, яка з легкої руки Х. Клінтон отримала назву «політики стратегічного балансування», ґрунтується на усвідомленні того, що міжнародний потенціал України має декілька рівнів. З одного боку, Україна – це європейська держава з європейськими ж історією, традицією та майбутнім. Вона бачить перед собою еталон соціальних стандартів та рівня економічного розвитку Європейського Союзу і прагне досягти його на своєму, українському ґрунті [53, с. 4].

Згідно рішення Ради національної безпеки та оборони «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році», що введено у дію Указом Президента № 1119/2010 від 10.12.2010, Кабінету Міністрів вжити додаткових заходів щодо укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом включно із створенням поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі і одночасно щодо укладення угод про вільну торгівлю із Співдружністю Незалежних Держав, Канадою та іншими перспективними торговельними партнерами [174, с. 41]

Проте, і ЄС, демонструючи підтримку України, не завжди проводить політику активного руху назустріч. Занурившись у нову політичну реальність, Європейський Союз увійшов у стан переосмислення фундаментальних процесів і мотивацій, що визначали його розвиток в останні десятиріччя. Зважаючи на те, що головною умовою для безпеки та стабільності європейської спільноти вважається наявність безпечного середовища по периметру ЄС, одним з найважливіших інструментів реалізації Європейської стратегії безпеки стала «Європейська політика сусідства» (ЄПС). Задекларованою метою ЄПС є уникнення появи нових розподільчих ліній в Європі та з найближчими сусідами з метою процвітання, стабільності та безпеки всіх зацікавлених сторін.

До ЄПС, з одного боку, було включено ряд європейських країн пострадянського простору, серед яких частина прагне безпосереднього

членства в ЄС, а з іншого країни північної Африки та західної Азії, що за визначенням не можуть претендувати на вступ до ЄС і потребують інших специфічних форм й інструментів співробітництва. Це з самого початку зробило механізм ЄПС розмитим та таким, що не в змозі ефективно реалізувати покладені на нього Європейською стратегією безпеки завдання для ЄС, а також задовольнити стратегічні потреби всіх сусідів Євросоюзу, передусім України. Ситуація ускладнюється тим, що такі держави, як Україна, Грузія, Молдова, задекларували свої європейські прагнення, котрі зовсім не відповідають змісту та меті ЄПС. У свою чергу, в самому ЄС немає одностайної позиції щодо форми та кінцевої мети політики Брюсселя щодо своїх східних сусідів [197, с. 32].

У цих умовах, східний вимір політики ЄС, що набув іншого значення для Брюсселя після розширень 2004 та 2007 рр., став нині найбільш контроверсійним й суперечливим у сприйнятті, як серед членів Союзу, так і з боку пострадянських держав Східної Європи, передусім України. Європейські бюрократи, відповідаючи на виклики розширень ЄС на Схід вирішили зупинитися саме на концепції ЄПС, хоча насправді, ініціатори даного проекту – Велика Британія та скандинавські держави, пропонували у початковому варіанті помітно відмінні положення ніж ті, що пізніше були впроваджені у життя Європейською Комісією [197, с. 34].

Однак на думку С. Терешко, і сама назва «Європейська політика сусідства» не витримує критики, оскільки трактує Україну та інші східноєвропейські держави як сусідів Європи, а не як складові частини європейського континенту й сусідів лише Євросоюзу. ЄПС продовжує практику монополізації Євросоюзом терміну «Європа» (Європейська політика безпеки та оборони, Європейська комісія тощо), ставлячи знак рівності між Європейським Союзом та Європою. Тобто, навіть на цьому рівні фактично заперечується існування «Європи» поза кордонами ЄС [197, с. 37].

2009 року ЄС зробив вирішальний крок до політичної зрілості, прийнявши Лісабонську угоду. Ця угода не тільки перетворила його на повноцінного гравця на міжнародній арені, а й може суттєво полегшити процес спільного прийняття рішень. Інституційні модифікації, зумовлені Лісабонською угодою, у довгостроковій перспективі дадуть змогу Союзу відігравати більшу політичну роль у міжнародних відносинах. Однак наразі ЄС муситиме зосередитися на внутрішніх запоруках зовнішнього впливу.

Ідея виокремлення східного напрямку ЄПС існувала задовго до виникнення ініціативи «Східного партнерства» і набула активного розвитку одночасно зі створенням Союзу для Середземномор'я. Так, 22 квітня 2008 року представник Європейського Парламенту від Німеччини Інго Фрідріх задекларував ідею створення Східноєвропейського Союзу. Було запропоновано створити на східному напрямку ЄС організацію, до якої б увійшли Україна, Молдова та країни Південного Кавказу [195, с. 12]. «Східне партнерство» офіційно стартувало на саміті в Празі 7 травня 2009 року, після підписання представниками країн партнерів ЄС (Білорусією, Україною, Молдовою, Азербайджаном, Вірменією та Грузією) спільної декларації. Згідно декларації про «Східне партнерство» Європейський Союз виділятиме фінансову підтримку країнам учасникам в розмірі 350 мільйонів євро до 2013 року включно, а 250 мільйонів євро будуть перенаправлені з регіональних програм Європейської політики сусідства на ініціативи передбачені «Східним партнерством» [241].

Згідно із статтею 4 Празької декларації про створення «Східного партнерства», ця ініціатива покликана «поглибити та інтенсифікувати двосторонні відносини між ЄС та країнами-партнерами, беручи до уваги особливу ситуацію та амбіції кожної країни-партнера, та поважаючи існуючі двосторонні відносини між ЄС та відповідною країною-партнером. Учасники погодились, що двостороннє співробітництво під егідою «Східного партнерства» має створити основу для угод про асоціацію між

ЄС та тими країнами-партнерами, які прагнуть виконувати кінцеві зобов'язання» [241]. У двосторонньому вимірі «Східне партнерство» полягає в розвитку нової легальної основи відносин між ЄС та його східними сусідами у формі асоційованих договорів та встановленні поглибленої зони вільної торгівлі. Також «Східне партнерство» передбачає собою імплементацію безвізового режиму та більш структурнішу співпрацю в сфері енергетичної безпеки. Поглиблення відносин ЄС з країнами партнерами залежить від рівня демократизації суспільства, дотримання прав людини та запровадження в життя принципів ринкової економіки та ефективного управління [241].

Порівнюючи з Європейською політикою сусідства ініціатива «Східного партнерства» є новим елементом у цій політиці, який базується як на багатосторонній, так і на двосторонній співпраці. Це поєднується із регулярними зустрічами на рівні глав держав, глав урядів, міністрів закордонних справ, а також експертів. Багатосторонній вимір «Східного партнерства» має сприяти підтримці політичних та економічних реформ у країнах Східної Європи та Південного Кавказу, стати форумом з обміну інформацією та досвіду партнерів у таких галузях як демократія, економічна інтеграція, управління кордонами.

«Східне партнерство» призначене для зміцнення демократизації в країнах Східної Європи і Південного Кавказу, надання їм допомоги в процесах європейської інтеграції, модернізації і верховенства права. Однак, «Східне партнерство», як продовження Європейської політики сусідства (ЄПС), має і ряд недоліків, пов'язаних з нечіткою інституційною структурою та низьким рівнем фінансування для реалізації амбіційних цілей. Практично всі країни-партнери і навіть деякі країни-члени ЄС висловили певний скептицизм щодо нового формату різних видів політики ЄС. Проте цей формат затверджено і офіційно розпочато, а ЄС неодноразово зауважує про нові додаткові цінності, які можуть отримати і ЄС, і країни-партнери від реалізації «Східного партнерства».

І хоча ця програма не є наступною сходинкою до наближення членства в Європейському Союзі, а навпаки, на певний час відклала дискусії про можливість надання перспектив членства, все ж таки ця ініціатива є свідченням того, що країни ЄС все більше цікавляться своїми східними сусідами, дає додатковий стимул для країн Східної Європи та Південного Кавказу щодо зближення з Європейським Союзом. Зокрема, ініціатива «Східного партнерства» дозволяє східноєвропейським країнам налагоджувати співробітництво з країнами ЄС як на багатосторонньому рівні, так і на двосторонньому, що сприятиме зміцненню міждержавних зв'язків, збільшенню міжнародного авторитету, тим самим відіграючи позитивну роль у просуванні до європейської родини [203, с. 729].

Експерти й провідні українські політичні сили, що підтримують євроінтеграційний курс країни, до цього переліку переваг євроінтеграційного напрямку України такі важливі пункти – членство в ЄС забезпечить незалежність і територіальну цілісність України, а також її економічну й енергетичну безпеку. На думку Міністра закордонних справ України – К. Гріщенка – задля ефективної української євроінтеграції та зовнішньої політики в цілому найважливішим є використання принципів прагматизму та чіткого розуміння геополітичних пріоритетів. Він пише: «новий український прагматизм – це підпорядкування всіх напрямів зовнішньої політики завданню внутрішньої модернізації країни. Ми виходимо з того, що Україна як європейська демократія має абсолютне право стати членом ЄС, коли буде до цього готова. Для Європейського Союзу поставити хрест на перспективі європейської, демократичної, вільної України – це все одно що поставити хрест на європейській ідеї як такій. Це означало б, що в процесі внутрішнього розвитку Європейський Союз непомітно для себе перетнув межу, за якою географічна і політична «європейскість», демократія, ринкова економіка вже не є стовпами, на яких він базує своє майбутнє. Це означало б трансформацію ЄС із

демократичного флагмана у демократичне гетто, відокремлене від решти континенту» [53, с. 4].

Проте, євроінтеграція має відбуватися не лише за допомогою дипломатичних перемовин, а й знайти відображення у внутрішній політиці країни. На нашу думку, пришвидшенню цієї мети буде сприяти виконання Україною наступних рекомендацій та їхнє концептуальне й ціннісне закріплення у філософії зовнішньої політики нашої країни: поліпшити двосторонні відносини з державами – членами ЄС, які скептично ставляться до українських перспектив членства в Євросоюзі; відрядити активних і творчих дипломатів на посади українських послів у цих країнах; стати лідером у рамках «Східного партнерства»; завершити переговори щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У документі має бути чітко зазначено перспективу членства України та запровадження безвізового режиму після виконання відповідного плану дій; здійснити конституційну, адміністративну, територіальну та судову реформи; зміцнювати внутрішні громадянські структури, свободу слова, інститут прозорих виборів та публічної політики всередині країни.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових підходів щодо визначення поняття зовнішньої політики у політичній науці дозволив систематизувати її основні риси: відображає діяльність держави на міжнародній арені, що регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності (державами, партіями, громадськими організаціями, всесвітніми й регіональними міжнародними організаціями); обумовлюється потребами, принципами і цілями внутрішньої політики, національними інтересами держави.

При вивченні поняття зовнішньополітичної стратегії є важливим розуміння співвідношення та взаємообумовленості зовнішньої та

внутрішньої політики держави. Проаналізовано основні варіанти їх співвідношення у політичній теорії: а) зовнішньополітичний курс будь-якої держави є продовженням її внутрішньої політики, зумовленої економічним базисом та інтересами правлячих сил (марксизм); б) зовнішньополітична ситуація формує внутрішню політику (Л. Гумплович); в) зовнішня і внутрішня політика є рівнозначними. При виробленні стратегії зовнішньої політики необхідно враховувати як внутрішньо-, так зовнішньополітичні умови.

Зовнішньополітичну стратегію України визначено як феномен, який: поєднує наукову теорію й програму досягнення основної мети - затвердження України у світовому просторі як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. Зовнішньополітична стратегія є системою зовнішньополітичних пріоритетів, політичних рішень і напрямів діяльності політичних суб'єктів, яка обумовлюється впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та відображає основну лінію зовнішньополітичної діяльності, методів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах державних органів і суспільних утворень.

Виділено чинники формування та практичної реалізації зовнішньополітичної стратегії та систематизовано їх у три групи: стабільні, нестабільні та змінні. До *стабільних* чинників віднесено комплекс природно-географічних умов (клімат, географічне розташування тощо); до *нестабільних* – історичний досвід та особливості національної свідомості; до *змінних* чинників – стан і динаміка змін у міжнародній системі; особливості політичного режиму, а також традиції суспільної дискусії щодо міжнародної політики держави; економічні можливості та розміри держави; технологічний потенціал держави. Крім цієї класифікації досліджено *зовнішні* (процеси, що відбуваються у сфері міжнародних відносин) і *внутрішні* (процеси внутрішньополітичного життя) чинники формування зовнішньополітичної стратегії.

Важливими для визначення статусу держави у міжнародних відносинах є рівень демократизації її внутрішнього життя, утвердження верховенства права, створення ефективної економіки і соціальної сфери. Досліджено суперечливий і складний процес формування і затвердження демократичних цінностей в Україні. Основними внутрішньополітичними чинниками, які впливають на формування зовнішньополітичної стратегії в нашій країні, визначено радянський спадок усталених взаємовідносин між владою і населенням, значний вплив зовнішніх цінностей західної демократії, недостатнє врахування власного українського досвіду формування політичних цінностей, невизначеність спільних для усього суспільства консолідуючих ідей, несформованість демократичних традицій як серед еліти, так і серед населення, невисокий рівень адаптації влади до змін, порушення правил політичної гри з боку влади та опозиції, недостатній рівень роз'яснювальної роботи з населенням, слабкий рівень організації контролю з боку громадськості тощо.

Вироблення зовнішньої політики, розробка зовнішньополітичної стратегії України відбувається водночас і в умовах складних трансформаційних процесів у міжнародній сфері – в умовах процесу глокалізації (поняття, що розкриває діалектичний зв'язок між глобальними і характерними для локальних територій та використовується у сучасній іноземній науковій літературі) – процесу формування взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємодоповнюваності глобальних і локальних тенденцій. Співвідношення цих тенденцій характеризує сучасний стан асиметричної політико-територіальної структури більшості національних держав, суспільства яких, зберігаючи свою політико-культурну ідентичність є максимально відкритими у географічному і політичному вимірах для інформаційного, товарного і фінансового співробітництва.

Пріоритети зовнішньополітичної стратегії визначено як перевагу одних зовнішньополітичних інтересів, зовнішньополітичних цінностей над іншими у процесі вироблення основних напрямів зовнішньої політики,

визначенні стратегічних партнерів та статусу держави у системі міжнародних відносин. Вибір зовнішньополітичних пріоритетів обумовлюється системою політичних цінностей ідеологічних уподобань, політичною культурою політичних суб'єктів, розстановкою політичних сил у країні. Крім того, вибір пріоритетів зовнішньополітичної стратегії залежить від змін у системі міжнародних відносин.

Основними пріоритетами зовнішньополітичної стратегії України автором виділено: підтримка миру та безпеки – і в регіональному, і в глобальному масштабах; утвердження і розвиток України як незалежної та демократичної країни, забезпечення стабільного міжнародного положення України, підтримка міжнародного іміджу України як надійного і передбачуваного партнера; максимальна адаптація до нового багатопольного світу; зміцнення економічної складової зовнішньої політики України з метою створення сприятливих міжнародних умов для подолання негативних наслідків світової фінансово-економічної кризи та відновлення економічного зростання нашої держави, інтеграція її у світову економічну систему; визнання рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи інших держав; визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів; захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримки контактів із закордонними українцями і вихідцями з України, надання їм сприяння відповідно до міжнародного права.

Актуальним завданням визначено переосмислення зовнішньої політики України відповідно до нових викликів, ризиків, загроз і завдань. Переосмислити зовнішню політику – означає спробувати дати відповіді на запитання, яке місце і роль нашої держави в сучасних міжнародних відносинах, якою могла б бути наша адекватна відповідь на виклики глобалізації, як забезпечити консенсус у суспільстві та політикумі щодо зовнішньополітичного курсу країни і яким чином запобігти ідеологізації зовнішньополітичної діяльності.

РОЗДІЛ 2

ГЛОБАЛЬНІ, РЕГІОНАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗМІН ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Проблема визначення місця України в сучасній моделі міжнародних відносин передбачає, перш за все, необхідність адекватного розуміння тих закономірностей, які їх визначають. Так, сучасне міжнародне середовище переживає глибокі трансформаційні зміни, що стосуються самого світового порядку і є своєрідною реакцією на внутрішньополітичні процеси в багатьох державах. Ці зміни позначаються на широкому колі явищ та процесів у різних сферах життєдіяльності людства. З одного боку, становлення глобального простору, глобального суспільства, глобального управління сприяє міждержавному науковому обміну в галузі культури та освіти, зближенню цивілізацій в духовній сфері, формуванню планетарної свідомості. З іншого боку, означені явища мають потенціал дестабілізації суспільних процесів, цивілізаційного протистояння, розширення конфліктного простору в міжнародному середовищі, активізують міжнародний тероризм, викликають відчуття дефіциту безпеки.

У контексті аналізованих проблем процес глобалізації передбачає суттєве розширення простору, на якому відбувається інтенсивна взаємодія і структурування міжнародних відносин. Система міжнародних відносин залежить від тих відносин, які складаються між державами на певному етапі розвитку людства. Сьогодні, ставши важливим чинником світової політики, вона також впливає на розвиток міждержавних відносин, зовнішню, а іноді і внутрішню політику окремих країн. На думку аналітиків Інституту зовнішньої політики ДПА України при МЗС України, цей вплив може реалізуватись за такими напрямками.

По-перше, система міждержавних відносин на глобальному і регіональному рівнях створює комплекс об'єктивних матеріальних і

політичних зовнішніх умов життєдіяльності. Держава має справу з уже сформованою практикою реалізації різних видів відносин: визначені певні світові ринки товарів, світові, регіональні, економічні, військові, військово-політичні й інші союзи, угруповання тощо. Діяльність держави на світовій арені має враховувати уже існуючу об'єктивну дійсність та прагнути використовувати її сприятливі можливості для реалізації власних інтересів. Отже, внутрішні процеси в державі зазнають прямого чи непрямого впливу міжнародної об'єктивної реальності.

По-друге, зовнішні впливи на державу і суспільство виявляються і на такому напрямку, як поширення світових інформаційних потоків.

По-третє, система міжнародних відносин у певному сенсі має визначальний вплив на зовнішню політику, на інші форми поведінки держав - суб'єктів міжнародних відносин [87; 88].

Ці твердження видаються справедливими стосовно того, що становлення нового багатопольярного світового порядку супроводжується новими викликами і загрозами, які потребують адекватної відповіді з боку якомога більшої кількості держав, здатних та готових узяти на себе відповідальність за їх подолання і формування безпечного і стабільного світу. Так, ще 2003 року в ООН було створено Групу експертів з питань загроз, викликів і змін (ГВР). За результатами проведених досліджень було визначено шість блоків загроз, які на сьогодні становлять найбільшу небезпеку:

- економічні та соціальні загрози, включаючи бідність, інфекційні хвороби та екологічну деградацію;
- міждержавні конфлікти;
- внутрішні конфлікти, включаючи громадянську війну, геноцид та інші масові звірства;
- ядерна, радіологічна, хімічна та біологічна зброя;
- тероризм;
- транснаціональна організована злочинність .

Головне завдання міжнародної спільноти, на думку експертів, полягає у недопущенні перетворення віддалених загроз на безпосередні та запобіганні реальних руйнівних наслідків від загроз, що вже мають безпосередній характер [79].

Виходячи з цього можна робити висновок, що відповідь на виклики сучасного світу потребує спільних зусиль усієї світової спільноти. Саме тому кожна держава світу, в тому числі і Україна, має відвести належне місце даній проблемі як при розробці зовнішньополітичної стратегії, так і у процесі реалізації зовнішньої політики.

У процесі реалізації національних інтересів зовнішньополітична діяльність держави набуває визначених форм залежно від конкретних умов і можливостей. На цій підставі науковці виокремлюють наступні чотири форми зовнішньої політики: пасивну, агресивну, активну та консервативну.

Сутність пасивної форми полягає у пристосування до міжнародної кон'юнктури. Це передбачає значний вплив міжнародного оточення на формування внутрішньої політики держави, перехід на позиції об'єкту зовнішньої політики інших держав, а іноді і відмову від частини суверенітету на користь інших держав. Така форма є характерною для економічно, політично і військово слабких держав.

Агресивну форму реалізації зовнішньої політики відзначає не лише самостійне формування внутрішньої політики, а й прагнення примусити до змін інші держави, втручання у їх зовнішню і внутрішню політику і навіть формулювання експансіоністських цілей.

Для активної форми характерним є інтенсивний пошук рівноваги між внутрішньою і зовнішньою політикою, а саме між внутрішньополітичними пріоритетами та зовнішньополітичними цілями.

І, нарешті, консервативна зовнішня політика спрямована на захист досягнутого раніше балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою та передбачає збереження та захист існуючого статусу держави у міжнародних відносинах.

Також суттєвим елементом процесу зовнішньополітичної діяльності є вибір засобів і оцінка їх результативності. Вибір засобів внутрішньої політики багато в чому залежить від форми її реалізації та свідчить про результативність і ефективність. Держава у процесі зовнішньополітичної діяльності використовує багато засобів. В сучасній політичній науці їх умовно групують за основними сферами життєдіяльності суспільства. На цій підставі можна говорити про політичні, економічні, військові та інформаційно-пропагандистські засоби [144].

Політичні засоби є багатоманітними. Зважаючи на те, що в сучасних умовах зовнішня політика у певній мірі стає мистецтвом ведення переговорів, досягнення взаємно прийнятних компромісів, найпоширенішим засобом проведення зовнішньої політики є дипломатія. Дипломатія розглядається як офіційна діяльність держави в особі спеціальних інститутів і за допомогою спеціальних заходів, прийомів, методів, допустимих з позицій міжнародного права, які мають конституційно-правовий статус. Вона здійснюється у вигляді переговорів, візитів, спеціальних конференцій і нарад, зустрічей, підготовки і укладання двосторонніх і багатосторонніх угод, дипломатичного листування, участі в міжнародних організаціях.

Економічні засоби зовнішньої політики передбачають використання економічного потенціалу країни для досягнення власної зовнішньополітичної мети та для впливу на економіку й політику інших держав. Економічний потенціал є важливим засобом зовнішньої політики, оскільки в підсумку саме він визначає позицію держави в системі міжнародних відносин. Важливим економічним засобом зовнішньої політики є зовнішня торгівля, яка, з одного боку, сприяє збільшенню економічного потенціалу держави, а з іншого — дає змогу впливати на політику інших держав. Тут варто згадати про такі інструменти впливу як ембарго та блокада. На міжнародній арені держави активно

використовують економічну силу і у формі заохочення покори, винагороди (у вигляді надання пільгових кредитів і безоплатної фінансової допомоги) за зміну зовнішньополітичного курсу.

Військові засоби зовнішньої політики, основними з яких є війна і воєнний тиск, можуть використовуватися як засоби прямого та непрямого впливу. Вони використовуються у тих випадках, коли інші засоби, крім військової сили, відсутні або неефективні; роль військової сили абсолютизується; держава змушена відповідати адекватно на військовий виклик іншої держави.

До інформаційно-пропагандистських засобів зовнішньої політики належать різні форми і засоби пропаганди й агітації, засобів масової інформації, що використовуються з метою зміцнення авторитету держави на міжнародній арені, формування її позитивного зовнішнього іміджу і міжнародного престижу [45].

Практика сучасної зовнішньополітичної діяльності передбачає широке використання міжнародного становища для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей згідно з національними інтересами держави. У такому контексті Україна прагне використовуючи практично весь арсенал засобів та обирати адекватні форми реалізації своїх зовнішньополітичних прагнень.

Основна суть концепції зовнішньої політики України викладена в «Основних напрямках зовнішньої політики України», затверджених ВРУ в липні 1993 року. Також у цьому документі визначені і пріоритетні напрями зовнішньополітичної діяльності України, зокрема:

- розвиток двосторонніх міждержавних відносин;
- розширення участі в європейському регіональному співробітництві;
- співробітництво в рамках Співдружності Незалежних Держав (СНД);
- членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях [7].

У процесі практичної діяльності по реалізації означених напрямків Україна прагне підтримувати регіональний і загальний мир, брати участь у заходах по забезпеченню міжнародної безпеки, сприяти вирішенню глобальних проблем людства.

На рівні двосторонніх відносин Україна прагне використовувати увесь потенціал стратегічного партнерства на основі взаємного інтересу та спільних підходів до вирішення світових проблем; досягти та підтримувати добрі відносини з країнами-сусідами в атмосфері поваги до суверенітету та територіальної цілісності; розвивати політичні, економічні, науково-технічні, культурні та інші відносини з прикордонними країнами, західними державами – членами Європейської співдружності та НАТО; географічно близькими країнами; державами Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африки та Латинської Америки.

Найближчим зовнішнім середовищем для України є прикордонні країни. Від взаємодії з ними безпосередньо залежить досягнення стабільності та миру на кордонах України, її сталий розвиток та безперешкодне спілкування з зовнішнім світом. Варто згадати, що на заході Україна межує із Польщею, Угорщиною та Словаччиною, територіями яких пролягає найкоротший шлях від України до країн Західної та Центральної Європи. На сході та півночі Україна межує з Росією, на південному заході - з Молдовою та Румунією. На півночі Україна має кордон з Білоруссю, через яку здійснюється зв'язок із країнами Балтії. З Румунією та Росією Україна має не тільки сухопутний, а й морський кордон. Чорне море з'єднує Україну морськими кордонами з Туреччиною, Болгарією та Грузією.

Пріоритетним завданням у відносинах з прикордонними країнами для України є укладення договорів про добросусідство і співробітництво, створення атмосфери взаємної довіри і поваги, побудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин у всіх галузях [45].

Особливої ваги в даному контексті набуває питання удосконалення правових основ співробітництва з прикордонними державами, створення ефективних механізмів попередження і мирного врегулювання конфліктів та існуючих або можливих суперечок. Зовнішньополітичні зусилля української держави спрямовані на те, щоб прикордонні країни утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. Виходячи з цього кожна прикордонна держава розглядається як стратегічний партнер України [7].

Розбудова стосунків із західними державами створює умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Європа сьогодні поділяється на два субрегіони, що мають певні відмінності суспільно-політичного та економічного характеру. Західноєвропейські країни характеризуються сьогодні як інтегровані одна з одною, мають налагоджену систему взаємозв'язків, а також зовнішньоекономічної діяльності з іншими країнами світу. Східноєвропейські країни, що довгий час розвивались в умовах адміністративно-командної системи, відмовились від попередніх засад «соціалістичної інтеграції» і перебувають у пошуку нової. Враховуючи це, провідним завданням України з західноєвропейськими державами має бути науково-технологічне співробітництво. З країнами Сходу Європи потрібно налагоджувати екологічні, культурні, суспільно-політичні зв'язки.

Західним державам належить провідна роль у сучасній міжнародній системі, зокрема у світовому економічному комплексі та в міждержавних інституційних механізмах управління глобальними і регіональними процесами. Співпраця з ними стане надійним підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору [45]. Встановлення ефективної моделі відносин з західними державами є

одним із шляхів вирішення внутрішніх економічних і соціокультурних проблем, оптимізації зовнішньополітичної діяльності, утвердження України як потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави.

Особливе місце у забезпеченні національних інтересів України посідає розвиток відносин стратегічного партнерства з США [83, с. 78]. Сполучені Штати займають провідне місце за обсягом інвестицій в українську економіку, постійно нагадуючи про необхідність створення сприятливих умов для іноземних інвестицій. На сучасному етапі розвитку саме ця держава володіє унікальними можливостями, для того, щоб стати головним фактором і гарантом процесів інтеграції України до євроатлантичної спільноти.

Отже, сьогодні рівень та інтенсивність співробітництва України із США та державами Західної Європи є інтегральним показником наявності або відсутності в Україні політичної волі продовжувати курс на європейську інтеграцію, вести економічні й політичні реформи, впроваджувати в життя демократичні норми та принципи.

Співробітництво України з географічно близькими державами дозволяє налагодити політичні, економічні, культурні, наукові, гуманітарні відносини з Центральною, Північно-Східною і Південно-Східною Європою. Розгалужені і стабільні відносини України з цими державами є необхідною умовою повноцінного інтегрування України у європейську спільноту, її активної участі в регіональному і субрегіональному співробітництві. У Постанові Верховної Ради України "Про Основні напрями зовнішньої політики України" відзначено, що з огляду на географічну близькість та історичні зв'язки з країнами Балканського регіону, Україна розвиває з ними широкі партнерські відносини в різних галузях [7].

Геополітичне розташування України, а також наявність давніх історичних, економічних, культурних і гуманітарних зв'язків обумовлюють

необхідність збереження, підтримки і розвитку взаємовигідних відносин із країнами Кавказького регіону.

Колектив авторів щорічника «Зовнішня політика України – 2006 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» наголошує на тому, що виходячи із розуміння політичної й економічної доцільності, Україна підтримує двосторонні відносини з азіатськими, африканськими, латиноамериканськими державами. Україна зацікавлена у налагодженні рівноправних відносин з ними на основі прагматизму та взаємної вигоди, сприяння економічному співробітництву, участі у врегулюванні кризових та конфліктних ситуацій через формування ефективних механізмів безпекової співпраці, військово-технічне співробітництво [83, с. 81]. Отже, Україна постійно шукає шляхи до встановлення контактів з країнами Близького і Середнього Сходу, зокрема членами ОПЕК, «новими індустріальними країнами» Азії тощо.

Відносини з такими державами як Японія, Республіка Корея, Сінгапур, Південно-Африканська Республіка, Австралія можуть відкрити додаткові джерела інвестицій в українську економіку і сприяти впровадженню сучасних технологій, необхідних для швидкого вирішення економічних і соціальних проблем України. Стратегічні та економічні інтереси України зумовлюють також необхідність зусиль у напрямку підтримки і розвитку тісних і продуктивних відносин з Китаєм, Індією, Пакистаном, Єгиптом та Ізраїлем.

На наш погляд, окреслені пріоритети двосторонніх відносин не є вичерпними і не виключають налагодження відносин з іншими державами у випадках, коли цього вимагають національні інтереси України відповідно до принципів економічної доцільності та політичного прагматизму.

Всеохопність глобалізаційних процесів змушує замислитись над перспективами узгодження глобальних, регіональних та локальних інтересів і цінностей. Регіони стають суб'єктами міжнародних відносин, виникають субнаціональні утворення тощо. На рубежі ХХ-ХХІ ст. у

світовому розвитку намітилась тенденція до формулювання регіональної стратегії державного розвитку та відповідних зовнішньополітичних пріоритетів. Вплив регіональних чинників на зовнішню політику України певною мірою простежується у розвитку відносин з країнами її ближчого оточення, а також у її діяльності в регіональних і субрегіональних об'єднаннях.

Регіональні пріоритети знайшли своє місце у Постанові Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України». У цьому документі зазначено, що пріоритетним регіональним напрямком зовнішньої політики України є її діяльність у рамках Організації з безпеки та співробітництву в Європі (ОБСЄ). Участь у ОБСЄ сприяє повномасштабному входженню України в загальноєвропейський простір і використанню механізмів Організації для забезпечення її національних інтересів. Україна виступає за подальше розширення сфери діяльності ОБСЄ, зміцнення і підвищення ефективності діяльності структур цієї організації, створення нових механізмів, що сприяли б побудові діючої системи міжнародної регіональної безпеки й ефективному вирішенню проблем, пов'язаних з підтримкою військово-політичної стабільності на Європейському континенті, а також розвитком конструктивного і плідного міждержавного співробітництва в економічній, науково-технічній, культурній і гуманітарній сферах [7].

Україна бере участь у роботі Ради Євроатлантичного партнерства і Північноатлантичної асамблеї, сприяє розвитку можливостей поступової трансформації цих інститутів на дієві елементи нової системи загальноєвропейської безпеки.

Повномасштабна участь у Раді Європи є важливим каналом залучення України до європейського досвіду побудови громадянського суспільства, парламентської демократії та забезпечення принципу верховенства права, забезпечення прав людини, поширення демократичних цінностей і вирішення проблем соціального, культурного і гуманітарного

характеру відповідно до міжнародних стандартів. Інтереси України як морської держави актуалізують потребу в активізації її участі в Чорноморській зоні економічного співробітництва і Дунайській комісії. Цей блок об'єднує різноманітні за політичним, економічними, суспільними ознаками країни, що компактно розташовані поблизу одна одної, та є одним із центрів забезпечення регіональних інтересів.

Україна є однією із засновниць Співдружності Незалежних Держав. Вона розглядає СНД як механізм підтримання рівноправності та взаємовигідного співробітництва між незалежними державами. Такий підхід дає можливість Україні обирати лише ті форми співробітництва, які є найпотрібнішими, найдоцільнішими у відповідних умовах. Україна відстоює позицію збалансованої господарської діяльності в межах Співдружності як необхідного етапу на шляху впровадження цивілізованих форм розвитку інтеграційних процесів.

Важливим завданням для України є адекватне визначення свого місця в загальній траєкторії глобального цивілізаційного розвитку. Розв'язання цієї проблеми передбачає вирішення питань щодо переваг і вад свого геополітичного середовища, головних векторів геополітичного розвитку і стратегічних партнерів на шляху просування в обраному напрямку.

За часи незалежності вектори геополітичного розвитку України періодично змінювались. Спочатку переважала орієнтація на Росію і співпрацю з країнами, що входили раніше до складу СРСР. Така орієнтація зумовлювалась спільним історичним минулим, економічним простором і попередніми економічними зв'язками, спільністю загально світоглядних настанов, політичних і культурних особливостей. У часи президентства Л.Д.Кучми, якщо і не реалізовувалась повністю, то принаймі проголошувалась багатовекторність геополітичних орієнтацій України. Із початком президентства В.А.Ющенка було проголошено курс на європейську інтеграцію та Європейський вектор розвитку України став

визначальним, хоча знов, значною мірою на декларативному рівні.

Важливим позитивним кроком під час вироблення та реалізації геополітики стало і те, що Україна намагається взяти на себе роль регіонального лідера, про що свідчить її участь у роботі ГУАМ, активно розвиває міжнародні стосунки з країнами ЄС, іншими країнами світу. І тут надзвичайно важливо, щоб в усіх формах міжнародного співробітництва Україна чітко усвідомлювала, захищала та реалізовувала не чийсь, а власні національно-державні інтереси.

Варто відзначити, що не серед державних діячів, не серед науковців немає одностайної думки щодо регіональної «приналежності» України. Так, С. Пирожков, наприклад, вважає, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, тобто її власні національні інтереси виявляються через загальноєвропейські структури [130, с. 99].

Водночас такі дослідники, як Ф. Рудич та О. Дергачов схильні розглядати її як державу бірегіональну. «Специфіка геополітичних координат України полягає в її належності одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії, причому в обох Україні належить периферійне положення» [130, с. 99]. На думку О. Дергачова, Україна найбільшою мірою зацікавлена в утвердженні власної бірегіональності й підтриманні стабільних конструктивних міжнародних відносин як у східному, так і в західному напрямках, оскільки це надає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи [130, с. 99].

За умов глобалізації геополітичні контури сучасної міжнародної системи не співпадають з економічними. З огляду на становище України – між Європою та Азією, Північчю і Півднем, висновок щодо її стратегічних пріоритетів та напрямів зовнішньої політики може бути таким – багатовекторність це історична та геополітична даність, яку треба

гармонійно та раціонально використовувати для здійснення національних інтересів.

Україна, таким чином, знаходиться в полі потужної геостратегічної конкуренції, предметом якої є ціннісний вибір моделі розвитку, що зумовлює підвищену конфліктність будь-якого послідовного міжнародно-політичного курсу. Ситуація ускладнюється ще й тим, що останніми роками в зовнішньополітичному курсі України відбулися істотні зрушення, які більшою мірою відображають погляди певної частини політичної еліти, а не державні інтереси в цілому.

Враховуючи всі зазначені фактори, українськими науковцями було визначено декілька можливих стратегій реалізації зовнішньої політики України на сучасному етапі її розвитку. Одна з них полягає в «багатовекторному» балансуванні. Як вважають аналітики Інституту світової політики, такий підхід може дати чудові результати, але потребує сильної руки та дипломатичної вправності. Інший варіант стратегії передбачає чіткий «цивілізаційний» вибір та узгодження зовнішньої, а отже певною мірою і внутрішньої політики з ЄС або Росією. Існує сьогодні і третій варіант (так званий «третій шлях»), який пропонує зосередитися на регіональному лідерстві, шукати міжнародних партнерів або навіть рухатися до ізоляціонізму [144, с. 5].

Кожна з цих стратегій має як своїх прихильників, так і своїх опонентів серед українських політиків, а також свої переваги та недоліки у разі реалізації. Як вважає Міністр закордонних справ України (1990 – 1994; 2000-2003 рр.) А. Зленко, зовнішньополітичний курс України необхідно наблизити і адаптувати до змінених умов світової системи. Така адаптація означає відмовлення «...від застарілого уявлення про єдиний центр сили, на який слід було б орієнтуватися». А. Зленко наголошує на тому, що «... в умовах зміщення міжнародних відносин від однополярного до багатополлярного формату нового наповнення набуває концепція багатовекторності. Її характерна особливість – гостріше сприйняття

різноманіття сучасного світу, в якому так звані нові демократії та висхідні країни наполягають на ширшому представництві власних інтересів на світовій арені і з огляду на це будують свої зовнішньополітичні розрахунки» [79].

Ця стратегія неоднозначно була сприйнята українськими науковцями і політиками. Так, наприклад, 22 лютого 2005 р. тодішній Президент України В. Ющенко на засіданні Комісії Україна – НАТО у Брюсселі заявив, що «Україна ще раз підтвердила незмінність кінцевої мети своєї євроатлантичної інтеграції. Ми хочемо бачити Україну інтегрованою до Євросоюзу, і до Північноатлантичного блоку» [123], наголошуючи, таким чином, на завершенні періоду багатовекторності. Суттєвим прорахунком на цьому етапі стала позиція жорсткої конфронтації з Росією, що є для України не лише поки що єдиним джерелом постачання енергоресурсів, не лише актуально та потенційно ємним ринком для збуту української продукції, але й загалом як дуже впливовий гравець на міжнародній арені може бути для України важливим стратегічним партнером або супротивником, за умови, якщо Україна буде не завжди постійно відстоювати і захищати власні національні інтереси.

В останні роки Україна намагається вести більш виважену політику щодо Росії, замість політики конфронтації починає впроваджувати політику пошуку компромісів і вирішення протиріч, що існують між державами. На користь же цієї стратегії вказує, наприклад, той факт, що 4 березня 2010 р. три депутати – Леонід Кожара від України, Костянтин Косачев від Росії і Павло Коваль від Європарламенту – домовилися про створення постійно діючого «Українсько-російсько-європейського «триалогу» у Львові з участю відповідальних за зовнішні зв'язки парламентарів, а також експертів і громадськості трьох сторін [148].

Друга стратегія, яка передбачає чіткий «цивілізаційний» вибір, розглядається українськими політиками у контексті євроінтеграції. Спрямованість зовнішньополітичного курсу на європейську та

євроатлантичну інтеграцію обґрунтовується тим, що цей вектор сприяє реалізації таких життєво-важливих інтересів, як: створення громадянського суспільства, збереження природного середовища, зміцнення генофонду та збереження недоторканості кордонів [83, с.96].

Особливої уваги у реалізації цієї стратегії надається співпраці з ООН. Хоча Україна є членом цієї міжнародної організації з 1945р., відсутність до початку 90-х років справжнього суверенітету позбавляла її можливості виконувати самостійно геополітичну функцію. Нині зростає роль України в ООН та її підрозділах, позиція держави є стабільною і вагомою. Вельми показово, що Україна у 1991-1999 роках головувала на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН й цю місію виконував міністр закордонних справ України Г.Удовенко. дещо пізніше наша держава була серед непостійних членів Ради Безпеки ООН. Також Україна входить до складу таких органів ООН, як ПРООН, ЮНІСЄФ, Комісії з прав людини.

Україна намагається впливати на діяльність ООН шляхом розробки й висунення конкретних ініціатив і пропозицій, які підтримували б тенденції політичної діяльності ООН, й водночас відповідали б інтересам самої України. Ще одним прикладом може слугувати пропозиція української делегації в ООН підписати спеціальний міжнародний документ «Партнерство заради розвитку», в якому питання миру й безпеки сполучалися б з проблемами соціально-економічного розвитку.

Україна долучається також до операцій ООН з підтримання миру серед європейських країн та входить до десятки найбільших держав-контрибуторів світу. Відповідний контингент українських військовослужбовців (понад 1,2 тис. осіб) з самого початку кризи в Югославії успішно виконував там свої функції. Нині Україна бере участь у місіях ООН в Афганістані, Боснії і Герцеговині, Грузії, Демократичній Республіці Конго, Косово (СРЮ), Лівані, Східному Тиморі, Сьєрра-Леоне, Хорватії. Підвищенню міжнародного авторитету України сприяла також її активна діяльність у складі Ради Безпеки ООН як непостійного члена [126].

Аналізуючи питання взаємовідносин з НАТО, варто відзначити, що Україна дотримується позаблокового курсу в зовнішній політиці і не ставить питання про безпосереднє входження до альянсу. Разом з тим Україна є учасником програми «Партнерство заради миру», має велику програму співробітництва з Альянсом. Для України такі відносини спрямовані на посилення взаємодії з Альянсом та наближення до ЄС.

Розширення співробітництва з найбільшим європейським міждержавним утворенням – Європейським Союзом (ЄС) є наступною складовою інтеграції України до Європи. Україна виступає за створення універсальної загальноєвропейської системи безпеки. Цілі ЄС полягають у тому, щоб забезпечити країнам – учасникам Союзу економічне зростання і зайнятість населення, сприяти їхньому культурному розвитку, підтримувати політичну стабільність і мир на континенті, а також удосконалювати структури власної організації. Наміри України відносно європейського вектора своєї геополітики були відображені у Посланні Президента України до Верховної Ради ще у 2000 році: «особливе значення має послідовна політика України щодо зближення з Європейським Союзом, набуття статусу асоційованого, а згодом повноправного члена ЄС» [206].

У контексті євроінтеграційних прагнень та з метою реалізації національних інтересів Україна співпрацює з такими європейськими кредитно-фінансовими установами, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Світовий банк тощо. ЄБРР, зокрема, надає Україні вигідні кредити, близько 60% яких спрямовано на кредитування приватних та акціонерних товариств.

Співпраця з МВФ корисна не тільки з огляду на те, що той виділяє дешеві кредити під здійснення різних соціально-економічних проектів, а й надає відповідну консультативну допомогу в розбудові ринкової економіки. Україна співробітничала з МВФ з початку 90-х років. Стратегічний характер мала трирічна програма на 1998 – 2001 рр., яку

підтримував МВФ у рамках механізму розширеного фінансування (ЕРР). Обсяг кредиту на підтримку цієї програми – близько 2,8 млрд. доларів США з урахуванням збільшеного на 20% загального фінансування по програмі (приблизно на 366 млн. дол.) відповідно до запиту української сторони. Загальна сума кредитів, наданих Україні МВФ за його програмами на початок ХХІ ст., сягала 3,5 млрд. доларів [126].

На підставі цього можна констатувати той факт, що західні держави також вже розуміють необхідність рахуватися з Україною як з потужним геополітичним гравцем, але, разом з цим, намагаються цим маніпулювати. Наприклад, перший заступник міністра закордонних справ ЧР І. Шнайдер зазначив наступне: «...«Східне партнерство» не може бути успішним без повного залучення України в рамки цього проекту» [184]. Але при цьому він же продовжує: «На мою думку, ми зараз переходимо до дуже прагматичної фази, коли український уряд розуміє, що там не йдеться про це, але партнерство надає деякі можливості, зокрема, можливості поліпшення двосторонніх відносин з Євросоюзом і воно приносить конкретні результати» [184].

Ще одним прикладом можуть слугувати переговори, які Європейська комісія веде з Києвом. В цих переговорах йдеться ще й про конкретні інтереси євросоюзівських підприємств та надавачів послуг, лобістські групи яких протестують проти надмірної відкритості ринку ЄС для українських виробів (передусім сільськогосподарської продукції) і послуг (наприклад, транспортних). Зважаючи на інтереси цього лобі, учасники переговорів з боку ЄС дбають про якомога швидше і ширше відкриття українського ринку для європейського експорту (усунення митних бар'єрів), запровадження євросоюзівського регулювання норм і стандартів продукції, а також ліквідацію бар'єрів для європейських інвесторів [204].

Проте ці факти не свідчать про реалізацію євроінтеграційних прагнень України найближчим часом. З даного приводу М. Лисенко зазначає наступне.

По-перше, наша держава розглядається як потенційний конкурент, який у перспективі може розбалансувати і без того нестійкий європейський ринок сільгосптоварів.

По-друге, в очах європейців Україна – велика держава, характерними ознаками якої є нестабільна кримінальна обстановка, адміністративна корупція, низька правосвідомість громадян, які, потерпаючи від безробіття, здатні вчинити небажаний тиск на ринок праці цивілізованих країн Заходу. Іншими словами, ця незрозуміла до кінця держава здатна якщо не порушити, то змінити геополітичний і гео економічний простір об'єднаної Європи.

По-третє, деякі західноєвропейські політики у зближенні з Україною убачають певний ризик загострення стосунків з Росією [126, с. 54-62].

Підтвердженням цих висловлювань може слугувати започаткована ЄС 2003 р. програма «Нова політика сусідства», яка вже 2004 р. отримала сучасну назву – «Європейська політика сусідства» (ЄПС). Після прийняття до ЄС 10 країн, які належали до так званого "соціалістичного блоку", намагаючись відповісти на можливі закиди з боку своїх сусідів у зменшенні до них уваги, ЄС розробив нову політику відносин з ними. За своєю суттю це вже були не класичні зовнішні зносини, але й далеко не політика розширення. Таким чином ЄС намагався попередити наміри східних партнерів інтенсифікувати політичний діалог стосовно членства, водночас зберігаючи з ними прагматичні відносини та спрямовуючи у здійсненні внутрішніх реформ і перетворень. З огляду на різноманітність інтересів самих держав – членів ЄС, географічно ЄПС розповсюджувалася на всіх сусідів Євросоюзу. При цьому відмінність їхнього економічного становища, їхніх зовнішньополітичних цілей та, врешті-решт цивілізаційних покликань врахувати було практично неможливо. Отже, від самого початку було закладено конфлікт, який унеможлиблював значні успіхи у реалізації ЄПС.

ЄС намагався удосконалити свої концептуальні підходи до реалізації ЄПС, періодично оновлюючи відповідні стратегічні документи. У 2006 р. було ухвалено Комунікацію щодо «посилення ЄПС», 2007 р. – Комунікацію «Сильна ЄПС». Була й низка інших ініціатив, таких як «Чорноморська синергія», «Дунайська стратегія», «Східне партнерство» тощо. Проте вже в одній із останніх Комунікацій чітко і недвозначно було задекларовано зміну філософії у відносинах із сусідами: «Для посилення партнерства між ЄС та країнами і суспільствами сусідства потрібен новий підхід: розбудова консолідованих здорових (healthy) демократій, забезпечення сталого економічного росту і управління транскордонними зв'язками» [145].

У Комунікації міститься і серйозний виклик для України, який проявляється у тому, що віднині ЄС буде більш прискіпливо ставитися до того, як ми поважаємо цінності та дотримуємося міжнародних стандартів: «Новий підхід повинен базуватися на взаємній відповідальності та спільних зобов'язаннях щодо універсальних цінностей стосовно прав людини, демократії та верховенства права» [145]. А крім того, понад 1,2 млрд. євро, які протягом трьох років планує додатково виділити ЄС в якості допомоги своїм партнерам, будуть розподілятися не пропорційно до території, розміру населення тощо, а «відповідно до досягнутого прогресу у здійсненні реформ».

Проте негативні оцінки подій, які відбуваються останнім часом в українському суспільстві, потенційно можуть загальмувати набуття чинності майбутньої Угоди про асоціацію. З іншого боку, сама ідея європеїзації поки що не стала загальнонаціональною для українців. За результатами досліджень геополітичних симпатій українців, проведених наприкінці 2010 року Інститутом Публічних Справ 54% респондентів хотіли б, аби їхня країна стала коли-небудь членом Європейського Союзу. Водночас 70% хоче, щоб Україна створила своєрідний союз із Білоруссю та Росією. Але і відсоток зацікавлених інтеграцією в обох напрямках також був

значним - 33% [145]. Тут увагу привертає не лише відсоток прихильників інтеграції в обох напрямках, а й на те, що другою за чисельністю є група «невизначених», тобто, осіб, які не змогли сформулювати думки щодо того, чи Україна має намагатись отримати членство в Європейському Союзі, чи творити спільний блок з Білоруссю та Росією. Показовою є також тенденція несприйняття українським суспільством ідеї приєднання до Європейського Союзу як власної, такої, що відповідає інтересам загалу громадян. За результатами опитування мешканців України 2005 року на запитання, хто є найбільше зацікавленим у тому, щоб Україна вступила в ЄС, більш ніж половина (53%) вказала на президента Віктора Ющенка та його оточення, уряду (22%), і на останньому місці опинилися «всі громадяни України» (18% опитаних) [145]. Таким чином, навіть у період найактивнішого пробудження європейських надій ідея європейської інтеграції вважалася такою, що відповідає більше інтересам політичної еліти, ніж пересічних громадян. Протягом 2002-2008 років Центр Разумкова досліджував динаміку зовнішньополітичних пріоритетів українців. Виявилося, що навіть 2002 р., коли 65% опитаних вважали, що Україна повинна увійти до ЄС, майже кожен третій одночасно вважав, що пріоритетом у закордонній політиці України повинні бути стосунки з Росією. Отже, за результатами дослідження, за означений період російський вектор розглядався пріоритетним частіше, ніж європейський. На короткий проміжок часу, після Помаранчевої революції, тенденція змінилася, і пріоритет Євросоюзу відзначався частіше (40%), ніж пріоритет Росії (35%), але вже наприкінці 2005 року структура суспільних поглядів повернулася до попередніх показників. Близько половини українців вважають, що їх батьківщина повинна стати частиною Європейського Союзу, але пріоритетом її зовнішньої політики повинні бути відносини з Росією [108].

Міжнародні відносини відрізняються за ступенем складності, обсягом вирішуваних питань, рівнем зв'язків. На глобальному рівні

розглядаються проблеми, що цікавлять народи всієї планети і потребують об'єднання зусиль для їх реалізації. Вирішенням цих проблем займається великою мірою ООН та її органи. Нині існує значна кількість міжнародно-правових актів, що регулюють відносини на такому рівні. Серед них варто відзначити Декларацію прав людини (1948 р.), Декларацію про поглиблення й упорядкування розрядки міжнародної напруженості (1977 р.), Декларацію про міжнародне співробітництво з метою роззброєння (1979 р.), Декларацію про мирне вирішення міжнародних суперечок (1982 р.) та ін. Інший рівень, пов'язаний із необхідністю задоволення інтересів регіонів, на тлі труднощів, що склалися у відносинах з ЄС, стає дедалі актуальнішим для України і відповідає, у свою чергу, стратегії регіонального лідерства у визначенні зовнішньополітичного курсу. Регіоналізм в контексті даного дослідження розглядається як проміжний рівень між внутрішньою та зовнішньою політикою. Поняття «регіональна держава» трактується як суб'єкт міжнародної політики, що завдяки своєму географічному розташуванню, розмірам і економічному потенціалові має вплив на сусідні держави і реалізує геополітичну стратегією на субрегіональному рівні.

В системі міжнародних відносин на даному рівні можлива діяльність двох видів суб'єктів: міжурядових і неурядових організацій. Серед міжурядових можна згадати про діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Ради Європи. Чорноморського економічного співробітництва тощо. До неурядових належать – Група захисту прав меншин, Нагляд за правами людини.

Діяльність сучасних регіональних міжнародних організацій, котрим притаманні як наднаціональні, так і суто локальні риси, часто не тільки розмиває межу між національними та міжнародними справами, але підміняє функції держави. Як приклад такого регіонального врегулювання, можна взяти досвід Міжнародного валютного фонду в країнах з перехідною економікою.

За таких умов виняткового значення набуває ідея регіонального лідерства для України. Вона повинна брати активну участь у врегулюванні конфліктів та суперечок і поглибленні конкретного співробітництва в рамках окремих регіональних міжнародних інститутів. Сьогодні маємо всі передумови для активної участі країни в регіональній політиці на системній основі, замість практики разових, ситуативних дій. Перспективною є поглиблена інтеграція у систему регіональних та міжрегіональних координат. ГУУАМ та ЦЄІ слід вважати одними із найперспективніших напрямків практичного підкріплення статусу України як впливової регіональної держави.

Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) виникла у 1989 р. і діяла спочатку у складі чотирьох країн – Австрії, Італії, Угорщини, Югославії, які ставили за мету налагодити багатостороннє співробітництво і сприяти стабільності та безпеці в регіоні. Нині ця організація об'єднує 16 країн. Найвищим форумом організації є щорічний саміт глав урядів, де кожна держава-учасник має право голосу і викладу своїх оцінок і пропозицій.

У 1994 р. Білорусь, Болгарія, Румунія та Україна утворили Асоційовану раду організацій Центральноєвропейської ініціативи, а стосовно повного членства України в ЦЄІ рішення було прийняте в жовтні 1995 р.

В «Угоді про партнерство та співробітництво», яка набрала чинності з 1 березня 1998 р., цілями партнерства є:

- забезпечення у відповідних межах політичного діалогу між сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин;
- сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і економічних відносин між сторонами;
- створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного науково-технічного та культурного співробітництва;

- підтримка зусиль України до зміцнення демократії й розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки.

В Угоді також сформульовані положення щодо доступу на товарний ринок, правил конкуренції та розв'язання спорів. Загалом, вона визначає 28 напрямів розвитку співпраці, серед яких: сприяння інвестиціям та їх захист, державні закупівлі, транспорт, фінансові послуги і професійна підготовка, захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності тощо [145].

Користуючись термінологією та теоретичними конструкціями геополітики, варто зауважити, що Україна належить до країн Балто-Чорноморського паска («осі Європи»). Вагається, що саме від країн цього регіону багато в чому залежить стабільність усієї Євро Атлантичної системи. Це країни Балтії, Польща, Україна, Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія. Міцні стратегічні позиції і вплив цих країн, згідно з Х. Макіндером, дають можливість встановлення домінування над «Хартлендом» (тобто серцевиною Євразії) й усім світом [163].

Нині представники України беруть участь у засіданнях всіх форумів ЦЄІ. Утверджено Міжвідомчу комісію з питань Співробітництва у рамках ЦЄІ. Розроблено комплексний план взаємних контактів та співпраці з відповідними робочими органами об'єднання. Враховуючи особливу зацікавленість у розвитку своєї транспортної інфраструктури, Україна підключається до співробітництва в рамках Мариборзької угоди (Італія–Словенія–Угорщина), одним із основних завдань якої є здійснення проекту побудови транспортного коридору Трієст–Любляна–Будапешт–Київ [209].

На самітах ЦЄІ (зокрема, у Празі 1999 р.) українська сторона виявила інтерес до реалізації таких проектів, як відновлення судноплавства по Дунаю, підключення до електричної мережі обміну інформацією, яка поки що охоплює лише дев'ять країн ЦЄІ. Україна розраховує на підтримку її проекту транспортування каспійської нафти до Європи. На Економічному форумі ділових кіл країн ЦЄІ, що відбувся паралельно із самітом, Україна

представила цілий ряд проектів, у тому числі таких, які планується здійснити в спеціальних економічних зонах.

Надзвичайно важливе місце в сучасному житті України відводиться євразійському і південному векторам її геополітики. Якщо враховувати саме економічну складову, то, як наголошує А. Зленко, «на нинішній стадії розвитку Україні потрібно знаходити нові ринки, нові інвестиційні можливості, нові технології. У цьому зв'язку, очевидно, важливо спрямувати наші зовнішньоекономічні зусилля на Схід, звернути погляди в бік Азії – Китаю та Індії, куди, власне, зміщується центр ваги у світовій економіці. Такий підхід відповідає завданням економізації зовнішньої політики та диверсифікації географії зовнішньої торгівлі. Не менш важливі ринки Латинської Америки, які мають істотний потенціал для розвитку взаємовигідного міжнародного співробітництва практично в усіх сферах. Перспективність цього регіону визначається насамперед його величезним внутрішнім ринком, стрімкими темпами економічного зростання, наявністю значних природних і людських ресурсів, наукового і технічного потенціалу. Не мають залишатися поза увагою і інші країни світу, які можуть становити інтерес для вітчизняної економіки» [79].

В рамках такого підходу М. Лазаревич вказує на те, що плідно розвиваються відносини із західними сусідами, передусім Польщею, а також Угорщиною, Чехією, Словаччиною. Деяко напруженими певний час були відносини з Румунією, окремі політичні кола якої висували до України територіальні претензії щодо Північної Буковини і Бессарабії, порушували питання про зміну лінії проходження державного кордону, висловлювали претензії щодо українського острова Зміїного. Проте на сьогодні сторонам вдалося дійти порозуміння у принципових питаннях. [123].

Сьогодні Україна має шанс здобути статус регіональної держави або регіонального лідера за умови здійснення нею важливих політичних кроків і реалізації транснаціональних економічних проектів. Таким чином, за

змiнами у міжнародних позиціях України можна спостерігати не лише вимірюючи успіхи та невдачі на євроінтеграційному напрямі, але й через аналіз процесу реалізації Україною амбіцій регіонального лідера.

Зважаючи на особливості сучасної політичної ситуації, достатньо важко визначити яку з наведених стратегій обрала Україна. Але здійснені конкретні кроки свідчать про перспективу її (стратегії) формулювання у недалекому майбутньому.

Так, Україна відмовилася від конфронтаційних підходів минулого і добровільно взяла на себе зобов'язання перед світовим співтовариством про без'ядерний статус держави. Виведення і знищення третього за розмірами ядерного арсеналу, яке відбулося у 1996 р., виявилось безпрецедентним явищем у світовій практиці [192]. Приєднавшись до Договору про цілковиту заборону ядерних випробувань, Україна виступила з ініціативною щодо нерозміщення ядерної зброї в тих європейських країнах, в яких вона нині відсутня.

В останні роки відбулися серйозні зміни в європейському ландшафті у сфері безпеки, серед яких можна виділити і появу позаблокової України. Принцип нейтралітету і позаблоковості став одним з основних принципів української геополітики. Позаблоковість відкрила Україні можливість для участі в ініціативах, спрямованих на створення загальної системи безпеки в Європі. Виступаючи в Астані на саміті ОБСЄ у грудні 2010 р., президент Віктор Янукович заявив, що саме завдяки позаблоковому статусу Україна готова бути «чесним брокером», об'єднувати і бути об'єднувчою силою в цій організації [148].

Хоча позаблоковість не виключає можливості співробітництва України з іншими країнами у певних військових кампаніях. Так, наприклад, розглядається можливість спільного несення служби українськими морськими піхотинцями з російськими військовослужбовцями в районі Африканського Рогу, а також створення спільного багатоцільового українсько-російського підрозділу до бригади включно [208].

Разом з тим однією з обов'язкових і необхідних умов світової стабілізації є консенсус, якого можна досягти, сформулювавши спільні цілі та завдання. Як правило, такі спільні завдання виникають за існування одночасної глобальної загрози – реальної чи уявної. Історичними прикладами таких загроз можуть слугувати нацизм, у боротьбі з яким світова спільнота об'єдналась в антигітлерівську коаліцію; також потенційною загрозою вважалось поширення комунізму, перешкоджаючи якому західний світ згуртував свої сили і створив систему колективної безпеки (НАТО).

Консенсус як об'єктивно існуюча вірогідність того, що, навіть за відсутності попередньої домовленості, учасники тієї чи іншої форми взаємодії поставляться до очікувань один одного як значущих для них самих, у сучасній міжнародній ситуації відсутній. Поняття демократії, ринкової економіки, приватизації у різних частинах світу тлумачаться по-різному. Тому проблематичним видається знайти єдність у теоретичних підходах щодо визначення окремих понять, не говорячи вже про досягнення консенсусу у практичній діяльності на міжнародній арені.

Необхідною умовою для досягнення міжнародного консенсусу є внутрішній консенсус в окремих ланках міжнародної системи - державах. Елементи внутрішнього консенсусу є важливими складовими національної безпеки, оскільки без них неможливо успішно здійснювати демократичні реформи, які становлять передумову євроінтеграційних процесів.

На сучасному етапі ідея консенсусу актуалізується у теоретичному аспекті. На практиці вона трансформувалася в ідею толерантності. Толерантність, як і консенсус, у тій чи іншій формі, відомі давно. Скажімо, будь-яке голосування, у ході якого перемагає точка зору більшості є виявом як консенсусу, так і толерантності, бо за цивілізованих умов більшість толерує меншість, а меншість змушена толерувати переможця.

У сучасній політичній науці дедалі більша увага приділяється теорії та практиці толерантності. Толерантність належить до тих понять, які за

значенням тісно пов'язані з поняттям свобода. Толерантність як тип ставлення до різних соціальних та культурних відмінностей та політичних і ідеологічних позицій можна розглядати як свідчення високого рівня політичної культури [163]. Толерантність також є найважливішою передумовою знайдення компромісів, подолання конфліктів, що видається особливо актуальним у сфері міжнародних відносин.

Значна робота по впровадженню ідеї толерантності належить ООН, яка свого часу започаткувала міжнародний юридичний захист прав людини. У такий спосіб Організація Об'єднаних Націй та її структури формували критерії поведінки держави відносно конкретної особи. Виходячи з цього, держави, котрі не виявляють терпимості до відмінностей поглядів та форм поведінки, що відповідають принципам міжнародних актів прав людини, ризикують опинитися у становищі ізоляції. Проблема толерантності набуває сьогодні глобального значення, тому не випадковим виглядає прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1992 р. резолюції, у якій вітала ініціативу ЮНЕСКО провести рік ООН, присвячений терпимості.

Успішність діяльності у галузі зовнішньої політики багато в чому залежить від якісного узгодження її практичних інструментів із внутрішніми потребами держави і суспільства. У зв'язку з ускладненням суспільно-політичних процесів в умовах глобалізації, постає потреба науково-теоретичного забезпечення та інтелектуалізації зовнішньої та безпекової політики, запровадження сучасної культури планування та інформаційного обігу. Стратегічне планування має здійснюватися незалежними експертами з дотриманням принципу об'єктивності та в умовах максимальної деполітизації. При цьому стратегічні цілі (основні постулати) зовнішньої та безпекової політики не повинні піддаватися ревізії в залежності від кадрових змін у колах правлячої еліти. Політики мають публічно домовитись про ті консенсусні позиції, що не викликають заперечень і не підлягатимуть перегляду.

Для України в цьому контексті ситуація погіршується наявністю низки проблем, які належать до рівня внутрішньої політики. До цих проблем можна віднести наступні.

Рівень впевненості громадян у своїх можливостях впливати на формування і діяльність органів влади залишається низьким. За даними соціологічного опитування, представленого Фондом «Демократичні ініціативи», у листопаді 2005 р. лише 12% громадян вважали, що можуть реально впливати на процес ухвалення ними рішень (у травні 2004 року таких було 7%). Громадяни також низько оцінювали можливості впливати на владу через членство в політичних партіях (9%) та громадських організаціях (9%).

Після рекордних показників на початку 2005 р. знизився рівень довіри до органів влади, особливо представницької. За останні 15 років кількість громадян, впевнених у тім, що обрані депутати здатні виражати їхні інтереси, зменшилася майже вдвічі – з 22,9% до 12,3% [89].

У процесі реалізації зовнішньополітичних пріоритетів достатньо часто спостерігається суперечливість як самої державної політики, так і неузгодженість у діяльності органів державної влади. Таку ситуацію можна було спостерігати, наприклад, в усіх кризових ситуаціях 2005 року: під час паливної кризи, реприватизації, скасування пільг для вільних економічних зон і запровадженні нових пільг, ревальвації гривні, поширення епідемії пташиного грипу, переговорів щодо поставок туркменського і російського газу.

Ще одну проблему для українського суспільства становить той факт, що громадські об'єднання так і не стали вагомим чинником політики. Про це свідчить склад виборчих списків, оприлюднених партіями і блоками в ході парламентських кампаній. На відміну від партійних функціонерів, бізнесменів і навіть діячів культури та спорту громадські лідери майже не представлені у вищих органах законодавчої та виконавчої влади [89]. Це, у свою чергу, призводить до обмеження участі громадськості у визначенні

пріоритетів і засад зовнішньої політики та звуження кола думок та позицій відносно їх обґрунтування.

Усі зазначені вище фактори вказують на необхідність розробки та здійснення комплексних реформ у всіх сферах суспільної життєдіяльності, у тому числі і у сфері зовнішньої політики та міждержавних відносин. Детальний аналіз даних позицій та вироблення практичних рекомендацій було здійснено в межах проекту «Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ», за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження», організаційної координації Лабораторії законодавчих ініціатив та фінансового сприяння Pact, Inc., Програма «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER) у 2010 році [141].

Реформування має відбуватись за такими стратегічними напрямками:

- інтеграція в європейський економічний, соціальний та гуманітарний простір;
- формування максимально неконфліктних відносин з Російською Федерацією, без відмови від основних національних інтересів України;
- інтеграція в оновлюваний формат трансатлантичних відносин та встановлення продуктивних взаємин з «новими регіональними лідерами» (Китаєм, Індією, Бразилією).

Практичні зусилля по реалізації стратегічних намірів мають передбачати:

- реформу дипломатичної служби;
- практичне наповнення асоційованих відносин з ЄС;
- скасування візового режиму для громадян України з боку ЄС;
- розв'язання низки невирішених питань у російсько-українських відносинах;
- проведення реформи безпекового сектору.

Отже, за висновками незалежних експертів метою реформи дипломатичної служби (2 роки) має стати перехід від лінійної до більш функціональної системи управління з передачею більших повноважень

середнім та нижнім ланкам дипломатичної служби. Структура МЗС має будуватися за тематичним критерієм. Логічним у такому разі видається його поділ на функціональні гендиректорати, ключовими серед яких є політичний, безпековий, економічний, правовий, консульський тощо. Необхідно запровадити практику проактивної координуючої ролі МЗС у системі органів виконавчої влади. У сфері зовнішньої політики держави – якісно використовувати потенціал громадської дипломатії. Сприяння держави спроможне перетворити громадську дипломатію у серйозний зовнішньополітичний ресурс. Громадська експертиза має стати невід’ємною складовою оцінювання якості зовнішньої політики.

Практичне наповнення асоційованих відносин з Європейським Союзом (3 – 4 роки) . Асоціативні відносини між Україною та ЄС, що охоплюють усі суспільно значущі сфери політичних, економічних та соціальних відносин, мають активно формуватися, не чекаючи офіційного підписання та ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Така можливість уже закладена в проміжний практичний інструмент – «Порядок денний асоціації», що містить важливі пріоритети, ступінь реалізації яких підлягає вимірюванню та моніторингу. Зосередитися на формуванні поглибленої зони вільної торгівлі. Опанувати нові інструменти технічної та фінансової допомоги Європейського Союзу (ENPI) та використати конструктивний потенціал «Східного партнерства». Більшої дипломатичної уваги необхідно приділити стосункам з ключовими країнами-членами.

Скасування візового режиму для громадян України з боку Європейського Союзу (4–5 років). В рамках становлення системи Інтегрованого управління кордонами слід забезпечити ефективну охорону кордону, продовження демаркації, реформування прикордонних служб та посилення співпраці в рамках FRONTEX. Україні необхідно запровадити новий стандарт закордонного паспорта з біометричними даними, який би відповідав стандартам ICAO. Необхідно ухвалити міграційне законодавство, яке б відповідало європейській практиці, та створити

єдиний міграційний орган (існує лише на папері); укласти угоду про співпрацю з EUROJUST; налагодити системну співпрацю міністерств внутрішніх справ країн-партнерів із міністерствами внутрішніх справ країн-членів Європейського Союзу та EUROPOL; ухвалити закон України про захист персональних даних.

Розв'язання низки невирішених питань у російсько-українських відносинах (2–3 роки). Необхідним вбачається вивчення наслідків для України від запровадження Митного Союзу Російської Федерації, Білорусі та Казахстану, насамперед щодо доступу українських товарів та послуг; сприяти вступу Російської Федерації до Світової організації торгівлі; завершити процес делімітації морського кордону та розпочати активну стадію демаркації сухопутного кордону; виокремити та відсунути на майбутнє конфліктні питання, остаточне розв'язання яких зумовлює підвищену конфліктність як всередині України, так і у двосторонніх відносинах (гуманітарні питання, трактування історичного минулого, Чорноморський флот).

Проведення реформи безпекового сектору (2–3 роки, короткострокові цілі). Вдосконалення національної системи стратегічного планування та управління; впровадження в діяльність міністерства оборони і Генштабу збройних сил України сучасних процедур менеджменту ресурсів; позбавлення та відсторонення армії від виконання невластивих їй функцій, пріоритетна підтримка боєздатності чергових сил з протиповітряної оборони, сил спеціальних операцій, чергових сил і засобів військової розвідки; посилення практики відпрацювання завдань, пов'язаних з протидією піратству на морі та в портах. В контексті реформ безпекового сектору необхідно підвищувати загальний рівень професіоналізму фахівців Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Держприкордонслужби та інших структур, а також забезпечити їхню повну деполітизацію; наполегливо протидіяти корупції в правоохоронній та безпековій сфері, проникненню бізнес-інтересів у спецслужби [141].

Висновки до другого розділу

Епоха глобалізації характеризується дедалі більшою взаємозалежністю держав у межах модифікованої міжнародної системи, поглибленням взаємодії протилежних і взаємопов'язаних процесів і явищ. Становлення нових, постбіполярних міжнародних відносин відбувається за складних умов відсутності усталеної системи міжнародного спілкування, наслідком чого є застарілі протистояння і поява нових конфліктів. Система міжнародних відносин структурується на різнорівневих напрямках національної, регіональної і глобальної безпеки.

Пошуки Україною свого місця у сучасній моделі міжнародних відносин пов'язані, перш за все, з адекватним розумінням закономірностей, які їх визначають. Сучасне міжнародне середовище переживає глибокі трансформації. Зміни стосуються самого світового порядку і є своєрідною реакцією на внутрішньополітичні процеси в багатьох, насамперед провідних, державах. Водночас, цей процес супроводжується новими викликами і загрозами, що мають глобальний характер та вимагають адекватної відповіді з боку якомога більшої кількості держав, готових узяти на себе відповідальність за долю безпечного і стабільного світу. Ми поділяємо думку сучасних вчених, що формування глобального простору, глобального суспільства, глобального управління стало каталізатором не лише міждержавного наукового обміну в галузі культури та освіти, зближення цивілізацій в духовній сфері, формування планетарної свідомості, а і чинником дестабілізації суспільних процесів, ареною планетарного цивілізаційного протистояння, розширенням конфліктного простору в міжнародному середовищі, активізацією міжнародного тероризму, посиленням відчуття дефіциту безпеки.

Дослідження сфери міжнародних відносин дозволяє зробити висновок про подальший вплив регіонального чинника, про те, що глобалізація супроводжується регіоналізацією міжнародних відносин. Нині

регіони як територіально-географічні та міжнародно-політичні одиниці, сприяють захисту інтересів держав-націй, що їх утворюють, від негативних наслідків глобалізації та виступають як самостійні суб'єкти міжнародної взаємодії, що відображається в регіоналізації товарних і інвестиційних ринків. На важливості розвитку теорії і методології регіоналізації наголошують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. У контексті цих проблем посилюється і тенденція аналізу національних політик та зовнішньополітичних орієнтацій. Проте, об'єктивним і повним буде вивчення глобальних процесів через призму регіональних, а регіональних – у поєднанні з глобально значущими тенденціями і проблемами.

Україна формує зовнішню політику за такими основними напрямками: розвиток двосторонніх міждержавних відносин; розширення участі в європейському регіональному співробітництві; співробітництво в межах Співдружності Незалежних Держав (СНД); діяльність в ООН та інших міжнародних організаціях. Кожен з напрямків має комплекс пріоритетів, що зумовлюються національними інтересами України та її прагненням сприяти підтримці регіонального і загального миру, забезпеченню міжнародної безпеки, рішенню глобальних проблем людства.

Дослідження геополітичного положення України виявило неоднотайність думки науковців стосовно регіональної «приналежності» України. Частина вчених вважає, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, тобто її власні національні інтереси виявляються через загальноєвропейські структури. Інша частина науковців схильні розглядати її як державу бірегіональну - її належності одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії, причому в обох регіонах Україна займає периферійне положення. Обгрунтовано думку про те, що Україну можна вважати геополітичним центром Центральної Європи, який суттєво впливає на формування балансу сил на європейському континенті в цілому. Україна, таким чином, знаходиться в полі потужної геостратегічної

конкуренції, предметом якої є ціннісний вибір моделі розвитку, що потенційно зумовлює підвищену конфліктність будь-якого послідовного міжнародно-політичного курсу. Ситуація ускладнюється ще й тим, що останніми роками в зовнішньополітичному курсі України відбулися істотні зрушення, які більшою мірою відбивають погляди певної частини політичної еліти, а не державні інтереси в цілому. Досліджено позитивні та негативні боки запропонованих науковцями можливих стратегій реалізації зовнішньої політики України на сучасному етапі її розвитку - «багатовекторне» балансування; «цивілізаційний» вибір та узгодження зовнішньої, а отже і внутрішньої політики з ЄС або Росією; зосередження на регіональному лідерстві, пошук міжнародних партнерів або навіть рух до ізоляціонізму. Визначено, що кожна з цих стратегій має як своїх прихильників, так і своїх опонентів серед українських політиків, а також свої переваги та недоліки у процесі реалізації.

Наголошується на тому, що однією з обов'язкових і необхідних сучасних умов світової стабілізації є консенсус, якого можна досягти, сформулювавши спільні цілі та завдання. Необхідною умовою для досягнення міжнародного консенсусу є внутрішній консенсус в окремих ланках міжнародної системи, тобто, в окремих державах. Результативність сучасної зовнішньої політики України зумовлена, насамперед, відсутністю внутрішнього консенсусу щодо власної ідентичності та розуміння засадничих національних інтересів, на яких могла б будуватись цілісна і несуперечлива стратегія зовнішньої політики. Тому першочерговим завданням для українських політиків є перетворення України на активного гравця світової політики і, водночас, зміцнення її міжнародних позицій. Це може бути реалізовано, якщо стратегічні цілі зовнішньої та безпекової політики не будуть піддаватися ревізії в залежності від зміни урядів, президентів. Політики мають публічно домовитись про ті консенсусні позиції, що не викликають заперечень і не підлягатимуть перегляду. Напрями зовнішньополітичної стратегії України мають включати:

інтеграцію в європейський економічний, соціальний та гуманітарний простір; формування максимально неконфліктних відносин з Росією, без відмови від основних національних інтересів України; інтеграція в оновлюваний формат трансатлантичних відносин та встановлення продуктивних взаємин з «новими регіональними лідерами» (Китаєм, Індією, Бразилією). За умови їх реалізації Україна продовжить будувати європейське майбутнє, спираючись при цьому на рівноправні відносини зі своїми провідними партнерами – ЄС, США і Росією – з урахуванням національних інтересів держави.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Визначивши зовнішню політику як систему цілей, методів та засобів діяльності держави щодо їх досягнення в стратегії міжнародних відносин, важливо проаналізувати основні напрями трансформації зовнішньополітичної стратегії України в контексті викликів сучасності. Як відомо, основи зовнішньої політики закладено в Конституції України, де записано (ст. 18), що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [1]. Крім того, є низка нормативно-правових документів, у яких які визначено основні пріоритети і напрями зовнішньої політики України. Серед них: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII «Про основні напрями зовнішньої політики України», Закон України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року та низка інших.

Які ж тенденції будуть домінувати в ній у найближчі роки і в силу яких чинників вони будуть виявлятися? Зупинимось на цьому більш детально.

Запорукою поступального розвитку української держави постає *зміцнення демократичних засад зовнішньої політики*. Слід враховувати, що однією зі змінних, які впливають на зовнішньополітичний процес, є тип політичної системи країни. Поділ політичних систем на демократичні та недемократичні є першим кроком до вивчення того, як відрізняється їх зовнішня політика. Адже існують беззаперечні докази того, що різниця у самому процесі обрання та розробки політичного курсу призведе до

відмінностей у сутності обраної зовнішньої політики, яка в демократичних державах, як відомо, певною мірою відображає інтереси населення, однак не можна говорити про їх ідентичність. Дослідниця Ю. Седляр пояснює це такими обставинами:

- суспільство саме по собі є диференційованим, окремі верстви населення можуть мати протилежні настрої, ціннісні орієнтації;
- населення схильне оцінювати зовнішню політику крізь призму стереотипів, традицій, не володіючи повною інформацією про подію;
- ЗМІ часто надають суперечливі дані, інколи – відмінну інтерпретацію подій, що посилює емоційну складову оцінки ситуації, а отже, унеможлиблює об'єктивне сприйняття процесів;
- відомствам, що відповідають за зовнішньополітичну діяльність, доводиться працювати із закритою (таємною) інформацією, що може внести суттєві корективи у зовнішню стратегію і водночас викликати нерозуміння серед населення [182].

Курс на зміцнення демократичних засад зовнішньої політики України було взято від початку проголошення нашої держави. Вже в Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII «Про основні напрями зовнішньої політики України» утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави віднесено до найголовніших завдань зовнішньої політики. У цьому документі наголошено, що розбудова відносин із західноєвропейськими державами створить умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Водночас таке співробітництво стане підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору [7].

На сучасному етапі важливим є засвоєння Україною ліберально-демократичних цінностей, враховуючи таких зовнішньополітичних партнерів нашої країни, як США і держав Євросоюзу. Не є виключенням те, що публічна відмова української політичної еліти від демократичної риторики неминуче призведе до занепаду всієї політичної еліти, що неодноразово підкреслює Б. Зажигасєв [76, с. 80]. Перший Міністр закордонних справ незалежної України А. Зленко відносить внутрішнє становлення України на демократичних європейських засадах, разом з європейською константою нашої зовнішньої політики, до тих елементів, які консолідують закладені в Україні різні спрямування та не допустять розкол еліти [81, с. 548]. Активне й систематичне поширення демократизаційних процесів на планеті може докорінно змінити існуючу систему міжнародних відносин і вивести її на якісно новий рівень. Цілком логічно, що українська зовнішня політика не повинна лишатись обабіч цього процесу.

На початку XXI ст. універсальність, під впливом реалій глобалізації, починає змінювати традиційне поняття демократії, що безумовно породжує деякі трансформації. На думку О. Галушко, демократичні інституції набувають універсальних рис, тому постає проблема перегляду традиційних концептів демократії, наповнення їх новим змістом, який відповідав би реаліям глобалізаційних перетворень [41, с. 71]. Незаперечним є той факт, що зовнішня політика України, її міжнародний авторитет та статус в умовах глобалізації багато в чому залежать від результативності та особливостей внутрішніх перетворень, зокрема:

- успішних демократичних і соціально спрямованих ринкових реформ;
- зниження рівня корупції;
- реального утвердження верховенства права;
- створення ефективної і справедливої судової системи;

- зростання добробуту громадян на основі соціально орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки;
- консолідації української державно-політичної еліти заради демократичного європейського розвитку держави [172].

Однак, на наш погляд, помилковим буде розглядати становлення та розвиток демократичних інститутів та їх безпосередній вплив на зовнішню політику України як лінійний процес. Аналіз стану демократії в перехідних суспільствах підтверджує, що хвилеподібний розвиток демократії є одним з факторів нестабільності в державах із перехідною демократією, серед них і в Україні. Велика кількість країн такого типу стали на шлях реверсного розвитку.

Зважаючи на те, що демократизаційні процеси не мають єдиного комплексного концептуального підходу і враховуючи те, що одним із основних завдань системи міжнародних відносин є безпечні умови співіснування її суб'єктів, О. Галушко доходить узагальнюючого висновку, що саме тут можуть бути приховані основні причини того, що процеси демократизації продовжують розвиватись амплітудно або хвилеподібно. Тому цілком закономірним є те, що поліваріантність бачення основ демократизаційних процесів, а відповідно і шляхів їхнього розвитку, могла призводити до критичного ускладнення ситуацій всередині тих країн, що ставали на шлях демократичного розвитку. Це, у свою чергу, безумовно ускладнювало ситуацію і призвело до відступу демократичних сил під натиском авторитаризму [41, с. 74–75].

Глобальна прагматизація міжнародних відносин нині є одним із найважливіших аспектів суспільних відносин. Тому від того, у якому стані перебуватимуть процеси трансформації міжнародних відносин, залежить, яким буде суспільство в майбутньому, якими будуть базові та ключові засади розвитку міжнародних відносин. Крім того, прагматизація міжнародних відносин обумовлює незнищенність демократичних цінностей громадянського суспільства.

Проаналізувавши ситуацію перехідного періоду в системі міжнародних відносин, дослідники стверджують, що прагматика в зовнішньополітичній сфері характеризує діяльність суб'єктів, які вибудовують відповідну систему вчинків, справ і поглядів в аспекті отримання практичних та загальнокорисних результатів. У такому ракурсі прагматизм виступає як істина, яка дає практично корисні результати [188, с. 167–180].

Феномен прагматизації зовнішньої політики може бути вдало та доцільно використаний при розв'язанні різноманітних конфліктних ситуацій, насамперед тих, які несуть загрозу міжнародній безпеці та значно посилюють конфронтаційні явища, що, у свою чергу, веде до гальмування інтеграційно-глобалізаційних процесів. Досліджуючи аспект прагматизації та демократизації міжнародних відносин, варто акцентувати увагу на тому, що дії суб'єктів міжнародних відносин часто є не системними в запобіганні або недопущенні виникнення загроз, які мають дестабілізаційний характер. Прагматизм у підходах до розв'язання конфліктних ситуацій, що загрожують міжнародній безпеці, є необхідним для того, щоб зберегти зміни історичного масштабу, які відбулися на міжнародній арені на межі двох століть.

На початку 90-х років ХХ ст. у світі була зроблена спроба перейти від конфронтаційної біполярності до кооперативної багатополлярності. Саме в цей період світова спільнота, на думку О. Галушко, отримала особливо унікальний шанс для того, щоб сформувати новий світовий порядок на базі права і демократії, адже перед людством відкрилися небувалі можливості для перебудови міжнародних відносин на демократичній основі [41, с. 75]. Ця обставина зберігає значущість і для зовнішньополітичного курсу України.

Особливу увагу при характеристиці зміцнення демократичних засад зовнішньої політики України, на наш погляд, слід приділити європейському вектору цієї політики. Посилення європейського вектору в

зовнішній політиці України значною мірою зумовлюється новою геополітичною реальністю, що склалася після 1 травня 2004 р. Приєднання до Європейського Союзу десяти нових держав-членів – країн Центрально-Східної Європи стало підтвердженням того, що Євросоюз розглядає розширення на Схід як один із пріоритетних напрямів своєї зовнішньої політики та політики безпеки.

Європеїзацію країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу потрібно розглядати в рамках використання ЄС кондиціональності – стратегії надання винагород, таких як фінансова допомога чи членство, за умови виконання однієї чи кількох вимог, таких як адаптація законодавства чи інституційні реформи, висунутих міжнародною організацією. Це домінуючий та найефективніший механізм європеїзації країн регіону, що вважається результативним лише в тому випадку, якщо відповідні країни з часом можна охарактеризувати як консолідовані демократії. Потрібно зазначити, що ефективність впливу ЄС на перетворення саме демократичного характеру в Східній Європі залежить від двох головних чинників: присутності чи відсутності безсумнівної перспективи членства та внутрішньодержавні політичні затрати для діючих урядів. Це в свою чергу неодноразово висловлювали Ф. Шіммельфенніг й У. Зедельмайер. Аналізуючи перехід до демократії на основі цих чинників, вони розділяють країни регіону на три групи:

- країни, які вже перебували на шляху до демократичної консолідації до того, як ЄС експліцитно розвинув демократичну кондиціональність, у яких всі основні партії орієнтувалися на ліберально-демократичні ідеали й західну інтеграцію (Польща);

- країни, у яких при владі перебувають сильні націоналістичні або авторитарні уряди і для яких здійснення демократичних перетворень означало б відмову від тих інструментів, на яких власне тримається їхня влада. Застосування демократичної кондиціональності щодо них є недостатнім (наприклад, Білорусь).

- країни, які розташовуються між лідерами демократії й авторитарними режимами (Балтійські країни, де проблема прав російськомовних меншин була врегульована тільки за чіткої перспективи членства в ЄС) [233].

Таким чином, теоретична оцінка шляхів впливу ЄС на консолідацію демократії в Східній Європі підтримує силу двох чинників європеїзації у контексті демократичної кондиціональності: впровадження демократичних норм залежить від політичних втрат для діючого уряду й стимулу набуття членства в організації. Це дає змогу стверджувати, що в тих країнах Східної Європи, які Європейський Союз визнає кандидатами на вступ, ЄС має всі шанси ефективно сприяти консолідації демократії, за умови, що в певний момент до влади прийдуть сили, зорієнтовані на реформування й євроінтеграцію. У цьому контексті важливо визначити перспективи зовнішньополітичного курсу України.

Розширення ЄС на Схід перетворило Україну на його сусіда. В результаті цього, як відзначає В. Ціватий, Україна опинилася між двома центрами з невизначеним до кінця власним статутом, що вимагає від неї виваженості та абсолютно реалістичної політики [217, с. 110].

У цьому контексті А. Кудряченко радить брати до уваги зростаючу роль Європейського Союзу як привабливого соціально-економічного простору для сусідніх країн, зокрема – для України. Дослідник підкреслює, що з прийняттям керівництвом Євросоюзу рішення щодо вироблення єдиної зовнішньої політики та політики в галузі безпеки вимальовується його нинішня й особливо майбутня нова якість. Автор визначає сучасну об'єднану Європу як простір, де панують мир, демократія і влада закону, як простір процвітання з конкурентоспроможною економікою, міцною валютою, низьким рівнем інфляції й одним з найвищих рівнів життя у світі. Європейці мають дуже високий рівень соціального захисту, недорогої і високоякісної освіти, суворі стандарти охорони навколишнього середовища, чудову інфраструктуру. Більше того, Європа відрізняється красою природи

та культурним різноманіттям. Згуртований Європейський Союз постає все більшою мірою визначальним чинником для нинішнього та майбутнього Європи, її місця не лише у світових господарських відносинах, але й у геополітичному розкладі сил і світових гравців майбутнього [117, с. 174]. У цьому аспекті співпраця з ЄС є дуже важливою для перспективного розвитку України. Тому очікуючи поживлення відносин між ЄС та Україною, варто вже сьогодні готуватися до цього.

В існуванні ЄС ті самі демократичні цінності, які були визначені раніше, залишаються актуальними і сьогодні, а саме: співпраця заради миру та безпеки, прагнення гармонії, свободи, самовизначення, добробуту й прогресу. Принципи політичного й інституціонального устрою Європейського Союзу теж зберігаються незмінними через п'ятдесят років: верховенство права, панування демократії, принцип субсидіарності та соціально орієнтованої ринкової економіки. Демократична сутність європейського будівництва обумовлює складність та самобутність інституціональної моделі ЄС. Європейський Союз – це співдружність, що заснована на спільних цінностях, свободі та демократії, які не можна обмежити ніякими кордонами [218, с. 449]. Значення цих цінностей, на думку В. Ціватого, є незаперечним і для успішної зовнішньої політики України.

Загальна політика ЄС щодо України орієнтована на довгострокову перспективу співробітництва. Європейський Союз зацікавлений у демократичному розвитку нашої країни, стабільності та передбачуваності України, гарантованому збереженню її транзитивних функцій, здатності забезпечити боротьбу з нелегальною міграцією, розповсюдженням злочинності й іншими новими загрозами безпеці на європейській частині континенту. Водночас слід враховувати, що сам Європейський Союз ще не чітко визначився як суб'єкт світової системи. ЄС можна представити і як конфедерацію, і як міжрегіональну організацію, і як протодержаву, але в будь-якому випадку це суб'єкт міжнародних відносин, який

трансформується, знаходиться в постійному процесі формування своїх наднаціональних зовнішньополітичних інститутів та правових норм [220, с. 103].

Л. Губерський та В. Копійка, розглядаючи відносини між Україною та Євросоюзом, звертають увагу на ту обставину, що саме прагматичний інтерес учасників інтеграційного процесу впливає на формування комунітарної стратегії, визначає політику ЄС щодо третіх країн, є рушійною силою євроінтеграційного руху країн-кандидатів. Нині практичні інтереси України в цій політиці можуть бути зосереджені на реалізації конкретних проектів у досить вузьких напрямках співробітництва і, одночасно, підвищенні формату цього співробітництва на якісно новий рівень [57, с. 17–18].

Міністр закордонних справ України К. Грищенко наголошує, що набуття повноправного членства в Євросоюзі шляхом досягнення рівня розвитку ЄС залишається стратегічним пріоритетом України. Це ґрунтується на широкому консенсусі громадян і еліт. Свій цивілізаційний вибір Україна вже зробила. Водночас досягнення цієї мети з необхідністю потребує перетворення України на впливову, стабільну, регіональну державу з низьким показником корупції та високим рівнем життя. Успішне завершення переговорів щодо угоди про асоціацію з ЄС, закладення в неї положень про зону вільної торгівлі і спрощений візовий режим дозволить у найближчі роки забезпечити прагматизм партнерства з Євросоюзом [55, с. 7–8]. Політичним фундаментом членства в Європейському Союзі має стати демократичне урядування [34, с. 68].

Однак Україна не має розглядати вступ до ЄС як самоціль. В першу чергу, найважливішим напрямом має бути забезпечення цілком конкретних та аргументованих цілей – як політичних, так і економічних. Ще важливішим є суспільно-політичні та гуманітарні аспекти європейської інтеграції України. Особливу увагу, зазначає дослідник С. Віднянський, слід приділити тріаді: права і свободи людини – демократія – верховенство

права, у т. ч. міжнародного. Окрім того, уже в процесі підготовки до вступу до ЄС необхідно всіляко розширювати українську присутність в Європі і зробити цей курс складовою національної політики в культурній та гуманітарній сфері. Сучасна певна відчуженість від європейського життя в ідеалі має долатися за рахунок пропорційної європеїзації України та вбирання Європою української складової. Для нас важливо стати європейцями і залишитися українцями. Для органічного розвитку й остаточного об'єднання Європі, у свою чергу, важливо повною мірою розширити свій простір на українські терени і цим збагатити свої цивілізаційні характеристики [36].

Отже, зміцнення демократичних засад у зовнішній політиці України має враховувати різноманітні напрями її міжнародної діяльності, але головними серед них є все ж ті, які, насамперед, визначають її роль як стратегічної держави. Ідеться передусім про розвиток співробітництва в рамках європейського партнерства і, що є головним, про реалізацію стратегічного курсу України на інтеграцію в ЄС, з одного боку, а з іншого – про розвиток відносин добросусідського рівноправного партнерства з Російською Федерацією. Варто розуміти помилковість і необґрунтованість протиставлення євроатлантичного курсу України розвитку відносин з РФ. Стабільно високий рівень співробітництва з Росією є необхідною передумовою реалізації європейської та євроатлантичної стратегії України. Адже, як слушно зазначає А. Кудряченко, добрі взаємини з РФ для України обертаються солідним розширенням її власних економічних та зовнішньополітичних можливостей. Взаємовигідні відносини двох найбільших пострадянських держав підносять рівень безпеки і передбачуваності розвитку континенту, розширюють поле маневру України. Натомість ускладнення відносин, зростання конфліктного потенціалу за лінією Київ – Москва не додають Україні ні тактичних, ні стратегічних переваг. Раціональним для України видається мінімізація напруженості відносин, розвиток взаємовигідного українсько-російського

співробітництва, а також досягнення високих соціально-економічних європейських критеріїв й упорядкованості суспільно-політичного буття, реальна імплементація європейських норм і демократичних цінностей на українському ґрунті [116, с. 152].

Зрозуміло, таким чином, що геополітичне положення України вимагає активної зовнішньополітичної діяльності у різних напрямках. Тому одним із головних принципів української геостратегії, на думку значної частини науковців, має залишатись багатовекторність її міжнародної політики. Багатовекторність характерна для зовнішньої політики, перш за все, тих держав, які виступають як своєрідні центри сили в системі міжнародних відносин, проте й для України, з її особливим геополітичним статусом, вона пов'язана з конкретними перевагами. Історичні та географічні реалії практично виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрям. Тому навіть палкі прихильники політики європейської одновекторності України чудово розуміють, що це не може бути єдиним стратегічним напрямом її зовнішньої політики і в практичному плані фактично намагаються здійснювати зовнішньополітичний курс за різними векторами [140, с. 179].

Проте є вчені, які чітко та аргументовано обстоюють протилежну точку зору відносно напрямків зовнішньої політики. В. Манжола зауважує з цього приводу, що нині принцип багатовекторності має однозначно помилкове трактування. Досить часто він трактується як хитання України між двома зовнішньополітичними напрямками – західним (європейський, євроатлантичний простори) та східним (Росія, євразійський простір). Однак міжнародні реалії європейського простору виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрям [134, с. 14].

С. Шергін підкреслює: якщо ставити питання як «або Захід, або Схід», то вибір шляхів ефективного розвитку буде свідомо обмеженим в геополітичному і нерациональним у соціальному відношенні. Для України

важливим у сенсі використання досвіду модернізації західної та східної суспільних систем є визначення механізмів взаємодії національної культури з такими, що впродовж століть знаходились з нею у продуктивній взаємодії. Саме такий підхід є найбільш вірогідним варіантом конструктивної відповіді на ті загрози і труднощі внутрішнього та зовнішнього характеру, з якими останнім часом зустрічається Україна. Органічний симбіоз західної і східної моделі суспільної модернізації в умовах інтенсифікації транснаціональних відносин має незаперечні переваги. Зберігаючи у своїй основі європейські цінності, він запобігає некритичному засвоєнню всього того, що виробила в соціокультурній сфері західна цивілізація. Активне однобічне "західництво", тобто орієнтація на індивідуалізм, нічим не обмежений технічний прогрес і зростання споживання, у сукупності посилюють соціальну напругу та послаблюють життєздатність суспільства [227, с 263].

Д. Міхель зазначає, що багатовекторність слід сприймати не як постійні коливання зовнішньополітичного курсу, а в широкому розумінні – як розвиток і підтримку відносин із багатьма учасниками міжнародного життя. Для України це абсолютно раціональна і прагматична політика, яка, окрім усього іншого, викликана ще й тим, що в Україні поки що немає єдності стосовно визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Тому наполягання на одновекторності нині вносить лише зайвий розбрат в українське суспільство. Разом з тим зрозуміло, що багатовекторність не може бути безпринциповою. Вона потребує чіткого визначення геополітичної орієнтації, вибору пріоритетних геостратегічних напрямів, виходячи з об'єктивних можливостей і врахування національних інтересів. Багатовекторність зовсім не означає рівновекторності і не означає рівнозначності всіх її складових. Серед багатьох векторів завжди мають виділятися ті, що є пріоритетними, головними, які, власне, і визначають стратегію зовнішньої політики держави, її стратегічних партнерів [140, с. 179].

Застосування моделі стратегічного партнерства протягом початкових етапів розвитку зовнішньої політики України як незалежної держави загалом довело свою ефективність. Цей інструмент допоміг Україні отримати належне визнання на міжнародній арені, забезпечити національну безпеку у перші роки незалежності, унеможлививши розвиток відносин за конфронтаційною моделлю з державами-сусідами та ключовими центрами сили у світі. Водночас, на думку І. Жовкви, практика використання інструмента стратегічного партнерства в умовах інтенсивних процесів розбудови постбіполярної системи міжнародних відносин повинна бути суттєво змінена, щоб повною мірою відповідати національним інтересам нашої держави. Використання інструмента стратегічного партнерства з кон'юнктурною метою або заради компенсації відсутності конкретних здобутків у розвитку тих чи інших двосторонніх відносин, що іноді практикувалось у перші роки незалежності України, є неприпустимим [75, с. 15].

Водночас, слід враховувати динамізм розвитку сучасних міжнародних відносин. Поряд із традиційними векторами (держави Євросоюзу, Російська Федерація, США) зовнішня політика України має розвиватись й за іншими напрямками, коли це забезпечує перспективу поступального розвитку нашого суспільства. Так, зокрема, в нинішніх українсько-китайських взаємодіях існує тенденція якісно нового рівня відносин між двома державами, і необхідно докласти з обох сторін чимало зусиль, щоб ця тенденція стала домінантою у відносинах. Можливо, першим кроком з боку України стане її приєднання до «євразійської дипломатії», яка визначила чотири головні принципи зовнішньої політики: взаєморозуміння, активізація діалогу, розширення співробітництва, сумісна діяльність щодо будівництва нового світового порядку [170, с. 81]. Не слід забувати, що Україна має в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні конкретні економічні інтереси. Від ставлення до внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності Китаю, Японії, США, Росії, нових індустріальних країн Східної

Азії залежатиме майбутня ефективність співробітництва України з вищезгаданими державами. Контакти з державами цього регіону відкривають можливість для України в перспективі стати своєрідним «містком» між Європою та Азією [222, с. 64].

Інтенсивність відносин із світовими цивілізаціями нині є таким само показником незалежності як і наявність власної території чи інститутів влади. В умовах величезної конкуренції у сучасному світі за контроль над ресурсами і ринками збуту, почуватися захищеною може тільки та держава, яка глибоко вкорінена в ці процеси. Переплетення інтересів між різними суб'єктами міжнародної політики є одним із гарантів безпеки. Як зазначають М. Алексієвець та Я. Секо, Україні вкрай важливо диверсифікувати не лише джерела постачання енергоресурсів, але й міжцивілізаційний діалог, який би позбувся дихотомічного дискурсу «Росія – Захід». Налагодження взаємовигідної співпраці з цивілізаціями Сходу має стати державним пріоритетом [11, с. 22].

Аналіз демократичних засад зовнішньої політики України має допомогти визначити загальний характер цієї політики на сучасному етапі. О. Крапівін і Т. Мармазова визначають зовнішню політику нашої держави як активну, тому що:

- вона має свою позицію з усіх основних питань світової політики;
- Україна має власну політику з приводу сусідів;
- вона має свою позицію під час будь-якої світової військово-політичної кризи та вміє домагатися реалізації своєї позиції;
- інші країни знають про позицію України в будь-якому конфлікті, в будь-якій ситуації та змушені її враховувати;
- жодна міжнародна угода, жоден блок держав, що входить до сфери інтересів України, не може обійтися не тільки без участі України, але й безпосереднього її впливу на всі процеси;
- в Україні наявні об'єктивні економічні інтереси, обумовлені її нинішнім економічним станом [112, с. 86].

На наш погляд, деякі аргументи дослідників потребують коригування та уточнень. Зокрема, ними не визначено зміст позиції України й питань, яких ця позиція стосується. Теза про врахування позицій України іншими країнами в будь-якій ситуації не підтверджується матеріалами, наведеними далі самими ж О. Крапівіним та Т. Мармазовою (зокрема, щодо відсутності інституційного оформлення та фактичного невиконання гарантій, отриманих Україною у зв'язку з відмовою від ядерної зброї в 1994 р.) [112, с. 88]. Тому, характеризуючи активність зовнішньої політики України, на нашу думку, слід вести мову не тільки про декларовані цілі, але й про розробку механізмів та способів їх реалізації з урахуванням пріоритетів цієї політики.

На сучасному етапі зовнішньополітична стратегія має визначатися *пріоритетом людини в контексті загальнолюдських і національних цінностей*. У постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» зазначено, що Україна неухильно дотримується міжнародних стандартів прав людини, забезпечує права національних меншин, які проживають на її території і вживає належних заходів до збереження національної самобутності зарубіжних українців згідно з нормами міжнародного права. Україна виходить із того, що в сучасних умовах додержання прав людини не є лише внутрішньою справою окремих держав [7].

Упровадження в зовнішньополітичну практику міжнародних стандартів прав людини, які закріплені Конституцією та законами України, потребує перш за все усвідомлення того, що права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. За цих умов виникає потреба в розробці нових методологічних підходів, які дозволили б розглядати права людини як загальнолюдську цінність, найважливіший елемент людського буття. У зв'язку з цим, на думку О. Рудневої, виникає необхідність оцінки кожного правового акта й упровадження в практику законів і норм права з погляду міжнародних стандартів прав людини. Проте

розпочати слід із формування ідеї загальних, універсальних ціннісних стандартів, що можуть бути застосовані для регулювання суспільних відносин [179].

Етичний аспект зовнішньополітичного курсу України не може бути визначений як другорядний або взагалі непотрібний. Здійснення міжнародної діяльності передбачає наявність певних етичних зобов'язань, незалежно від того визнають їх чиновники чи ні. На сучасному етапі цей аспект набуває все більшого значення в міжнародних відносинах.

Для визначення можливостей дотримуватися пріоритету людини в зовнішній політиці України, на нашу думку, є сенс звернутися до розгляду етичного аспекту в політичному досвіді інших держав. Зокрема, Т. Кандуба простежує етичну складову зовнішньополітичного курсу на прикладі діяльності урядів Т. Блера і доходить висновку, що лідер лейбористської партії, перебуваючи на посаді прем'єр-міністра Великобританії, здійснив певну зміну «етичного коду», який визначав зовнішню політику нових лейбористів та відрізняв її від стратегії консерваторів. Задекларований Т. Блером «третій шлях» являв собою спробу внести новий сенс в інтерпретацію сучасного світу, який бачиться таким, що постав на руїнах традиційної для ХХ ст. боротьби між капіталізмом і соціалізмом. «Третій шлях», на думку Т. Блера, ґрунтується на основних цінностях, якими керуються більше століття прогресивні політики – демократії, свободи, справедливості та інтернаціоналізму [98, с. 297].

«Третій шлях» був покликаний сприяти динамічній економіці, заснованій на знаннях, які використовують, щоб примусити ринкове господарство служити інтересам суспільства; сильному громадянському суспільству, базованому на партнерстві та децентралізації; зовнішній політиці, заснованій на міжнародному співробітництві. Можна визначити набір ідей та цінностей, які (в ідеалі) представляють основні елементи «третього шляху» в зовнішній політиці, а саме: модернізація управління, відповідальність, ліберальний інтернаціоналізм й пріоритет прав людини.

Два останніх елементи – ліберальний інтернаціоналізм та пріоритет прав людини – складають своєрідне етичне ядро стратегії нових лейбористів [98, с. 298]. На наш погляд, зазначені цінності «третього шляху» можуть сприяти утвердженню пріоритету людини і в зовнішній політиці сучасної України.

Невід’ємною складовою зовнішньополітичної стратегії мають стати *прозорість і відкритість намірів*. У постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» наголошено, що Україна здійснює відкриту зовнішню політику і прагне до співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав [7].

Перевага відкритої влади, прозорого процесу схвалення рішень (у тому числі зовнішньополітичних) полягає в тому, що громадяни так чи інакше стають учасниками вироблення управлінського рішення, а отже, з більшою вірогідністю підтримають його виконання. Коли ж громадяни не розуміють, яким чином з’явилося політичне рішення, наслідки якого вони не вважають сприятливими для себе, вони схильні підозрювати владу у корупції та неефективній роботі.

Євроінтеграційні прагнення України обумовили необхідність реформування системи державного управління (і як її складової – зовнішньополітичної сфери) та її адаптації до загальноприйнятих в економічно розвинених країнах засад. Це посилило потребу впровадження в діяльність органів державного управління принципів демократизму, до яких належить принцип транспарентності (прозорості та відкритості) влади.

Категорія транспарентності як ознака адміністративної і політичної комунікації між публічною владою та населенням була розроблена в англо-американській соціальній науці, де прозорість перед об’єктом державного управління визначалось поняттям «transparency», а відкритість влади для участі в державному управлінні з боку членів суспільства – поняттям

«openness». Е. Афонін, О. Суший вказують, що у сучасній вітчизняній літературі поняття «транспарентність» змістовно поєднало у собі як «прозорість», так і «відкритість». Найчастіше значення поняття транспарентності пов'язується з інформаційною відкритістю соціальних, економічних та політичних процесів [201, с. 7].

Розвиток прозорості та відкритості є закономірним проявом поширення процесів демократизації у світі, а також відповіддю на вимоги суспільних організацій, засобів масової інформації та міжнародних кредиторів. Транспарентність як соціальний феномен, на думку цих науковців, характеризує вплив інформації та медіа на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього, достовірного знання) щодо того чи іншого виду діяльності (її об'єктів чи результатів). Принцип транспарентності є міжнародно-правовим виявом принципу незастосування неопублікованих нормативно-правових актів, на якому засновані правові системи всіх цивілізованих країн світу [201, с. 20].

Досліджуючи транспарентні відносини у трансформаційних політичних системах, в яких демократичні традиції ще ослабкі, Е. Афонін та О. Суший відзначають гальмування їх розвитку організаційними й управлінськими проблемами в самій державі. До цих проблем вони відносять:

- тіньовий сектор – інерційність системи органів державного управління, яка суб'єктивно не зорієнтована на забезпечення широкого доступу до інформації про свою діяльність, гальмує контроль;

- роздутість бюрократичного апарату – ускладнення внутрішньо-бюрократичної прозорості гальмує комунікацію не тільки між державною владою та суспільством, а й безпосередньо всередині бюрократичної системи;

- закритість процедур оновлення – незрозумілість, надмірність нерациональних обмежень процесу оновлення, кадрового забезпечення (рекрутування) в системі державного управління, що може призвести до

самозамкнення системи і повернення її до стану ієрархічної неопатримоніальної побудови;

- недостатність інформаційно-аналітичних структур, наслідком чого стає зростання рівня ентропії в частині інформаційно-комунікаційних відносин;

- недосконалість законодавства – ускладнення правозастосовної практики через нечіткість та незрозумілість нормативно-правової регламентації;

- ігнорування організаційного укладу – порушення зв'язків та норм, прийняття рішень всупереч їм;

- некоріненість нормативно-правових норм у масову свідомість як громадян, так і державних службовців;

- низьку активність, пасивність та нераціональність громадян, які компенсуються безконтрольною активністю професійних політиків та державних службовців [201, с. 32].

Водночас науковці застерігають, що надмірна відкритість соціальної системи збільшує можливості соціального конструювання контролю в різних сферах і соціальної деконструкції, унаслідок імплозії – взаємопроникнення та змішування структур, категорій, цінностей. На шляху фундаментального реформування системи державного управління сутісне викривлення життєтворчих демократичних засад не зупиняє трансформаційні процеси, але ними конститується система, в якій панують:

- розрив між рішенням та виконанням;
- інверсія, протилежність цілей та результату управлінського впливу;
- культивування процедур, корупція;
- маніпуляції, у тому числі масовою свідомістю;
- стагнація, нездатність до проведення змін;
- атомізація суспільства;

- тотальний контроль та тоталізація.

Процес розбудови будь-якої системи завжди містить у собі ризик потрапляння цієї системи в залежність до тих, хто створює більш складні системи. Тоді відкритість та прозорість перетворюються на засоби впливу на прийняття рішень, маніпулювання цим процесом. Дослідники доходять висновку, що відкритість та прозорість можуть відкрити безпрецедентні можливості для встановлення як тиранії меншості (еліти), так і тиранії більшості [201, с. 32]. Отже, прозорість і відкритість у зовнішній політиці української держави має бути наслідком аналогічних процесів у внутрішній політиці нашої країни.

Головним способом протистояння й подолання зазначених негативних наслідків, що можуть стати згубними для зовнішньополітичного курсу країни, є, на думку багатьох дослідників, дотримання обраного напряму демократичної правової державності, послідовне впровадження його ціннісних, нормативно-правових і практичних засад. До таких засад – *пріоритетів* зовнішньополітичної стратегії України мають належати *права і свободи людини*. Упродовж другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. цілеспрямованими наполегливими зусиллями європейської спільноти було створено систему інституцій, в основу функціонування якої було покладено захист прав людини з урахуванням новітніх цивілізаційних викликів, зокрема, міжнародного тероризму. Стрімкий розвиток процесів глобалізації, інформаційних і комунікаційних систем зумовлювали необхідність підвищення рівня ефективності діяльності європейських інтеграційних структур щодо захисту прав та свобод громадян країн-членів, створення ефективних механізмів боротьби з міжнародним тероризмом. Міжнародне співробітництво може бути ефективним лише за умови взаємної довіри та подібності оперативної культури, що ґрунтується на однакових стандартах, законах, процедурах і – найголовніше – спільних цінностях. Удосконалення інституційних механізмів захисту прав людини, зокрема щодо їх дієвості на

наднаціональному рівні, здійснюється у напрямку забезпечення реальних гарантій прав та свобод особи, уникнення дублювання й затягування процедур, поширення досвіду реалізації європейських цінностей також і на ті країни, що не входять до Європейського Союзу [146, с. 272–273]. Це завдання є актуальним і для зовнішньої політики сучасної України.

Формування наднаціонального рівня влади, репрезентованого в діяльності керівних органів ЄС, в який поступово перетікає дедалі більше владних повноважень, закономірно призводить до трансформації змісту такого фундаментального принципу правової держави, як поділ влади, що знаходить вияв у зміні функцій гілок влади і співвідношення між ними. Визначення Конституцією України головним обов'язком держави утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також проголошення курсу на формування соціальної держави неминуче висувають на перший план проблему захисту прав людини.

Таким чином, проблема прав людини нині набула надзвичайної гостроти. І якщо раніше відносини у сфері реалізації, охорони й захисту прав людини регулювалися переважно внутрішньодержавним правом, то зараз вони стали повноцінним об'єктом опіки міжнародного права. Це, як відзначає О. Пушкар, аналізуючи практику реалізації європейських стандартів публічного управління щодо забезпечення прав людини та напрями їх упровадження в Україні, неминуче пов'язано з інтенсифікацією й ускладненням контактів між відповідними нормами міжнародного й національного права. Тому кожна держава повинна створити ефективні юридичні механізми опосередкування таких контактів, а відповідно й реалізації взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо прав людини [171].

Політична адаптація нашої держави до європейських стандартів розпочалася з листопада 1995 р. Україна стала членом Ради Європи і, згодом, учасником ряду європейських конвенцій з прав людини. Українці

одержали право звертатись до Європейського суду з прав людини у випадку порушення їх громадських чи політичних прав, і кількість звернень до Європейського суду за означений період поступово зростала. Наявність міжнародних зобов'язань у цій сфері стимулювала зміну законодавства і утворила простір для взаємодії правозахисних організацій із державою.

Така взаємодія, на наш погляд, зберігає актуальність з огляду на загальний стан справ у правовому просторі України. Дослідники звертають увагу, що деякі порушення прав людини, які спостерігаються в повсякденному житті сучасного українського суспільства, є характерними для країн перехідного періоду, хоча і спостерігаються в них різною мірою: жорстокість поліції, закритість владних структур, порушення виборчих прав, соціальна незахищеність окремих верств населення. Але існують також порушення нетипові, серйозні і небезпечні, які характеризуються систематичним наступом влади на свободу людини. До таких порушень слід віднести:

- політичні переслідування, поєднані із застосуванням насильства та/або обвинуваченням у кримінальному злочині;
- широке використання силових структур, зокрема поліції та служби безпеки, у політичних цілях;
- репресії щодо журналістів у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків;
- недостатній життєвий рівень людей, які працюють;
- порушення прав меншин.

З метою оцінки стану дотримання прав людини в Україні соціологічною службою Центру Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне опитування з 27 лютого по 5 березня 2009 р. Його результати засвідчують, що дотримання прав людини в Україні опитаними оцінюється не високо. Найнижче оцінюється дотримання екологічних та соціально-економічних прав, найвище –

базових прав людини. Інтегральна оцінка дотримання прав, дана громадянами, свідчить, що вказані права дотримуються в цілому на 59,2% (за 5-бальною шкалою це становить 2,96 балу, тоді як 2008 р. ця оцінка складала 3,17 балу). Громадяни досить низько оцінюють ефективність різних способів захисту своїх прав, однак при цьому найбільш ефективним серед них визначають саме звернення до Європейського суду з прав людини [143, с. 45]. Така ситуація засвідчує актуальність проблеми імплементації Конвенції про захист прав людини і основних свобод та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

І. Ільченко визначає п'ять вузлових проблем застосування Конвенції та практики Європейського Суду з метою запобігання в подальшому порушень зі сторони України і сприяння входженню її у єдине правове поле *ius commune* Європейських Спільнот:

- колегіальний захист прав особи як здійснення міжнародних зобов'язань, взятих на себе країною-учасницею по імплементації норм Конвенції та прецедентної практики Європейського Суду через виконання рішень Європейського Суду;

- дія прецедентів Європейського Суду в континентально-правовій системі України;

- імплементація Конвенції й прецедентного права Європейського суду як здійснення міжнародних та внутрішньодержавних норм для виконання міжнародних зобов'язань, а також створення як на міжнародному, так і внутрішньодержавному рівні умов для такого здійснення;

- найефективніший спосіб імплементації;

- шлях імплементації, обраний Україною [93, с. 315].

Щодо останнього дослідниця підкреслює, що Україна прийняла 23 лютого 2006 р. довгоочікуваний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Згідно ст. 1 зазначеного Закону, практика Суду – це практика Європейського суду з

прав людини та Європейської комісії з прав людини. Це означає, що практика Суду стосовно інших країн набуває в Україні обов'язковості застосування [93, с. 315–316].

П. Мартиненко доходить висновку, що європейська орієнтація простежується у змісті абсолютної більшості норм конституційного права України. Положення, які закріплюють і охороняють національну ідентичність України як суверенної незалежної держави, доповнюються в Конституції України положеннями, що відтворюють базові цінності загальної європейської спадщини: засади соціальної демократичної правової держави, верховенства права, захист прав та основних свобод людини, які тепер є спільною метою України й держав ЄС, спільними засадами, загальними принципами їх чинного права. Саме ці положення визначають основний зміст внутрішньодержавної конституційної системи України як нормативної системи найвищої юридичної сили. Загальні засади, зміст більшості норм Конституції України про права людини та громадянина, можливості їх обмеження, режими реалізації, системи захисту відповідають змісту міжнародно-правових норм Європейської конвенції з прав людини такою мірою, що дали підстави для загального висновку Венеціанської Комісії Ради Європи про те, що вони цілком відповідають сукупності прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини і дають надію, що ці права будуть реально імplementовані на практиці. Міжнародно-узгоджені та міжнародно-зближені норми Конституції України стосовно прав людини та громадянина у статусі норм найвищої юридичної сили стали складниками засад конституційного ладу України, вони розширюють і зміцнюють основи правової держави, сприяють подоланню штучної міжнародної ізоляції України у спільноті європейських народів; істотно полегшують зближення й поступову гармонізацію українського правового порядку з правовими порядками держав-учасниць Об'єднаної Європи [135, с. 280–281].

У процесі зміни пріоритетів зовнішньополітичної стратегії також має бути врахована *підтримка міжнародної діяльності інститутів громадянського суспільства*. Розглядаючи розвиток громадянського суспільства в Україні, Ю. Тишкун звертає увагу на істотну роль у цьому процесі провідних держав Заходу (США та держав – членів ЄС), а також неурядових організацій, що відображають інтереси цих держав за кордоном.

Держави – члени ЄС та США зацікавлені виступати зовнішніми інституційними групами впливу, спроможними втручатися в український політичний процес на усіх етапах і рівнях прийняття рішень. На рубежі ХХ–ХХІ ст. таке ставлення, зокрема, знаходило вияви у пред’явленні вимог через звернення до українських політичних лідерів за посередництвом преси («Нью-Йорк Таймс»), представницьких органів державної влади (резолуції Конгресу США, Європарламенту, національних парламентів) та офіційних дипломатичних каналів (заяви державного Департаменту США, послів держав Заходу), зустрічах з українськими громадськими і політичними діячами, участі експертів у прийнятті особливо важливих рішень («Круглий стіл» 2004 р.), попередженні українських посадовців про те, що у разі здійснення небажаних для Заходу кроків до них будуть застосовані санкції [198, с. 126].

Метою діяльності неурядових організацій є формування в Україні повноцінного громадянського суспільства західного зразка, яке сприятиме побудові демократичної та правової держави, відповідальної перед своїми громадянами, що ґрунтується на економічній основі капіталістичної, ринкової економіки. Така ціль ставиться, з огляду на поширений у країнах Заходу постулат про те, що громадянське суспільство сприяє функціонуванню успішної та ефективною демократичної держави, а демократія, своєю чергою, забезпечує стабільний зовнішньополітичний курс держави та її миролюбність і налаштованість на розвиток торговельних відносин з розвиненими країнами. Досягнення такої цілі було

метою розвинених країн протягом усього періоду суверенної української державності, незалежно від того, які політичні партії перебували у них при владі.

Формування в Україні «третього сектору», що представлений неурядовими організаціями, матеріально підтримується як фондами Демократичної, так і Республіканської партій США, а також провідними німецькими партіями, які є жорсткими опонентами у внутрішньополітичному житті Німеччини – СДПН та ХДС. Фонд Ф. Еберта (пов'язаний з СДПН) та фонд К. Аденауера (пов'язаний з ХДС) активно фінансують неурядові організації в Україні [216, с. 103]. Зазначені держави, їх структури перераховують в Україну значні кошти через зарубіжні державні і недержавні інститути, які надають консультативну, грошову, іншу матеріальну допомогу вітчизняним неурядовим організаціям для заснування, офіційної реєстрації, підтримки функціонування та практичної реалізації здійснюваних ними проектів.

Завдяки цьому за часи незалежності було створено потужну мережу організацій «третього сектору», які, як групи тиску, демонструють спроможність впливати на політичний процес в Україні, зокрема через участь у різних фазах прийняття політичних рішень. При цьому вони виступають переважно як експертні організації:

- політичні центри (лабораторія законодавчих ініціатив І. Когути, Фундація «Відкрите суспільство» О. Грязнової, Інститут політики М. Томенка, Інститут Реформ І. Васюника, Агенція соціального проектування І. Гриніва, Інститут євроатлантичного співробітництва екс-голови МЗС Б. Тарасюка, Інститут виборчого права Ю. Ключковського). Завдяки участі експертів з цих центрів у розробленні проектів правових актів та надання рекомендацій лідерам опозиції ці інститути продемонстрували спроможність впливати на прийняття рішень органами влади;

- соціологічні лабораторії (центр «Соціальний моніторинг»

І. Бекешкіної; фонд «Демократичні ініціативи» і УЦЕПД ім. О. Разумкова), які пропонували інформацію про стан суспільної думки, на основі якої лідери опозиції та органи влади приймають політичні рішення;

- медіа-проекти (інтернет-видання «Українська правда», Київська незалежна медіа-профспілка, Інститут масової інформації, Академія української преси, Рада громадських організацій з питань інформаційної політики), представлені як окрема група інтересів, що забезпечують участь журналістів у політичному процесі. Це дає змогу ЗМІ виступати каналом зв'язку влади і суспільства;

- правозахисні організації (Комітет виборців України, Комітет «Рівність можливостей»), які відстежують факти порушення прав громадян під час виборів.

Метою зазначених громадських організацій повинно було стати перетворення їх у важливих та дієвих суб'єктів внутрішньополітичного процесу через формування громадської думки, її артикуляцію та донесення до органів влади й ключових політичних гравців, розробку пропозицій стосовно розроблення, прийняття, втілення політичних рішень та контролю за їх виконанням, контроль за дотриманням органами влади прав людини та правових норм загалом. Формування в Україні електоральної демократії, яка зробила зовнішньополітичний курс держави залежним від широких мас її громадян, водночас із початком реальної інтеграції країни в економічні структури західного світу супроводжуються певним зменшенням уваги розвинених держав до функціонування громадянського суспільства в Україні, їх зосередженням на розвитку громадянського суспільства в інших регіонах планети. Натомість, на думку Ю. Тишкуна, увагу до розвитку громадянського суспільства в Україні активно почала виявляти Російська Федерація, яка, за зразком держав Заходу, ставить за мету створити український «третій сектор», орієнтований на її інтереси та підтримку [198, с. 128]. Таким чином, діяльність інститутів громадянського суспільства

залишається складовою міжнародних відносин і відповідно пов'язана із зовнішньополітичним курсом України.

Підтримка міжнародної діяльності «третього сектора» має сприяти становленню й утвердження громадянського суспільства в Україні. Основою його формування є ключові цінності громадянської культури – свобода, рівність, власність, колективізм, релігія. В. Співак доводить, що визначальним чинником соціальних реформ в напрямі розбудови громадянського суспільства постає інтелектуальний потенціал суспільства [190, с. 12].

Особливого значення у цьому процесі набуває інформаційна сфера. Для того, щоб зовнішня політика України була ефективною, необхідно мати достатню інформацію про наміри та плани кожної зі сторін. Інакше кажучи, мова йде про *інформаційну забезпеченість процесу практичного співробітництва* у сфері міжнародних відносин. У цьому контексті О. Пошедін виділив два аспекти. Перший полягає у зростанні інформованості власних громадян про цілі, плани, механізми і перспективи співробітництва, тобто у забезпеченні розуміння громадянами кожної країни дій влади у сфері зовнішньої політики (передусім у питанні дотримання національної та міжнародної безпеки). Другий аспект передбачає взаємну поінформованість партнерів про цілі, плани, механізми і досвід практичної діяльності у зовнішньополітичній сфері [167].

У процесі залучення України до світового інформаційного простору посилюється необхідність організації системи правдивого та оперативного інформування широких кіл світової громадськості про позиції України щодо основних міжнародних проблем, її зовнішньополітичних ініціатив і дій, а також надання об'єктивної, точної інформації про внутрішню політику України, політичні й економічні процеси, що відбуваються в країні, досягнення української науки, культури тощо. Отже, розвиток у нашій державі власних ефективних засобів інформаційного впливу на

громадську думку за кордоном щодо формування позитивного сприйняття України набуває особливої актуальності.

В. Гастинщиков, узагальнюючи міжнародний досвід при визначенні шляхів входження України у світовий інформаційний простір констатує, що сприйняття України за кордоном залишається спонтанним і фрагментарним. Незважаючи на комплекс формальних заходів, які мали б сприяти формуванню позитивного іміджу держави за її межами, розвитку духовності нації, цілісного уявлення про Україну в багатьох країн світу немає. Так, ще у 2003 р. була затверджена Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр. Контролювати її виконання доручено Міністерству закордонних справ. У 2007 році затверджено концепцію Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2007-2010 роки, де основним фінансовим розпорядником засобів держбюджету було призначено Міністерство освіти і науки. Бюджет на формування позитивного іміджу України за кордоном становив у 2005-2006 рр. 20 млн. грн. на рік, в 2007 р. – близько 20 млн. грн., у 2008 р. – 16 млн. грн. У 2009 р. було затверджено чергову програму формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 р. (її вартість – 230 млн. грн.). Але за відсутності держбюджету-2010, на тлі економічної кризи в країні ця програма у перші чотири місяці реалізувалась без грошей [42, с. 31]. Тож питання реальної ефективності державних інвестицій у сфері інформаційної забезпеченості зовнішньополітичного процесу залишається відкритим.

Для успішного формування позитивного зовнішньополітичного іміджу України передусім слід враховувати, що основними цінностями держави є інформація та віртуальні складові, до яких і належить імідж. Чинники формування іміджу України можна поділити умовно на дві групи:

- зовнішні чинники (зовнішня політика України, національні інтереси та пріоритети, членство в міжнародних організаціях, розвиток відносин зі стратегічними партнерами, інвестиційний клімат);

- внутрішні чинники (добробут населення, дотримання конституційних прав кожного громадянина, рівень корупції, рівень злочинності, рівень тіньового сектора економіки, соціальне самопочуття).

Лідерство в будь-якій важливій сфері (перемоги в конкурсах, спортивних змаганнях, здобутки у науці і техніці) можуть бути елементом формування позитивного іміджу країни, розвитку духовності нації, проривів на міжнародному рівні. Однак нині однією з головних проблем у формуванні іміджу України за кордоном є те, що провідні зарубіжні видання, які не мають власних кореспондентів в Україні, подають інформацію про Україну викривлено і не завжди об'єктивно.

В. Гастинциков наголошує, що формування і корекція позитивного зовнішньополітичного іміджу держави, розвиток духовності нації передбачають розробку та реалізацію цільових програм правильного позиціонування України на міжнародній арені. Інформаційні заходи, що фінансуються державою, обов'язково мають проходити експертизу на об'єктивність і позитивне сприйняття цільовими аудиторіями. Формування позитивного іміджу країни потребує консолідації дій з питань, які відображають стратегію України у світі та базуються на національних інтересах і пріоритетах, а саме:

- у країні повинен діяти єдиний державний координуючий орган, на який покладатимуться дослідження у цій сфері та формування рекомендацій для різних гілок влади. Цьому органу слід бути рівновіддаленим від внутрішніх політичних впливів, мати чітку спрямованість на розвиток духовності нації;

- якість формування позитивного міжнародного іміджу України та розвитку духовності нації залежить від фінансового та матеріально-технічного забезпечення, наявності підготовлених кадрів та послідовної стратегії реалізації визначених програм;

- державні установи, що відповідають за формування позитивного іміджу України у світі та розвиток духовності нації, повинні мати кінцеву

узгоджену, консолідовану позицію з питань, які висвітлюються зовні (де політичні аспекти не займають багато місця і часу).

На думку вченого України варто проводити активну (іноді агресивну) інформаційну політику. Важливим чинником є боротьба за домінування у власному інформаційному просторі для гарантування інформаційної безпеки держави [42, с. 34].

Ця стратегічна програма може бути реалізована шляхом активізації інформаційної діяльності України за кордоном як на рівні державних органів, так і на рівні практики окремих закладів та установ. З огляду на вітчизняний досвід такої роботи за кордоном, пріоритетним напрямом є інформаційно-пропагандистська діяльність, що обумовлено як завданнями державної зовнішньої політики, так і теоретичними аспектами роботи щодо формування іміджу країни [109, с. 12].

Одну з ключових ролей в інформуванні світової громадськості про нашу державу відіграють дипломатичні представництва України, у процесі діяльності яких утворюється міжнародна інформація. Вона має на меті забезпечувати національні інтереси країни в міжнародному співтоваристві, підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами, заявити про свою позицію у світі, отримати інформацію про будь-яку іншу країну для використання в міжнародному співробітництві [214, с. 90]. З появою новітніх інформаційних технологій, зокрема глобальної мережі Інтернет, можливості інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави стрімко зростають. Важливим джерелом міжнародної інформації стають, зокрема, веб-сайти посольств нашої держави в Інтернеті.

Нині в 131 країні світу працює 81 посольство України, з яких 72 мають офіційні веб-сайти. Доступ на веб-сайти необмежений і відкритий для всіх користувачів. Всі офіційні веб-сайти посольств України оформлені у корпоративному стилі, підтримуються як мінімум двома мовами, одна з яких обов'язково українська. Аналіз змістовного наповнення частин, розділів, рубрик веб-сайтів посольств України дає підстави для висновку

щодо їх значення як достатньо повного, достовірного та оперативного джерела міжнародної інформації про нашу державу і сприяння формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені [169, с. 40].

Водночас, деякі складові існуючих веб-сайтів українських посольств можуть бути вдосконалені з метою більш ефективного забезпечення інформаційного простору даними щодо розвитку нашої країни. Зокрема, оголошені на головній сторінці мовні версії веб-сайтів у деяких випадках не працюють, причому найчастіше це версії офіційними мовами країн перебування посольства. Україномовні версії веб-сайтів є найповнішими за обсягом представлених інформаційних ресурсів, але саме версія офіційною мовою держави перебування посольства є яскравим свідченням поваги до її мови і законів, а також найповніше задовольняє інформаційні потреби потенційних користувачів веб-сайтів – громадян країни перебування посольства. Про те, що горизонтальний і вертикальний ряди головного меню є стандартизованими, можна говорити лише умовно: є значна кількість веб-сайтів, які містять не всі розділи і навіть не всі частини рядів, зустрічаються випадки, коли частини горизонтального ряду розміщені у вертикальному. На думку дослідників, варто було б уніфікувати структуру кожного ряду і чітко визначити їхнє інформаційне наповнення. Необхідність чіткої стандартизації горизонтального ряду не викликає сумнівів. Його наповнення потрібно уніфікувати для веб-сайтів усіх посольств. У такому випадку підтримку редагування та регулярне оновлення доцільно здійснювати централізовано співробітниками МЗС в Україні в тісній співпраці з різними міністерствами і відомствами, як це практикується для змістовного наповнення діяльності культурно-інформаційних центрів, що працюють у деяких країнах при посольствах нашої держави [109, с. 10]. Така співпраця уможливила б уникнення помилок, неточностей та упущень у представленні інформаційних матеріалів, які стосуються тієї чи іншої предметної сфери. Окрім того,

централізація обслуговування горизонтального ряду в МЗС у Києві дала б можливість скоротити витрати на підтримку всіх 72 існуючих веб-сайтів, надавши співробітникам посольств можливість повністю сконцентрувати увагу на наповненні вертикального ряду, тобто лише тих розділів, що стосуються їхньої безпосередньої діяльності в конкретній країні [169, с. 41].

Змістовне наповнення деяких розділів і рубрик веб-сайтів українських посольств також вимагає доопрацювання, зокрема, уточнення й обґрунтування критеріїв відбору ресурсів та посилань. Зокрема, в рубриці «Туризм» залишено поза увагою багато визначних культурних, історичних, природних та інших привабливих для туристів пам'яток нашої держави, не згадуються об'єкти України, що внесені до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Фактично у кожному розділі присутні такі формальні недоліки:

- неактивні, некоректні посилання;
- незаповнені рубрики або їхні повтори і дублювання;
- у деяких розділах та рубриках розміщені посилання, неадекватні їхній назві;
- у деяких структурних частинах застаріла інформація;
- є граматичні помилки та описки;
- мала чисельність представлених аудіо- та відео ресурсів [169, с. 42].

Основними способами доступу громадян до інформації стосовно зовнішньої політики України Є. Корж називає такі:

- діяльність Центрів зв'язків із громадськістю;
- використання відомчих ЗМІ;
- організація спеціальних програм і рубрик у загальних ЗМІ;
- проведення телешоу, теледебатів за участю провідних фахівців органів державної влади;
- використання мережі Інтернет;
- розміщення інформаційних стендів;

- зустрічі співробітників органів державної влади з трудовими колективами, учнями шкіл та ВНЗ, співробітниками установ, громадянами (виїзні лекції, круглі столи, наради) [110, с. 153]. На нашу думку, вони відповідають загальним способам правового інформування громадян, що притаманні світовій практиці.

Висновки до третього розділу

Трансформація зовнішньополітичної стратегії України в контексті викликів сучасності має охоплювати такі основні напрями: неухильне дотримання демократичних засад зовнішньої та внутрішньої політики, що сприятиме всебічній інтеграції України до сучасного світу; антропоцентрична спрямованість, що забезпечується механізмами захисту прав і свобод людини на всіх рівнях; транспарентність (відкритість і прозорість) намірів та дій у сфері міжнародних відносин; взаємодія між органами влади та громадськими організаціями; вдосконалення інформаційної забезпеченості шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Запорукою поступального розвитку української держави є зміцнення демократичних засад її зовнішньої політики. У цьому контексті за основу аналізу напрямів трансформації зовнішньополітичної стратегії України обрано одну зі змінних, що впливає на зовнішню політику – рівень демократизації політичної системи. Курс на зміцнення демократичних засад зовнішньої політики України було взято від початку проголошення нашої держави (постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII «Про основні напрями зовнішньої політики України»), Конституція України), продовжено в Законі України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року та низці інших.

Визначено, що зовнішня політика України, її міжнародний авторитет в умовах глобалізації багато в чому залежать від результативності внутрішніх перетворень, а саме: успішності демократичних і соціально спрямованих ринкових реформ; подолання корупції; утвердження верховенства права; створення ефективною і справедливою судовою системою; зростання добробуту громадян на основі соціально орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки; консолідації національної політичної еліти заради демократичного розвитку держави.

Досліджено аспект прагматизації та демократизації міжнародних відносин та стверджується, що прагматизм у підходах до розв'язання конфліктних ситуацій, що загрожують міжнародній безпеці, є необхідним для того, щоб зберегти зміни історичного масштабу, які відбулися на міжнародній арені на межі двох століть. Геополітичне положення України вимагає активної зовнішньополітичної діяльності у різних напрямках. Одним із головних принципів має залишатись багатовекторність міжнародної політики.

Одним із домінуючих пріоритетів зовнішньополітичної стратегії має бути пріоритет людини, симбіоз загальнолюдських і національних цінностей та інтересів. Упровадження в зовнішньополітичну практику міжнародних стандартів прав людини, які закріплені Конституцією та законами України, потребує перш за все усвідомлення того, що права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. У контексті цього положення другорядним або в цілому непотрібним не може бути і етичний аспект зовнішньополітичного курсу України. Здійснення міжнародної діяльності передбачає наявність певних етичних зобов'язань, незалежно від того визнають їх чиновники чи ні. На сучасному етапі цей аспект набуває все більшого значення в міжнародних відносинах.

Невід'ємною складовою зовнішньополітичного курсу мають стати прозорість і відкритість намірів, що є закономірним проявом поширення

процесів демократизації у світі, а також відповіддю на вимоги суспільних організацій, засобів масової інформації. Транспарентність як соціальний феномен характеризує вплив інформації та медіа на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього, достовірного знання) щодо того чи іншого виду діяльності (її об'єктів чи результатів). У трансформаційних політичних системах розвиток транспарентних відносин у сфері зовнішньої політики гальмується організаційними й управлінськими проблемами в самій державі. Одним із способів протистояння й подолання негативних наслідків, що можуть стати згубними для зовнішньополітичного курсу країни, є дотримання на пряму становлення демократичної правової державності, послідовне впровадження її ціннісних, нормативно-правових і практичних засад – визнання прав і свободи людини як базової демократичної цінності; підтримка інститутів громадянського суспільства у міжнародній діяльності. Особливого значення у цьому процесі набуває інформаційна сфера. У контексті входження України до світового інформаційного простору набуває особливої актуальності питання формування позитивного сприйняття України. Для успішного формування позитивного зовнішньополітичного іміджу України слід враховувати зовнішні (традиції зовнішньої політики України, національні інтереси та пріоритети, членство в міжнародних організаціях, розвиток відносин зі стратегічними партнерами, інвестиційний клімат) та внутрішні (добробут населення, дотримання конституційних прав кожного громадянина, рівень корупції, рівень злочинності, рівень тіньового сектора економіки, соціальне самопочуття) чинники.

Визначено, що одну з ключових ролей в інформуванні світової громадськості про нашу державу відіграють дипломатичні представництва України. З появою новітніх інформаційних технологій важливим джерелом міжнародної інформації стають, зокрема, веб-сайти посольств нашої держави в інтернеті.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ ДИПЛОМАТИЧНИХ КАДРІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Досліджуючи зовнішньополітичну стратегію як систему зовнішньополітичних пріоритетів (зміцнення миру, рівноправність, міжнародна безпека, перевага загальнолюдських цінностей, визнання норм міжнародного права), політичних рішень і напрямів діяльності суб'єктів зовнішньої політики, доцільно приділити увагу проблемам, які супроводжують становлення дипломатичної служби в сучасній Україні. Адже останню можна розглядати як певну передумову формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії України фахівцями з дипломатичної діяльності.

З метою визначення пріоритетів та напрямів сучасної дипломатичної освіти в Україні важливо не лише розуміти специфіку сучасної міжнародної політики, положення держави на світовій арені, а й усвідомлювати розвиток вітчизняної дипломатичної школи в історичному розрізі. Історія дипломатичної освіти безпосередньо пов'язана із становленням дипломатії на теренах нашої держави, з її історично-державницькими особливостями, які зараз часто здаються непростими та неоднозначними. На цьому особливо наголошував авторитетний діяч вітчизняної дипломатичної служби Г. Удовенко, що без ретельного, об'єктивного вивчення історії української дипломатії важко адекватно збагнути логіку сучасних історичних подій, зокрема й становлення зовнішньої політики України [206, с. 22]. Важливою в цьому ракурсі думка відомого українського дипломата А. Зленко про те, що коріння української дипломатії сховане так глибоко за часовими нашаруваннями, за напівправдою і відвертою неправдою, що сьогодні доводиться буквально

по крихтах відновлювати національну дипломатичну мозаїку, вишикувати у безперервний ланцюг факти, події, постаті [82, с. 7].

Досліджуючи минуле й сьогодення української дипломатії, П. Кривонос зародження дипломатичних відносин пов'язує з часами Київської Русі, з договорами Олега з Константинополем, діяльністю перших послів Київської Русі варязького походження. Завдяки дипломатичним й торгівельним зв'язкам Русі з Візантією та іншими країнами швидкими темпами розвивалась освіта, особливопо вивченню грецької та латинської мови. Їх вивчення було необхідним для практичної діяльності тогочасного дипломатичного корпусу і різних торговельних, культурних та інших зв'язків Русі з закордоном. З цією метою у новозбудованій Софії Київській Ярослав. створює школу (1037 р), яка продовжуючи кращі традиції Володимирової та візантійських шкіл, була по суті вже школою нового типу. Це перший вітчизняний вищий навчальний заклад, який з'явився, до речі, на століття раніше, ніж перші вузи Західної Європи. У цій школі вчилися діти найвищої знаті Русі: майбутній митрополит Іларіон, посадники Остромир та Ратибор, кодифікатори (ті, що зводили в єдине ціле кодекси «Руської правди») Коснячко й Никифор Киянин, діти самого Ярослава, з десятків шляхетних іноземців – претендентів на корони королів. Як стверджують історичні документи, в різні часи в школі Ярослава навчалися діти англійського короля Едмунда Залізнобокого, угорський королевич Андрій, наступник датського престолу Герман, норвезький конунг Гаральд, син норвезького короля Олафа та інші іноземці [114, с. 86].

Наступним етапом у розвитку зовнішньої політики України були часи існування Запорозької Січі. В. Ціватий виразниками зовнішніх відносин називає послі іноземних держав з пропозиціями і дарунками до Козацької республіки, яких приймали за певним ритуалом [219, с. 44]. Слід відзначити, що великим дипломатом був гетьман Богдан Хмельницький. Успішно виконували доручення гетьмана Немирич, Мужилівський,

Зарудний та інші представники козацької старшини.

Продовжувачами справи Б.Хмельницького у розвитку української дипломатії були гетьмани Іван Виговський, Іван Мазепа та Пилип Орлик.

Відзначимо, що дипломатія того періоду не носила ознак професійного інституту, дипломатами у ті часи не ставали, а скоріш народжувались. Успішність дипломатичної діяльності визначалась насамперед, особистісними якостями, ніж професійною підготовкою, яка б здійснювалась організовано або масово.

Професійна дипломатична освіта в нашій країні сформувалась через два століття. У такому сенсі дипломатія та дипломатична освіта отримують систематичне та професійне забарвлення у більшості країн світу у ХХ столітті. Становлення зовнішньополітичної служби України пов'язано зі створенням самостійної держави і проголошенням I Універсалу Української Центральної Ради (10 червня 1917 р.). Процес формування самостійних органів законодавчої і виконавчої гілок влади знайшов своє оформлення в наступному універсалі Центральної Ради (16 липня 1917 р.). В цьому документі було повідомлено про утворення Генерального Секретаріату виконавчого органу влади, в складі якого розпочало діяльність Генеральне секретарство з міжнародних справ, що стало попередником першого українського зовнішньополітичного відомства у ХХ столітті [206, с. 32].

У цей час уряд України розпочав роботу над створенням мережі дипломатично-консульських установ, діяльність яких регулювалася державними законами та нормативними документами Генерального секретарства міжнародних справ (згодом – Міністерства закордонних справ); формуванням відповідної правової бази дипломатичної діяльності – навесні 1918 року співробітниками українського МЗС було підготовлено проект закону «Про закордонні установи УНР»; підготовкою дипломатичних кадрів – з березня-квітня 1918 року мали започаткувати роботу консульські курси при Українському економічному товаристві [206,

с. 33]. Центральна Рада розпочала активне налагодження контактів з державами світу. Зокрема, український уряд налагодив зв'язки (грудень 1917 р.) з країнами Антанти, приймаючи представників Франції (Генеральний комісар Франції при уряді України) та Великої Британії (Представник Великої Британії). Історичні джерела свідчать, що було визначено три основні напрями зовнішньої політики Української Держави: встановлення дружніх відносин з країнами Четвертого Союзу; вирішення спірних територіальних проблем з сусідніми державами; встановлення дипломатичних відносин з нейтральними державами.

В час правління Директорії, яка перебрала владу від гетьмана в грудні 1918 року, дипломатичні контакти попередніх українських урядів були значною мірою збережені, а подеколи розширені. Зокрема, Директорія, першим Міністром закордонних справ якої став Володимир Чеховський, вислала ряд дипломатичних місій до таких держав, як: Бельгія, Велика Британія, Греція, Італія, США та інших, відкрила посольства у Естонії, Латвії, Чехословаччині, Угорщині, а також Українська держава була також представлена у Ватикані. Важливим є те, що делегація УНР взяла участь у Паризькій мирній конференції, одночасно виконуючи функції тимчасового дипломатичного представництва України у Франції [206, с. 36].

Паралельно з державотворчими процесами, що здійснювалися урядами УНР, Гетьманату та ЗУНР, розпочалося формування державних структур радянської України, незалежність якої, утверджуючи в ній радянську владу, проголосили більшовики (друга половина 1919 р.). Створення у складі уряду УСРР Народного Комісаріату Закордонних Справ (НКЗС) мало переконати у повноті влади уряду УСРР. Через нестабільність у той час радянської влади в Україні, РНК УСРР проводити зовнішню політику було передчасно.

Процес організації НКЗС УСРР охоплює час від закінчення громадянської війни восени 1920 р. й утворення СРСР у грудні 1922 р.

Період існування НКЗС за матеріалами дослідження історик О. Купчик розділяє на такі етапи: 1) фактична відсутність роботи у комісаріаті (березень – жовтень 1920 р.), від заснування наркомату до підписання попередньої мирної угоди з Польщею, 2) організація роботи НКЗС, вдосконалення його структури (жовтень 1920 р. – грудень 1922 р., до створення СРСР, 4) згорання роботи наркомату, його ліквідація у контексті створення НКЗС СРСР (грудень 1922 р. – вересень 1923 рр., до ліквідації НКЗС УСРР [120, с. 29-32].

На перший етапі формується система підготовки професійних кадрів для НКЗС, яку зумовила значна їх відсутність. В УСРР їх готували в Інституті зовнішніх зносин. Під час прийому на роботу до комісаріату перевага надавалася членам КП(б)У. Керівники підрозділів центрального апарату та закордонних установ НКЗС УСРР, як правило входили до когорти «професійних революціонерів». Злиття партійного апарату з державним зумовило залежність НКЗС УСРР, під час прийняття рішень, від постанов політбюро ЦК КП(б)У. Кандидати на роботу до наркомату перевірялися ВУНК (ДПУ). За політичну благонадійність співробітників НКЗС відповідав Політконтроль ДПУ.

Нові зміни були внесені у роботу НКЗС постановою ЦК КП(б)У (1922 р.) «Про згорання апарату НКЗС УСРР», повноваження якого мали бути передані союзному наркомату. Не зважаючи на активні спроби тодішнього народного комісара закордонних справ УСРР Х.Г.Раковського протидіяти цьому рішення (в т.ч. за його ініціативою 23 березня 1923 р. було прийнято звернення ЦК КП(б)У до Політбюро ЦК РКП(б) з проханням переглянути питання щодо злиття НКЗС УСРР і СРСР), НКЗС УСРР було офіційно ліквідовано 20 вересня 1923 р. [120, с. 67]. Уряд УСРР втратив можливість безпосередньо займатися зовнішньополітичною діяльністю. Разом з тим після скасування НКЗС УСРР, завдяки настійному клопотанню тодішніх українських керівників з 1923 р. по 1936 р. в

посольствах СРСР за кордоном працювали українські представники, які на ці посади призначалися урядом УССР, а потім УРСР.

Оскільки Українська РСР не була самостійною державою з міжнародно-правового погляду, вона не могла мати незалежної зовнішньої політики, на всій її міжнародній діяльності лежав відбиток чіткої обмеженості, НКЗС республіки не поновив свою роботу після 1923 р., а був заново створений як зручний і безвідмовний додатковий інструмент для ефективнішого здійснення зовнішньополітичних намірів сталінського керівництва.

Значимим у реорганізації роботи зовнішньополітичного відомства України, на думку фахівців Інституту історії України НАН України, був Закон «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних Справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» (1 лютого 1944 р.). Цим актом після двадцятирічної перерви по суті поновлювалися права союзних республік у сфері зовнішньополітичної діяльності. Вже 5 лютого 1944 р. приймаються постанови Політбюро ЦК КП(б) України і Укази Президії Верховної Ради УРСР про утворення українського НКЗС. Утворення НКЗС УРСР навіть у такому вигляді мало певні позитивні наслідки. Це стосувалося не тільки появи поняття «держава Україна» у матеріалах західної преси, але й зрушень, які внаслідок цього відбувалися в самій Україні. Адже сам факт «виходу республіки на міжнародну арену», безумовно, сприяв зростанню національної самосвідомості українців, відчуття ними себе нацією, що заслуговує на представництво в світовій міжнародній організації [207, с. 312].

Після входження України до ООН (що сталося майже виключно внаслідок тиску сталінської дипломатії і поступок союзників) і розгортання в ній специфічної діяльності її делегації на чолі з Д. Мануїльським подальша розбудова НКЗС УРСР не привертала чільної уваги.

Найдосвідченіший серед радянських дипломатів в Організації Об'єднаних Націй, він, по суті, спрямовував у ній всю роботу представників СРСР. Не випадково деякі дослідники відзначають у своїх працях «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії» тощо [235, р. 197].

Досліджуючи особливості становлення української дипломатії, В. Головченко вказує на специфічну дипломатичну діяльність Української РСР після завершення Установчої конференції ООН у Сан-Франциско та помітну роль у ній Д. Мануїльського. Так, у Лондоні нарком закордонних справ УРСР був обраний першим віце-головою Підготовчої комісії ООН (вересень 1945 р.), яка мала ухвалити тимчасовий порядок денний перших сесій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, ЕКОСОП, Ради з опіки, вирішити питання про місце перебування ООН тощо. Із заснуванням ООН згідно з ялтинськими домовленостями «великої трійки», на другому пленарному засіданні Установчої конференції ООН (27 квітня 1945 р.) одностайно було ухвалено резолюцію про включення Української та Білоруської РСР до т. зв. «initial members», а 30 квітня Виконавчий комітет зібрання надіслав урядам УРСР та БРСР офіційні пропозиції відрядити своїх делегатів до Сан-Франциско.

Цим фактом «друга серед рівних» союзна республіка долучалася до міжнародного життя, поступово формувала власний корпус кваліфікованих дипломатів, які здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії й водночас наочно спостерігали ущемлений статус УРСР у зовнішньополітичній сфері. Глибинний сенс своєрідного «дрейфу» України до міжнародного життя не могли вихолостити жодні хитромудрі кремлівські фільтри [46].

На відміну від аналогічної Паризької мирної конференції (1919-1920 рр.), де Надзвичайна дипломатична місія УНР так і не набула

офіційного статусу, у 1946 р. делегація Української РСР (Д. Мануїльський; заступник голови Ради Міністрів УРСР А. Барановський; завідувач політичного відділу МЗС УРСР О. Война; директор Інституту історії АН УРСР, професор М. Петровський; завідувач кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка О. Касименко; старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Л. Коваленко; куратор курсу міжнародного права Харківського юридичного інституту, доктор юридичних наук В. Корецький; працівники МЗС УРСР М. Лисенко та М. Лукін; професор Ф. Примак; завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР і голова відділу суспільних наук АН УРСР, професор М. Птуха та керівник представництва УРСР в Європейському комітеті ЮНРРА, представник УРСР в ЕКОСОП В. Тарасенко) брала активну участь в обговоренні найважливіших і найгостріших питань – територіальних, політичних та економічних [46].

Набутий досвід у дипломатичній місії дав можливість цим особистостям стати у витоків професіоналізації дипломатичної служби та освіти в Україні. Слід зазначити, що в радянські часи джерелами поновлення дипломатичних кадрів були Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС СДСВ (МДІМО) та факультет міжнародних відносин і міжнародного права при Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. Але випускники МДІМО здебільшого «осідали» у всесоюзному відомстві, до МЗС УРСР потрапляли буквально одиниці. Що ж до КДУ, то тут факультет існував передусім для підготовки кадрів для країн Азії, Африки і Латинської Америки, українських студентів серед його випускників щороку було лише 20 – 25 осіб, і більшість з них йшли на викладацьку або наукову роботу [181, с. 17].

Також професійна дипломатична освіта у ХХ столітті пов'язана із історією Інституту міжнародних відносин, коли за наказом Д. Мануїльського в Київському державному університеті було відкрито

новий факультет – міжнародних відносин (1944 р.). На факультеті готували фахівців із двох спеціальностей: «Історик-міжнародник» і «Юрист-міжнародник» [56, с. 82]. Очолювали факультет у перші повоєнні роки професор І. Белякевич, доценти Ю. Білан, І. Василенко та М. Овчаренко.

Після закриття факультету міжнародних відносин (1955 р.) підготовка фахівців-міжнародників продовжувалась на історико-філософському факультеті (з 1966 р. – історичний), де 6 липня 1955 р. була створена Кафедра новітньої історії та історії міжнародних відносин, яку очолив доцент В. Жебокрицький. Трохи пізніше, була створена нова кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР, яку очолив доцент П. Удовиченко, який до цього працював на кафедрі новітньої історії та історії міжнародних відносин. Із розширенням масштабів підготовки іноземних студентів в Київському університеті було поновлено факультет міжнародних відносин та міжнародного права. На цей факультет було переведено студентів, які спеціалізувалися з історії міжнародних відносин та міжнародного права [56, с. 84].

Згодом на факультеті міжнародних відносин і міжнародного права було відкрито ще одну спеціальність – «Міжнародні економічні відносини». На першому курсі вивчали предмети переважно загальноекономічного профілю, які практично забезпечували послугами викладачі з економічного факультету, але незабаром було створено спеціалізовану кафедру – міжнародних економічних відносин [56, с. 86]. Крім вищезгаданих до складу «новоствореного» факультету увійшли кафедри історії країн Азії, Африки та Латинської Америки, кафедра російської мови та кафедра іноземних мов [56, с. 90]. Пізніше на базі факультету міжнародних відносин і міжнародного права було створено Інститут міжнародних відносин і міжнародного права (4 травня 1988 р.). У 1990 році Інститут очолив професор В. Пашук, але вже в 1994 р., у зв'язку з його переходом на дипломатичну роботу, Український інститут

міжнародних відносин при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка (саме таку назву отримав Інститут в грудні 1990 р.), очолив проректор університету професор Л. Губерський.

В рамках державотворення незалежної України почався новий етап розвитку дипломатичної діяльності та освіти. Слід сказати, що із набуттям суверенітету перед новоствореною державою повстала суттєва проблема вибудовування власної зовнішньої політики, створення апарату професійних дипломатів, виховання та відтворення фахових дипломатичних кадрів.

Деякі дослідження виділяються три, так би мовити, кадрові «першоджерела» української зовнішньої політики поза МЗС УРСР. Перше – це Українське товариство дружби та культурних зв'язків закордоном. У силу своєї специфіки воно набирало людей із прекрасним знанням іноземних мов і закордонних реалій. З системи товариств дружби прийшли такі дипломати як К. Тимошенко, Г. Чернявський, Р. Троненко, М. Оснач і багато інших [81, с. 84].

Другим джерелом, з якого живилася кадрова система були наукові кола, зокрема система Академії наук УРСР. Коли на початку нового століття в українському уряді запровадили інститут держсекретарів, то першими держсекретарями МЗС стали колишні викладачі Київського Національного університету ім. Т. Шевченка О. Чалий і Ю. Сергєєв. Прийшли в МЗС і науковці – політологи, економісти, філологи. Серед них – посол у Південній Кореї В. Фуркало, посол в Італії Б. Гуменюк, колишні послы у Великій Британії С. Комісаренко та В. Василенко, перший посол у Сполучених Штатах Америки О. Білорус та інші [81, с. 113-115].

Третім і дуже суттєвим джерелом поповнення кадрів для МЗС України була колишня система МЗС СРСР. Після розпаду Радянського Союзу багато дипломатів, які народилися і вирости в Україні дивилися в бік «історичної Батьківщини», яка раптом стала повноцінною незалежною державою. Так, у системі МЗС України опинилися А. Орел, П. Сардачук,

І. Пісковий, А. Пономаренко і багато інших. Також слід згадати представників депутатського корпусу, які стали першими послами незалежної України за кордоном: Л. Лук'яненка (став послом у Канаді), Р. Лубківського (посол в ЧСФР), В. Крижанівського (посол у Росії), Д. Павличка (посол у Словаччині, а згодом – у Польщі) та інших. Отже, на перших порах на роботу у дипломатичну службу брали насамперед людей із знаннями іноземних мов та вищою гуманітарною освітою – юристів, економістів тощо, але досвіду практичної роботи їм звичайно бракувало. Нерідко вчитись доводилось на власних помилках або діяти за обставинами.

Безперечним є той факт, що нові проблеми в кадровій сфері виникали у зв'язку з тим, що в перші роки незалежності дипломатична професія значною мірою втратила свій престиж і привабливість для здібної молоді. На тлі карколомних кар'єр у бізнесі перспектива рік за роком просуватися щаблями державної служби, до того ж за порівняну низьку платню відлякувала багатьох молодих людей. Тому не може бути й сумнівів, що для успішної роботи зовнішньополітичного відомства необхідна була продумана і твердо встановлена система просування співробітників по службових сходинках [81, с. 40].

Вище вказана проблема не вийшла з поля зору держави і була вирішена Указом Президента «Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин» від 30.05.1995 р. було створено Український інститут міжнародних відносин на базі Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Указом юридично затверджено фактичний статус Інституту у структурі вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку міжнародників, і водночас, покладено місію бути свого роду координатором в цій сфері. Основним завданням Українського інституту міжнародних відносин є підготовка на базі повної середньої загальної освіти фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України та проведення

науково-дослідної роботи в цій галузі [6]. Здійснюючи підготовку фахівців за спеціальностями «Міжнародні відносини», «Міжнародне право», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародний бізнес» та «Міжнародна інформація». Інститут, по суті, є головним джерелом формування кадрового потенціалу для МЗС, Мінекономіки, Мінфіну, Нацбанку, Державної митної служби України. На відділенні післядипломної освіти цього вищого навчального закладу другу вищу освіту отримують співробітники різних державних та комерційних інституцій які мають відношення до зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності нашої держави. Також згідно зі згаданим вище Указом Президента України «Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин» при Міністерстві закордонних справ України було утворено Дипломатичну академію України, і її спеціальний статус та завдання було закріплено постановою КМ України «Про Дипломатичну академію України при Міністерстві закордонних справ України» від 20 липня 1996 р. Основним завданням Дипломатичної академії України є підготовка на базі вищої освіти та підвищення кваліфікації кадрів дипломатичних, консульських, зовнішньоекономічних та інших представництв України за кордоном для роботи в міжнародних організаціях та в державних органах, що займаються питаннями зовнішніх зносин України, а також проведення науково-аналітичних досліджень в галузі міжнародних відносин [6].

На даний час освіта в сфері міжнародних відносин, яка є передумовою дипломатичної кар'єри, надається у декількох десятках ВНЗ України, розроблено освітній галузевий стандарт для галузі знань «міжнародні відносини», створюються та удосконалюються навчальні плани. Але на нашу думку, зміст дипломатичної освіти повинен відповідати, насамперед, вимогам сучасності та відображати нову філософію дипломатичних відносин XXI сторіччя.

Багаторічний досвід свідчить, що держава міцна не лише своєю економічною потужністю, науково-технічним і військовим потенціалом, але і своєю дипломатією, зрозумілою та гнучкою дипломатичною службою, професійним і моральним потенціалом кадрів дипломатичного корпусу. Серед найгостріших проблем, які довелося вирішувати зовнішньополітичному відомству України після проголошення її незалежності, без жодного перебільшення можна назвати проблему кадрового забезпечення нашої дипломатичної служби, оскільки добір персоналу, його кадрове просування – це ключові питання, основа дипломатичної служби, передумова позитивного або негативного результату її роботи, адже якість дипломатичної служби завжди визначається якістю персоналу [202, с. 20]. Доречними є сформульовані вимоги до дипломата майбутньої Української держави в одному з документів з підготовки українських дипломатів доби, коли ця держава ще не існувала:

- 1) обов'язкове громадянство держави, яку дипломат представляє;
- 2) працездатний вік і добре здоров'я (без фізичних вад);
- 3) добра морально-політична база;
- 4) академічна освіта;
- 5) практика роботи в МЗС (перед виїздом у закордонне відрядження від 6 місяців до 3-х років);
- 6) здача конкурсних іспитів для зайняття вакантної посади;
- 7) бездоганне знання не менше двох іноземних мов; дипломатичної історії; міжнародного права; історії власної держави; господарської (економічної) географії, конституційного права, торговельного і морського права, цивільного права, дипломатичного протоколу [27, с. 82–83].

Вимоги до українського дипломата незалежної України пізніше було сформульовано та закріплено на законодавчому рівні. У Законі України «Про дипломатичну службу України» містяться такі принципи дипломатичної служби:

- служіння українському народові;
- відстоювання національних інтересів України;
- пріоритет прав і свобод людини та громадянина;
- демократизм і законність;
- гуманізм і соціальна справедливість;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність, об'єктивність, чесність, відданість справі;
- персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і додержання дисципліни [4].

За роки незалежності систему дипломатичної служби України вже сформовано, але на цьому етапі йде складний, суперечливий процес її вдосконалення, якому притаманні елементи та риси попередньої структури дипломатичної служби, невідповідні новим відносинам, що складаються в економіці України. Дипломатична служба є невід'ємною частиною державної служби України, проте має унікальну галузеву специфіку. Вона пов'язана з ротацією дипломатичних кадрів, їх періодичним переміщенням у рамках системи міністерства закордонних справ, відрядженням на роботу з центрального апарату до закордонних представництв, особливим характером служби за кордоном, коли на дипломатичного службовця поширюються норми не лише українського законодавства, але і міжнародного права [48].

На думку Б. Гуменюка професія дипломата сьогодні є надзвичайно престижною, привабливою й почесною, тим паче порівняно з радянськими часами. Адже тоді українські дипломати мимоволі працювали на химерну ідею побудови комунізму у всесвітньому масштабі. Інша річ – віддавати свої здібності, професійність на забезпечення суверенних національних інтересів. На відміну від радянської дипломатії, українська не має таких вад, як надмірна ієрархічність, кастовість, закритість. За роки незалежності в нашій державі створено власну школу дипломатії [59].

Зараз саме сучасна й актуальна дипломатична освіта багато в чому зумовлює успішність вирішення зовнішньополітичних завдань, що постають перед суверенною українською нацією. Особливо якщо її розвиток не відстає, а йде в ногу зі становленням України як демократичної держави. Це, з одного боку, значення ефективності, професіоналізму, компетентності дипломатичних інститутів та їх співробітників, що об'єктивно зростає в переломні моменти історії держави, коли змінюються його правова база та соціально-політична сутність [165, с. 187]. Дипломатична діяльність у сучасних умовах ґрунтується на принципово нових підходах, демонструє гуманістичні цінності культури, багатоманіття еволюційних векторів розвитку (політичного, економічного, соціального). Як зазначає, з цього приводу, В. Андрієнко новий етап переживає і система, і підходи підготовки кадрів для дипломатичної діяльності. Це закладено як в Законі України «Про освіту», так і в державних освітніх стандартах, зокрема з напрямку «Міжнародні відносини», який затверджено Міносвіти та науки України [13, с. 56]

З іншого боку, зміни в управлінні, організації, формах і методах діяльності дипломатичних структур обумовлені відомою модифікацією системи міжнародних відносин, глобалізацією та інтернаціоналізацією міжнародних проблем, посиленням впливом на дипломатичний процес нових інформаційних технологій, підвищенням багатосторонньої дипломатичної діяльності відповідних інститутів.

Не обминув українську дипломатію вплив на її форми світовий глобалізаційний розвиток. Тут, передовсім, слід вказати на динамічну зміну характеру міжнародних відносин, яка спонукає дипломатію швидко та адекватно реагувати на те, що відбувається. Зокрема, порівняно нещодавно на міжнародну арену вийшло багато нових незалежних держав зі своїми інтересами, національними особливостями, рівнем розвитку. Це наклало свій відбиток на переговорний процес та на інші форми дипломатичної діяльності.

Ще більш серйозні зміни відбулися наприкінці минулого століття. Ми стали свідками ерозії Вестфальської системи національних держав, коли разом із державами на міжнародну арену дедалі активніше виходять недержавні учасники (транснаціональні компанії, неурядові організації тощо). Крім цього, активно проходить розмивання ялтинсько-потсдамської системи. Особливо проявилось за умов кризи в Косово, коли ключові рішення приймалися НАТО та ЄС, а ООН фактично залишилася на периферії прийняття політичних рішень. За таких умов саме від дипломатії залежить, по-перше, чи буде перебудова міжнародних відносин мати підконтрольний характер або ж вона стане хаотичною, з непрогнозованими кінцевими результатами; по-друге, у чому полягатиме сутність нової світової системи.

Глобалізація та взаємопов'язаність світу також призвели до зростання ролі дипломатії, яка здійснюється на високому та найвищому рівнях. Вказаний вид дипломатії дозволив протягом другої половини ХХ ст. та початку ХХІ ст. приймати дійсно кардинальні рішення з найбільш гострих міжнародних проблем і цим самим різко змінювати міжнародну ситуацію.

Безперечно, що вплив усіх цих чинників ставить на порядок денний завдання зміцнення наукових основ дипломатії та дипломатичної служби, виділення цієї проблематики та, відповідно, розробки детальнішого законодавчого регулювання дипломатичної служби [165, с. 137].

Швидкозмінне обличчя міжнародних відносин вимагає від дипломатії активності та ініціативності. В іншому випадку, сприятливі умови для впливу на міжнародне середовище можуть бути втраченими. Тому порада, яку отримав свого часу один із радянських дипломатів: спостерігай, аналізуй, доповідай, але головне, не втручайся – навряд чи буде доречною сьогодні. Урегулювання міжнародних конфліктів і кризових ситуацій – одне з найбільш актуальних завдань сучасної дипломатії. Останнім часом лакмусовим папірцем вказаних проблем стали регіональні

конфліктні ситуації в Косово та Південній Осетії, які викликали у світовому співтоваристві чимало тривог і переживань. Усе це стимулювало проведення концептуальних наукових та практичних розробок, що, у свою чергу, створило передумови для виокремлення самостійної сфери досліджень і дипломатичної практики. Йдеться про дипломатію управління та урегулювання конфліктів і кризових ситуацій.

У науковій літературі поняття «управління кризою» досить часто визначається як сукупність дій, спрямованих на реалізацію цілей сторін при одночасному попередженні виходу конфлікту чи кризи з-під контролю. В зв'язку з цим, австралійський дослідник Дж. Річардсон пропонує використання іншого терміна – «кризова дипломатія», який означає діяльність, спрямовану на зменшення рівня напруги за умов кризи чи конфлікту. Останнім часом дедалі більша увага приділяється не просто зменшенню рівня напруги, а попередженню розвитку конфліктних і кризових ситуацій у світі. Це так звана превентивна дипломатія. Вперше вона знайшла своє відображення в одній з доповідей колишнього Генсека ООН Б. Бутроса-Галі на Генеральній асамблеї ООН під назвою «План для досягнення миру. Превентивна дипломатія, забезпечення та збереження миру» («An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping») (17 червня 1992 р.), де були намічені основні напрями миротворчої діяльності ООН. У свою чергу, початок XXI сторіччя поставив перед дипломатією низку нових проблем, пов'язаних із гуманітарним втручанням в конфлікти, перебудовою діяльності міжнародних організацій, примусом до миру (до речі, так і називалася збройна операція військових формувань Російської Федерації проти збройних сил Грузії в зоні грузинсько-південноосетинського конфлікту) тощо [60, с. 9].

Динаміка сучасного світу, глобалізація та взаємозалежність країн значно змінили й інформаційно-комунікаційну функцію дипломатії, сутністю якої, з одного боку, є інформування протилежної сторони про офіційну позицію, з іншого – отримання аналогічної інформації від неї, а

також обмін думками. Розвиток засобів комунікації в наш час здійснив значний вплив на вказану функцію. На це ще в 50-х роках минулого століття звернув увагу Г. Нікольсон, зазначивши, що в сучасному світі міністр закордонних справ може підняти телефонну слухавку та відразу ж зв'язатися з переважною більшістю послів. Поява таких засобів технічного зв'язку, як телефонний і факсимільний зв'язок, електронна пошта, відеозв'язок тощо, які були неможливими в минулому, створює передумови для інтенсифікації міждержавного діалогу [60, с. 10].

Наступною особливістю розвитку світу, яка кардинальним чином вплинула на дипломатію, є демократизація міжнародних відносин та активний вихід на світову арену недержавних учасників. Вказаний фактор діє практично з початку минулого століття, коли 28-й Президент США В. Вільсон став ініціатором запровадження ідеї демократичної дипломатії, яка була б орієнтована на роззброєння, вільну торгівлю, лібералізм, відкритість для спільноти (необхідність реєстрації угод та їх ратифікації). Ідеї В. Вільсона отримали різноспрямовані відгуки в політичних і дипломатичних колах того часу: одні їх зустріли з захопленням, інші – скептично.

Однак, у другій половині ХХ ст. дипломатія, все-таки, потрапляє під контроль суспільства, зважаючи на значні можливості засобів масової інформації, необхідність ратифікації багатьох документів, а також внаслідок того, що на міжнародну арену стали виходити не державні структури, а різного роду рухи – етнічні, релігійні тощо та суспільні організації і експертні кола, які зайнялися традиційними дипломатичними проблемами – пошуком згоди в конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо. Подібні явища, звичайно, були відомі й раніше. У наш час результати їхньої діяльності отримали більш масштабний характер, внаслідок чого став формуватися так званий «другий напрям дипломатії» (Track Two Diplomacy), відмінний від її «першого напрямку» – офіційної дипломатії. Представниками другого напрямку

головним чином є дослідники, журналісти, дипломати у відставці.

Найактивніший розвиток вказаний напрям отримав у США, хоча останнім часом й більшість європейських держав, зокрема, Швеція, Норвегія, Франція, приділяють його розвитку доволі значної уваги.

Перші кроки на шляху формування такого типу неформальної дипломатії робляться вже і в українському суспільстві. Діяльність на «другому напрямку дипломатії» орієнтована головним чином на врегулювання конфліктних ситуацій. Представники цього напрямку підкреслюють, що на відміну від офіційної дипломатії тут виключається можливість застосування заходів впливу та директивних заходів, зокрема, й санкцій чи застосування інших заходів тиску [60]. Спочатку були спроби протиставити вказані два напрями дипломатії, однак потім дедалі частіше стали приходити до висновку, що вони не виключають, а взаємодоповнюють один одного. У зв'язку з вищевикладеним було виділено й третій напрям – багатоканальну дипломатію (Multi-Track Diplomacy). Однак у цілому проблема того, як має взаємодіяти офіційна та неофіційна дипломатії та чи повинні вони взагалі взаємодіяти, залишається до останнього часу за рамками серйозного концептуального аналізу сучасної науки [60].

Щодо функціональних особливостей дипломатичної служби, то в кожній конкретній сфері суспільних відносин дипломатичними службовцями вирішуються свої особливі завдання, виконуються особливі функції.

В *адміністративно-політичній сфері* – підтримка конституційного ладу в країні, реалізація вимог та положень Конституції, законодавства України; своєчасний розгляд звернень громадян та громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також підприємств, установ та організацій, державних органів та органів місцевого самоврядування, прийняття відповідних рішень; інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади; прогнозування суспільно-політичних та економічних

процесів; організація та контроль виконання ухвалених законів, указів, постанов, наказів і розпоряджень.

У сфері міжнародних відносин і дипломатії – професійне забезпечення всього кола проблем міжнародного співробітництва, у тому числі у сферах високих технологій, зовнішньополітичного супроводу великих економічних та екологічних проектів, боротьби з міжнародним тероризмом та організованою злочинністю, захисту інформаційної безпеки держави. Також важливими є традиційні функції підтримки та розвитку дипломатичних відносин з іншими країнами та міжнародними організаціями; організації та професійного забезпечення міжнародних переговорів та укладання відповідних угод; вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази міжнародної діяльності України; здійснення контролю за дотриманням дипломатичних та консульських привілеїв; поширення інформації про Україну та її зовнішню політику.

В економічній сфері – формування сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов для розвитку вітчизняного виробництва; правове забезпечення ефективної діяльності господарчих суб'єктів, перш за все в частині реалізації прав власності та формування конкурентного середовища; здійснення фінансово-податкової політики держави; організація грошового обігу; контроль за якістю та відповідністю товарів державним стандартам; підтримка малого та середнього бізнесу, його соціальна орієнтація; реалізація національних інтересів та підтримка міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної економіки, участь у розробці заходів щодо розвитку та розширення торговельно-економічного та фінансових зв'язків, науково-технічних та інших обмінів України з іноземними державами та міжнародними організаціями.

У наш час усе більшого значення набуває економічна складова дипломатичних відносин, вміння вирішувати зовнішньополітичні завдання за умов глобальної економічної кризи, відбувається «економізація зовнішньої політики». За визначенням О. Шарова економізація зовнішньої

політики – це «встановлення як пріоритетних таких цілей та завдань у галузі зовнішньої політики, які сприятимуть поліпшенню участі Україні у світовому розподілі праці шляхом розширення ринків збуту продукції вітчизняних виробників, залучення зі світового фінансового ринку до економічного обігу країни необхідних грошових коштів (кредитів та інвестицій), раціональної інтеграції економіки України до регіональних економічних об'єднань та врахування і пристосування до потреб внутрішнього ринку глобалізаційних процесів» [225, с. 35-36].

Явище економізації зовнішньої політики знаходить своє відображення в комерційній (економічній) дипломатії. Комерційна (економічна) дипломатія – це офіційна діяльність глав держав, урядів, торговельних і переговорних місій, спеціальних органів з питань зовнішніх відносин, міжнародної економіки та торгівлі щодо виконання цілей і завдань торговельної політики, захисту внутрішнього ринку від кризових явищ у світовій економіці, надто жорсткої іноземної конкуренції, різкого зростання імпорту та інших несприятливих умов для розвитку національної економіки, а також захисту прав та економічних інтересів держави, вітчизняних підприємств та інших суб'єктів господарювання за кордоном. В. Щетінін визначає економічну дипломатію як закономірне явище у світових зв'язках в результаті посилення ролі економічних факторів в міжнародних відносинах. Саме тому розвиток системи підтримки національних суб'єктів господарювання на міжнародній арені є першочерговим, пріоритетним завданням будь-якої держави. Засобом реалізації такої підтримки є комерційна дипломатична підтримка [128, с. 39].

У соціальній сфері – забезпечення та захист правової рівності громадян та юридичних осіб; створення сприятливих і надійних умов для того, щоб кожна людина своїми силами могла налагодити своє життя, визначити життєвий шлях під власну відповідальність. Найважливіший напрям дипломатичної діяльності – рішення проблем співвітчизників за

кордоном: участь у розробці основних напрямів державної політики відносно співвітчизників, які проживають за кордоном, та здійснення заходів щодо її реалізації; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері; зовнішньополітичне та міжнародно-правове забезпечення діяльності України з метою захисту прав та законних інтересів і підтримки співвітчизників, що проживають за кордоном; забезпечення діяльності Урядової комісії у справах громадян України за кордоном [25, с. 6].

Інформаційно-комунікаційна функція дипломатії полягає передовсім у встановленні діалогу між різними країнами. Дипломатичний діалог передбачає, насамперед, визнання того факту, що в іншій стороні також є власні інтереси та цілі. Визнання цього є не лише закономірним, а й продуктивним моментом в контексті розвитку міжнародних відносин. Тому головним в комунікаційно-інформаційній функції дипломатії на даний час є не директивне нав'язування власної точки зору, а пошук взаємоприйняттого рішення через діалог. Ідеї розвитку міждержавного діалогу знайшли своє відображення і в теоретичних дослідженнях з питань ведення перемовин, де на зміну концепції жорсткого торгу, коли кожен з їх учасників турбується виключно про власні інтереси та подає свою позицію як вкрай непохитну, прийшла концепція спільного з партнером аналізу проблеми. І хоча обидві концепції майже ніколи не реалізуються на практиці у «чистому вигляді», все-таки тенденція до спільного з партнером аналізу міжнародних проблем починає превалювати. Превалювання спільного аналізу міжнародних проблем у сучасній дипломатії також сприяє її розвитку на високому та найвищому рівні [60, с. 11]. Дипломат сучасного зразка перестає бути кабінетним працівником. Він повинен мати широкий спектр інтересів, орієнтуватися в сучасних інформаційних технологіях і впевнено почуватися у сфері public relations. Іншими словами ім'я і імідж дипломата – це авторитет і реноме держави [111, с. 31].

Досвід сучасної дипломатії дав змогу сформувати такий перелік завдань, який кожному дипломату доведеться виконувати, незалежно від того, на якому щаблі ієрархічної драбини він стоятиме:

- підготовка щорічного політичного звіту дипломатичного представництва; політлистів і політзаписок; звітів у галузі торгово-економічної, інформаційної, наукової, культурної, консульської і кадрової роботи;

- підготовка довідкових матеріалів, інформаційно-аналітичних довідок, проектів шифротелеграм чи інформацій, характеристик на іноземних діячів;

- оформлення щоденників і записів бесід до них;

- ведення дипломатичного листування з перекладом іноземною мовою та здійснення різного роду перекладів;

- підготовка оглядів преси, анотацій цікавих книг та інших друкованих видань, які стосуються важливих проблем дво- і багатосторонніх відносин;

- складання поточних і перспективних планів;

- участь в інформаційно-роз'яснювальній роботі, виступах у мас-медіа; виступи з лекціями (у відповідь на запрошення);

- проведення брифінгів та інтерв'ю, організація прес-конференцій і дискусій «круглого столу», розповсюдження інформаційно-довідкової та політичної літератури, підготовка прес-релізів;

- робота з делегаціями, підготовка для них інформаційно-довідкових матеріалів, матеріалів до бесід, проектів промов, участь у переговорах і консультаціях, супровід і забезпечення усних перекладів;

- підтримка контактів з МЗС і представниками влади країни перебування, парламентарями, політичними і громадськими діячами, представниками ділових кіл, підтримка і закріплення таких контактів з метою обміну інформацією;

- підтримка ділових контактів з колегами з дипломатичного корпусу;

- спостереження за новелізацією правових актів влади країни перебування;
- нагляд за виконанням двосторонніх угод та договорів;
- контроль за дотриманням співробітниками дипломатичного представництва місцевого законодавства і звичаїв, норм протоколу та етикету, процедури щодо національного прапора країни перебування тощо.

Крім цього, всі дипломати беруть участь у підготовці дипломатичних прийомів, прийнятті та відправці дипломатичної пошти та вантажів, обробці технічної інформації, веденні листування з адміністративно-технічних питань, впровадженні і використуванні новітньої електронної техніки, вирішенні господарсько-побутових та інших питань для забезпечення належного рівня діяльності колективу.

Для того, щоб професійно справлятися с подібними завданнями, нинішній дипломат повинен мати ґрунтовну гуманітарну освіту, глибокі знання з історії, в тому числі з історії міжнародних відносин та дипломатії, філософії, економічної теорії, географії і країнознавства, юриспруденції (міжнародне, дипломатичне і консульське право), розумітися на релігійних ученнях, знати протокол і етику, а також (що є конче важливим) володіти кількома іноземними мовами. Як зазначає з цього приводу Б. Гуменюк, специфіка дипломатичної освіти полягає в тому, що вона передбачає підготовку фахівця-універсала. Адже міжнародні відносини, міжнародна політика це сфера, на яку здійснює вплив національна політика, національна економіка, міжнародні політики, історія, культура тощо. Крім того, ідеальний дипломат – це національно свідомий громадянин [58].

З цього приводу доречно розглянути зміст навчальних планів провідних вишів країни, які готують майбутніх українських дипломатів. Зараз в Україні підготовка дипломатів відбувається здебільшого в рамках галузі знань 0302 «Міжнародні відносини». Цей напрям передбачає підготовку спеціалістів за наступними спеціальностями: міжнародні відносини; міжнародне право; міжнародні економічні відносини;

міжнародна інформація; країнознавство; міжнародний бізнес. В Україні більше 40 вищих навчальних закладів, як державної так і приватної форм власності, здійснюють підготовку за декількома або однією з цих спеціальностей. Серед ключових вищих учбових закладів для дипломатичної служби вагому роль відіграють Дипломатична Академія при МЗС України, Інститут міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Т. Шевченка, Львівський Національний університет ім. І. Франка, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум».

За даними електронної системи «Конкурс» (2011/2012 навчальний рік) підготовку за напрямом 06.030201 «Міжнародні відносини» здійснюють наступні вищі навчальні заклади:

- Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;
- Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;
- Ужгородський національний університет, ДВНЗ;
- Львівський національний університет імені Івана Франка;
- Маріупольський державний університет;
- Національний університет «Львівська політехніка»;
- Київський гуманітарний інститут, ПВНЗ;
- Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум», ПВНЗ;
- Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара;
- Волинський національний університет імені Лесі Українки;
- Національний університет «Острозька академія»;
- Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
- Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі;
- Житомирський економіко-гуманітарний інститут Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»;

- Донецький національний університет;
- Київський міжнародний університет, ПВНЗ;
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
- Львівський університет бізнесу та права, ПВНЗ;
- Київський національний університет культури і мистецтв;
- Київський університет культури, ПВНЗ;
- Чорноморський державний університет імені Петра Могили;
- Київський славістичний університет;
- Міжнародний університет бізнесу і права, ПВНЗ;
- Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» [96].

Здебільшого їхні навчальні плани містять нормативні дисципліни, які регулюються стандартом вищої освіти у галузі міжнародних відносин, але, слід зазначити, що провідні виші також пропонують курси, що продиктовані регіональною специфікою або спеціалізацією наукової школи. Слід відзначити, що деякі спеціалізуються на широкому вивченні мов, для транскордонних регіонів характерна увага до проблематики регіонального транскордонного співробітництва, деякі приділяють увагу правовому або економічному аспекту міжнародних відносин.

Не маючи можливості порівняти навчальні плани усіх вишів, що готують бакалаврів, спеціалістів та магістрів у галузі знань міжнародних відносин, проаналізуємо навчальні плани тих з них, які надають спеціальність міжнародні відносини, готуючи майбутніх дипломатів – потенційних працівників МЗС.

Так, у провідному виші країни, статус якого закріплено законодавчо, Дипломатичній Академії при МЗС України, слухачі отримують ґрунтовну загальнотеоретичну і практичну підготовку з питань історії, теорії та практики дипломатії, зовнішньої політики, міжнародних відносин, європейської та євроатлантичної проблематики, геополітичного розвитку країн, що належать до основних регіонів світу, вивчають як мінімум, дві

іноземними мовами, обізнані з сучасними інформаційними технологіями. В академії існує кафедра дипломатичної та консульської служби, яка організовує підготовку майбутніх дипломатів в рамках спеціалізації «Зовнішня політика і дипломатія». На кафедрі Академії в рамках спеціалізації викладаються наступні дисципліни: «Дипломатична і консульська служба», «Дипломатичний протокол і етикет», «Світова дипломатія», «Компаративна історія і теорія дипломатії», «Дипломатія іноземних держав», «Техніка ведення переговорів», «Організація роботи дипломатичного представництва», «Документування дипломатичної роботи», «Миротворча і превентивна дипломатія», «Енергетична безпека і дипломатія», «Безпека діяльності дипломата», «Психологічний тренінг дипломата».

Перелік спецкурсів, які пропонуються майбутнім дипломатах в рамках спеціалізації в Дипломатичній академії при МЗС України: «Інформаційно-аналітичне забезпечення дипломатичної діяльності», «Теорія ефективної комунікації», «Мистецтво кулуарної дипломатії», «Українці в сучасному світі», «Історія православ'я», «Риторика і ораторське мистецтво», «Менеджмент у дипломатичній службі», «Дипломатичні представництва України і діаспора», «Право зовнішніх зносин», «Процес прийняття зовнішньополітичних рішень в Україні», «Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України», «Міжнародні економічні організації», «Право зовнішніх зносин» [150].

Всі слухачі спеціалізацій проходять практику та стажування в МЗС України або у закордонних дипломатичних установах України.

Інший історично-значущий для дипломатичної освіти України вищий навчальний заклад – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка має 11 спеціальних кафедр та загальноінститутську кафедру іноземних мов, що забезпечують підготовку фахівців за п'ятьма спеціальностями:

- «міжнародні відносини»;

- «міжнародне право»;
- «міжнародні економічні відносини»;
- «міжнародний бізнес»;
- «міжнародна інформація».

Курс навчання з кожної спеціальності включає в себе загальноосвітні, професійно-орієнтовані дисципліни та дисципліни спеціалізації, а також навчальні та виробничу педагогічну практики.

1. Цикл соціально-гуманітарної підготовки за спеціальністю «Міжнародні відносини» на рівні бакалавра включає в себе:

1.1. Нормативні курси: Історія України (Дипломатична історія України); Українська мова / Мова дипломатичних документів.

1.2. Дисципліни вільного вибору студента: Дипломатичний протокол та етикет.

2. Цикл фундаментальної, математичної та природничо-наукової підготовки:

2.1. Нормативні курси: Міжнародні організації.

3. Цикл професійної та практичної підготовки:

3.1 нормативні курси: Дипломатична та консульська служба; Основи дипломатії та дипломатичної роботи; Дипломатія України.

3.2. Дисципліни вільного вибору студента (блок «Міжнародні організації і дипломатична служба»): «Україна в міжнародних організаціях», «Рада Європи: політико-правовий механізм співробітництва», «Міжнародні неурядові організації», «ООН в сучасному світі».

Навчальні дисципліни освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст»:

Дисципліни вільного вибору студента (блок «Міжнародні організації і дипломатична служба»): «Україна в міжнародних організаціях»: «Україна в універсальних та регіональних міжнародних організаціях», «Миротворча діяльність України», Міжнародні організації у сфері безпеки: «Роль НАТО в сучасному світі»; «ОБСЄ».

Навчальні дисципліни освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»:

Цикл професійної і практичної підготовки:

Нормативні курси:

- «Теорія і практика ведення переговорів»;
- «Дипломатична робота та дипломатичні документи».

Цикл професійно-орієнтованих дисциплін за вибором ВНЗ:

- «Багатостороння дипломатія та механізми регулювання сучасних міжнародних відносин».

Цикл дисциплін вільного вибору студентів (блок «Міжнародні організації і дипломатична служба»):

- «Етнокультура і дипломатія країн світу»;
- «Міжнародні організації у сфері безпеки»;
- «Інтеграційні процеси в сучасних міжнародних відносинах»;
- «Актуальні проблеми теорії та практики міжнародних організацій»;
- «Великі держави в міжнародних організаціях»;
- «Міжнародні організації і глобальні проблеми сучасності»;
- «Європейський Союз: інституційні основи та спільна політика»;
- «Галузева дипломатія» [151].

Щодо підготовки дипломатів у регіональних центрах, серед яких Харків, Одеса, Львів, Ужгород, Дніпропетровськ, Донецьк, то слід вказати, що вони або спеціалізуються на окремих галузях міжнародних відносин (так, ХНУ імені Каразіна Донецький та Ужгородський національний університети готують фахівців в галузі міжнародних економічних відносин [154], Національний університет «НЮА імені Ярослава Мудрого» – в галузі міжнародного права, Національний університет «Острозька академія» в напрямку порівняльної політології та країнознавства [156]) або надають знання, що передбачені галузевим стандартом, але рідко є постійними постачальниками кадрів для МЗС України.

Для прикладу, на факультеті міжнародних відносин імені І. Я. Франка, який було засновано ще 1992 р., концентрується увага на країнознавчих особливостях підготовки спеціаліста міжнародника. Навчальний план з підготовки майбутніх фахівців виглядає наступним чином: «Історія дипломатії», «Теорія міжнародних відносин», «Конфліктологія і теорія переговорів», «Вища освіта і болонський процес», «Міжнародні відносини і світова політика», «Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики», «Дипломатичний протокол та етикет», «Дипломатична і консульська служба», «Інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньої політики», «Теорія прийняття зовнішньополітичних рішень», «Міжнародна інформація», «Математичне моделювання і прогнозування у міжнародних відносинах», «Прикладна інформатика», «Сучасні теорії міжнародних відносин», «НАТО в системі євроатлантичної безпеки», «Зовнішня політика України», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», «Переговорний процес у міжнародній практиці», «Дипломатичні представництва і консульські установи України», «Національна безпека України», «Міжнародна і європейська безпека», «Україна - Європейський Союз», «Україна в міжнародних організаціях», «Інформаційні війни», «Комп'ютерна обробка даних», «Зв'язки з громадськістю», «Міжнародні інформаційні системи і технології», «Дипломатія і розвідка», «Аналіз та прогнозування зовнішньої політики», «Сучасні інформаційні системи і технології», «Зовнішня політика країн Азії, Африки, Австралії та Океанії», «Зовнішня політика країн Північної та Південної Америки», «Міжнародні конфлікти», «Сучасні тенденції у міжнародних відносинах», «Міжнародні системи та глобальний розвиток», «Геополітичне моделювання», «Інформаційний ринок», «Корпоративні інформаційні системи», «Інноваційний менеджмент», «Європейське регіональне співробітництво», «ЄС у міжнародних відносинах», «Регіональні виміри розширення ЄС» [155].

Кафедра міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. Мечникова пропонує наступні курси студентам, що навчаються за спеціальністю «Міжнародні відносини»: «Регіоналізм і політика національних держав», «Зовнішньоекономічна діяльність», «Теорія міжнародного конфлікту», «Національні проблеми в міжнародних відносинах», «Міжнародні організації», «Європейська економічна інтеграція», «Паблік рілейшенз», «Концепції розвитку країн Азії, Африки й Латинської Америки», «Політологія міжнародних відносин» [152].

Серед основних навчальних дисциплін факультету міжнародної економіки Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара, який також здійснює підготовку студентів в рамках спеціальності міжнародні відносини – «Вступ до міжнародних відносин», «Міжнародні відносини і світова політика», «Геополітика», «Глобалістика», «Теорія міжнародних відносин», «Сучасні міжнародні відносини», «Країнознавство», «Дипломатична та консульська служба», «Міжнародні організації», «Конфліктологія і теорія переговорів», «Міжнародна та європейська безпека», «Аналіз та прогнозування зовнішньої політики», «Економічна політика ТНК» [153].

Отже, аналізуючи навчальні плани провідних ВНЗ України з підготовки дипломатів, приходимо до висновку, що більшість з них відповідають галузевому стандарту та базовим напрямкам зовнішньої політики України. Новітні спеціалізовані курси можуть забезпечити майбутніх дипломатів знаннями, що є такими необхідними у професійній діяльності. Але при цьому, виникає декілька *рекомендацій та пропозицій*, щодо модернізації змісту і технологій підготовки дипломатичних кадрів у світлі нової філософії зовнішньої політики.

Кожний професійний дипломат повинен знати ази консульської роботи, хоча, на превеликий жаль, так є далеко не завжди у щоденній діяльності дипломатичного представництва. Дипломатична служба

специфічна і вимагає самопосвяти тих, хто вирішить себе їй віддати сповна, бо часто, маючи добру теоретичну і мовну підготовку, людина не витримує специфічного режиму роботи: багатьох обмежень, замкнутості малого робочого колективу, способу життя за кордоном. Для того, щоб молодий дипломат – випускник ВНЗ – міг вважати себе таким, що розуміється на тонкощах багатопланової дипломатичної роботи, потрібно 5-7 років наполегливої, зацікавленої праці в центрі і за кордоном.

В основу розробки як освітнього стандарту, так і в цілому до підготовки фахівців з міжнародних відносин покладено розуміння, що:

а) дипломатія – це офіційна діяльність глав держав, Урядів і спеціальних органів зовнішніх зносин по реалізації цілей і завдань зовнішньої політики держав, а також по захисту інтересів держави, юридичних і фізичних осіб за кордоном.

б) дипломатична служба – це особливий вид професійної діяльності державних службовців, що займають дипломатичні посади в системі Міністерства Закордонних Справ України.

Зазначимо, що студентам, які навчаються за напрямом «Міжнародні відносини», важливо дати розуміння, що вони будуть вивчати для отримання фаху і як отриманні знання будуть використовуватись ними в житті, в практичній діяльності. Вони мають уявляти, що таке міжнародні відносини, як протікає їх еволюція від формування Весторальської моделі світу (1648 р.) до становлення на сучасному етапі світової політики. В педагогічній практиці на відміну від традиційного підходу структурування матеріалу за "темами" покладено використання комплексного підходу, який дозволяє показати історичний розвиток процесів глобалізації, демократизації, регіоналізації, економічного і культурного співробітництва одночасно з еволюцією їх теоретичного осмислення. [13, с. 56-57].

Якщо ж вести розмову про дипломатію в цілому, то в ній, у зв'язку з ускладненням світового розвитку, швидкою його зміною, прогресом засобів комунікації тощо, дедалі нагальнішою стає аналітична робота. Тому

й при підготовці дипломатичних кадрів вказаному напрямку має приділятися особлива увага [61, с. 23]. На одному із своїх виступів колишній Міністр закордонних справ А. Зленко зауважив, що головний недолік молоді, яка приходить в міністерство – це невміння мислити аналітично та нестандартно, підходити до роботи творчо, оскільки українській дипломатії потрібні аналітики [35, с. 6]. Тому, на нашу думку, у навчальному плані підготовці майбутнього дипломата має бути закладена мета виховання не лише виконавця наказів МЗС, а й аналітика, спроможного до передбачення ситуації, надання достовірних прогнозів для відомства, спроможного діяти керуватися в своїй діяльності довгостроковими цілями в перспективі національних інтересів України майбутнього. З цього приводу Б. Гуменюк, що ми неминуче доходимо висновку щодо нагальної потреби розвитку наших уявлень про фундаментальні принципи міжнародного співробітництва, ми фактично виробляємо політичну філософію майбутнього, засади та напрями міжкультурного діалогу» [58].

У підготовці майбутнього дипломата важливою складовою є професійна практика. Її мета полягає в тому, щоб завершити фахову освіту і підготувати слухачів до виконання ними конкретних службових обов'язків. Тут передбачається практика в центральному апараті МЗС або в іншій державній установі, що займається питаннями зовнішніх зносин, та стажування в закордонних представництвах України. Практика неодмінно має лінгвістичний аспект, надаючи слухачеві змогу вдосконалити рівень володіння іноземною мовою та перевірити ступінь придатності до праці в іншомовному середовищі [199, с. 44]. Згідно з Галузевим стандартом вищої освіти та Програмою з англійської мови для професійного спілкування метою навчання англійської мови майбутніх фахівців зовнішньої політики і міжнародних відносин є формування необхідної комунікативної компетенції у сферах професійного спілкування [149]. Спостерігається тенденція до посилення комунікативної спрямованості процесу навчання

іноземних мов, наближення його до реального процесу спілкування [38, с. 107].

Прикро, що не усі виші країни, які заявляють про готовність теоретично готувати дипломатів, мають реальну можливість задля забезпечення майбутніх фахівців практикою, пов'язаною саме з дипломатичною службою, або надавати якісну підготовку для вільного володіння не лише англійською, а й чотирма-п'ятьма мовами, що є нормою для європейської дипломатії. Набутий досвід свідчить, що рівень ефективності підготовки фахівців залежить від оптимального поєднання досягнень європейської школи міжнародних відносин з національно-культурними та політико-економічними особливостями кожної окремої держави [131, с. 121].

Дослідження Л. Волошинової доводить, що майбутньому фахівцю у сфері міжнародних відносин необхідно виконувати висококваліфіковану аналітичну й організаційну роботу, правильно оцінювати міжнародну ситуацію, обґрунтовано й чітко висловлювати свою точку зору. Невідповідність професійної мовної підготовки майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин сучасному стану справ посилюється суперечностями між: вимогами ринку праці до фундаментальної мовної підготовки таких спеціалістів та їхніми реальними мовленнєвими знаннями, вміннями й навичками; загальним раціоналізованим і вербалізованим характером вищої освіти та недооцінкою важливості проблеми формування духовно розвинутої особистості, а нерідко і її ігноруванням; перевагами і пріоритетами студентів щодо використання аудіовізуальних мистецтв та їх обмеженим застосуванням у системі вищої освіти [40, с. 8].

Крім того, варто розуміти, що міжнародні відносини є складовою частиною напряму гуманітарної освіти, що відіграє важливу роль у освітньо-виховному, політичному і інформаційному аспектах українського державотворення. Реалізація освітньо-виховного процесу полягає в тому,

що міжнародні відносини не можна розглядати без міжнародно-інформаційних джерел і міжнародних комунікацій; вони повинні стати обов'язковим компонентом стандарту вищої освіти. Тому інформаційно-іміджева складова діяльності майбутнього дипломата має ширше висвітлюватися в процесі дипломатичної освіти.

Огляд практичної діяльності української дипломатії в інформаційній сфері дає всі підстави для твердження, що поступово інформаційна складова здобуває пріоритетні позиції в цій діяльності. Про це свідчать нормативні документи Міністерства закордонних справ, яке саме останнім часом стало вокальним і видимим завдяки професійній роботі прес-служби. На думку І. Слісаренка «спостереження за роботою дипломатів і розповіді слухачів Дипломатичної академії при МЗС України зміцнюють враження, що українські дипломати опановують навички сучасного публік рилейшнз роботи з пресою і комунікацією із сегментованою та цільовою аудиторією» [186, с. 48].

Реалій в міжнародних відносинах доби глобалізації та інформатизації суспільства розширюють й ускладнюють вимоги до професійного іміджу дипломатичних працівників та інших державних службовців, покликаних вирішувати зовнішньополітичні завдання України. У цих умовах набуває особливої актуальності професійна підготовка майбутніх фахівців у системі міжнародних відносин, невід'ємною складовою якої є спеціальна мовна підготовка. Ефективність професійної освіти залежить від уміння та здатності викладачів і студентів застосовувати стратегії, пов'язані з інноваційними педагогічними технологіями, серед яких особливе місце належить аудіовізуальним засобам. Методика їх використання у навчанні широко досліджувалася (В. Биков, В. Волинський, І. Дрига, Л. Чашко, М. Ляховицький, О. Палій, Є. Перепелиця, Г. Рах, П. Сердюков). Водночас традиційним залишається застосування аудіовізуальних засобів лише як різноманітних технічних засобів надання інформації.

Нині з'явилися серйозні й глибокі методологічні розробки з проблематики інформаційно-роз'яснювальної діяльності українських дипломатичних представництв. Зокрема, змістовний аналіз набутого досвіду і практики дипломатії інших держав, а також практичні рекомендації містяться в розділах праць В.Сардачука та О. Кулика, Б. Гуменюка й О. Щерби. Так, Б. Гуменюк і О. Щерба влучно відзначають світову тенденцію перетворення посольств на «підприємства з менеджменту інформації» [62, с. 187]. Британський науковець Р. Дж. Фельтхем узагалі називає сучасного посла «ПР-агентом» [212, с. 142]. Саме тому, на нашу думку у навчальних планах підготовці майбутніх дипломатів значну увагу слід приділити дисциплінам, що стосуються інформаційно-аналітичної роботи, темам побудови зовнішнього іміджу країни, громадянської дипломатії тощо. Отож зайве переконувати в користі системної підготовки та перепідготовки фахівців для інформаційної сфери в сучасній дипломатії. Адже нині публік рилейшнз загалом є надзвичайно динамічною галуззю, що охоплює політичну, економічну, технологічну та соціально-культурну сфери.

Більше того, якщо раніше регулювання міжнародних відносин дипломатичними заходами фактично зводилося до питань зовнішньої політики та торгівлі, то на даний час коло її питань значно розширилося. Об'єктами обговорення та регулювання стали такі сфери, як роззброєння, екологія, тероризм, соціальні аспекти, а також багато інших проблемних питань, зокрема, й згадані раніше внутрішні конфлікти. У результаті, зміст порядку денного, який може бути предметом дипломатичного обговорення, значно ускладнився, а власне дипломатам необхідно тепер вивчати нові, раніше їм не знайомі, сфери знань.

Як інформаційні джерела, у ході підготовки дипломатичного персоналу на Заході разом із традиційними курсами, зокрема, країнознавчими, історичними, правовими, економічними, мовними тощо з'явилися зовсім нові. Так, Інститут закордонної служби, який є провідним

центром США з підготовки дипломатичних кадрів для країни, запровадив курси з проблем наркобізнесу, біженців, технологій охорони навколишнього середовища, можливого розширення ринків для США [61, с. 24].

На думку Б. Гуменюка, окрема увага має приділятися глибинному осмисленню Болонського процесу та дискусій довкола нього у професійних спільнотах освітян, аналітиків РНБО та дипломатів. Адже, на перших покладається відповідальність за реформу галузі освіти, другі повинні забезпечити реалізацію цієї реформи від ризиків та загроз, а треті – постійно перебуватимуть на передовій – віч-на-віч з нашими союзниками та одночасно конкурентами з Європи [58]. У зв'язку з цим запорукою правильного розуміння та використання показників Болонського процесу як дзеркала Євросоюзу є поєднання зусиль практичної дипломатії та теоретичних досліджень. Глибинний аналіз процесів у рамках Болонського процесу дозволить українській стороні виробити правильну стратегію переговорів, зокрема, в рамках обговорення такої чутливої проблематики, як реформування НАТО, розбудова Європейської політики безпеки і оборони, забезпечення енергетичної безпеки, російський фактор тощо [58].

Стратегії залучення України до європейської системи цінностей через конкретні інституції стимулюють цілеспрямоване прискорене реформування багатьох сфер суспільного життя. Таке залучення дозволяє подолати інертність у функціонуванні інституцій, пострадянську спадщину, такі явища, як ідеологічний нагляд, авторитарні педагогічні практики, корупцію. За таких умов усілякі запозичення перестають бути формальними, імітаційними, а перетворюються на дієву передумову цивілізаційного поступу країни. Річ у тім, що інституційне приєднання до загальноєвропейських проектів годі уявити без низки зобов'язань, які самі по собі сприяють підвищенню відповідальності, спонукають до вдосконалення нормативно-правової бази держав. Тому такі теми, як глобальні політичні процеси, глобальні політичні цикли, схеми

міжнародного партнерства, легітимність міжнародного права мають складати основу підготовки сучасного дипломата.

Висновки до четвертого розділу

Значення дипломатії нині зростає. Це обумовлено тим, що перебудова міжнародних відносин, пов'язана з процесами глобалізації, виходом на світову арену недержавних учасників, ставить перед дипломатією завдання активного залучення до процесу створення нового світового порядку.

Аналіз історичних аспектів становлення та розвитку дипломатичної школи в Україні дозволив виділити наступні етапи: зародження прообразу дипломатії за часів Київської Русі; особливості дипломатичної діяльності у Запорізькій Січі; досвід створення мережі дипломатично-консульських установ, формування відповідної правової бази дипломатичної діяльності (1918 р.); утворення українського НКЗС УРСР (1944 р.), що сприяло не тільки появі поняття «держава Україна» у матеріалах західної преси, але й зрушенням, які внаслідок цього відбувалися в самій Україні; входження України до ООН – «друга серед рівних» союзна республіка долучалася до міжнародного життя, поступово формувала власний корпус кваліфікованих дипломатів, які здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії й водночас наочно спостерігали обмеження участі УРСР у зовнішньополітичній сфері (1946 р.); набуття суверенітету перед новоствореною державою актуалізувало суттєву проблему вибудовування власної зовнішньої політики, створення апарату професійних дипломатів, виховання та відтворення фахових дипломатичних кадрів (1991 р.). Сучасна її історія бере початок з 1995 р., коли Указом Президента «Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері

міжнародних відносин» було створено Український інститут міжнародних відносин на базі Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Дипломатичну академію України при Міністерстві закордонних справ України. Нині освіта в сфері міжнародних відносин, яка є передумовою дипломатичної кар'єри, надається у декількох десятках ВНЗ України, розроблено освітній галузевий стандарт для галузі знань «міжнародні відносини», створюються та удосконалюються навчальні плани. Проте, зміст дипломатичної освіти повинен відповідати, насамперед, вимогам сучасності та відображати нову стратегію дипломатичних відносин ХХІ сторіччя. Принципи дипломатичної служби закріплені у Законі України «Про дипломатичну службу України»: служіння українському народові; відстоювання національних інтересів України; пріоритет прав і свобод людини та громадянина; демократизм і законність; гуманізм і соціальна справедливість; професіоналізм, компетентність, ініціативність, об'єктивність, чесність, відданість справі; персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і додержання дисципліни.

Дипломатична діяльність у сучасних умовах ґрунтується на принципово нових підходах, демонструє гуманістичні цінності культури, багатоманіття еволюційних векторів розвитку (політичного, економічного, соціального). З іншого боку, зміни в управлінні, організації, формах і методах діяльності дипломатичних структур обумовлені модифікацією системи міжнародних відносин, глобалізацією та інтернаціоналізацією міжнародних проблем, посиленням впливом на дипломатичний процес нових інформаційних технологій, підвищенням багатосторонньої дипломатичної діяльності відповідних інститутів.

Швидкі зміни у міжнародних відносинах вимагають від дипломатії активності та ініціативності. В іншому випадку, сприятливі умови для впливу на міжнародне середовище можуть бути втраченими. Ці та інші риси міжнародного середовища створили передумови для виокремлення

самостійної сфери досліджень і дипломатичної практики – дипломатії управління та урегулювання конфліктів і кризових ситуацій («кризова дипломатія» Дж. Річардсон).

Нині освіта в сфері міжнародних відносин, яка є передумовою дипломатичної кар'єри, надається у декількох десятках ВНЗ України, розроблено освітній галузевий стандарт для галузі знань «міжнародні відносини», створюються та удосконалюються навчальні плани. Проте, зміст дипломатичної освіти повинен відповідати, насамперед, вимогам сучасності та відображати нову стратегію дипломатичних відносин ХХІ сторіччя. Принципи дипломатичної служби закріплені у Законі України «Про дипломатичну службу України»: служіння українському народові; відстоювання національних інтересів України; пріоритет прав і свобод людини та громадянина; демократизм і законність; гуманізм і соціальна справедливість; професіоналізм, компетентність, ініціативність, об'єктивність, чесність, відданість справі; персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і додержання дисципліни.

Визначено, що на дипломатію кардинальним чином вплинула демократизація міжнародних відносин та активний вихід на світову арену недержавних учасників, різного роду рухів – етнічних, релігійних тощо та суспільних організацій і експертних кіл, які зайнялися традиційними дипломатичними проблемами – пошуком згоди в конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо. Це сприяло формуванню так званого «другого напрямку дипломатії» (Track Two Diplomacy; «перший напрям» – офіційна дипломатія), представниками якого головним чином є дослідники, журналісти, дипломати у відставці. Цей напрям отримав розвиток у США, Швеції, Норвегії, Франції та робить перші кроки в українському суспільстві.

Проаналізовано функції дипломатичної служби в адміністративно-політичній сфері; у сфері міжнародних відносин і дипломатії; в економічній, соціальній сферах; інформаційно-комунікаційна; визначається

їх особливість на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин. Досліджується зміст навчальних планів провідних вищих закладів освіти країни, які готують майбутніх українських дипломатів. Відзначено, що актуальності набувають такі проблеми, як взаємодія закордонних дипломатичних установ України з державними інституціями, ЗМІ, осередками громадянського суспільства, науковими спільнотами та бізнес-структурами країни перебування. Вивчення особливостей напрямів підготовки фахівців до дипломатичної діяльності дає підстави стверджувати, що дипломати у час глобалізаційних перетворень мають стати безпосередніми менеджерами вказаних процесів, що зумовлює гнучкість та розширення дипломатичної освіти.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей зовнішньополітичної стратегії України в умовах сучасної динаміки цивілізаційних змін дає можливість зробити наступні висновки.

1. Систематизація теоретико-методологічних підходів наукового пізнання зовнішньої політики дозволила визначити застосування її широкого розуміння, прихильники якого вважають, що зовнішня політика є частиною загальної політики держави, природа та сутність якої визначається спрямованістю на забезпечення стійких міжнародних зв'язків, утвердження авторитету країни у європейському і світовому просторі. Зовнішня політика відображає діяльність держави на міжнародному рівні, що регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності (державами, партіями, громадськими організаціями, всесвітніми й регіональними міжнародними організаціями); обумовлюється потребами, принципами і цілями внутрішньої політики, національними інтересами держави. Основними методами зовнішньої політики є переговори, узгодження, досягнення компромісів між рівноправними партнерами, кожен з яких відстоює національні інтереси. Основними сферами, в яких вона формується і реалізується є економічна, соціальна, національна, демографічна, науково-технічна, екологічна, освітня, інформаційна та інші.

2. Як цілісний феномен, зовнішня політика має свою власну стратегію, яка формується як узагальнення системи національних інтересів, ціннісних орієнтацій, що склались у суспільстві. Вона є системою політичних пріоритетів, політичних рішень і напрямів діяльності політичних суб'єктів, відображає основну лінію зовнішньополітичної діяльності, методів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах державних органів і суспільних утворень. Зовнішньополітична стратегія відображає стереотипи й традиції, що історично склались у відносинах з іншими державами. Вона обумовлюється впливом внутрішніх

і зовнішніх чинників. Будучи достатньо стійким формоутворенням, зовнішньополітична стратегія зазнає змін, відповідно до тих викликів, які зазнає держава і суспільство в ті чи інші періоди свого розвитку. Стрижнем української зовнішньополітичної стратегії є національна ідея і національні інтереси. Поєднуючи національні і загальнолюдські цінності, національна ідея визначає сенс і спрямованість стратегії зовнішньої політики, її пріоритети, форми, принципи і методи її реалізації.

3. Пріоритети зовнішньополітичної стратегії розглянуто як перевагу одних зовнішньополітичних інтересів, зовнішньополітичних цінностей над іншими у процесі вироблення основних напрямів зовнішньої політики, визначенні стратегічних партнерів та статусу держави у системі міжнародних відносин. Їх вибір обумовлюється системою політичних цінностей, ідеологічних уподобань, політичною культурою політичних суб'єктів, розстановкою політичних сил у країні. Досліджено еволюцію пріоритетів зовнішньої політики України в історичному ракурсі – від Київської Русі, яка заклала ідеї миролюбства і поваги до людини, співпраці з народами і культурами світу в якості основи відносин з іншими державами, до сьогодення. Відзначено, що тривала бездержавність України, якщо й не знищила повністю, то значною мірою розмила її фундаментальні устої. В період існування УРСР зовнішня політика делегувала у міжнародний простір ті основні ідеї, цінності, інтереси, які створювались тоталітарною ідеологією та через засоби пропаганди нав'язувались іншим державам.

Визначено, що основні пріоритети зовнішньополітичної стратегії України закладено у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII «Про основні напрями зовнішньої політики України», Конституції України, Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 року. Ними є зміцнення миру,

рівноправність, міжнародна безпека, перевага загальнолюдських цінностей, визнання норм міжнародного права. З'ясовано обумовленість визначення пріоритетів зовнішньополітичної стратегії України внутрішньо- (складність та суперечливість процесу демократизації політичної, економічної, соціально-культурної сфер; розстановка політичних сил у державі) та зовнішньополітичними (активізація глобальних та регіональних трансформацій у міжнародному процесі) чинниками.

4. Ситуація, що склалася на початку XXI століття потребує переосмислення усталених принципів зовнішньої політики й одночасно формування її нової зовнішньополітичної стратегії. Виділено та проаналізовано основні детермінанти змін пріоритетів зовнішньополітичної стратегії України: зміна економічної, політичної і соціокультурної динаміки сучасного світу, що характеризується переходом від політики конфронтації і протистояння до політики взаєморозуміння, толерантності і взаємодії; активізація процесів глобалізації, регіоналізації та інформаційної революції, що роблять світ відкритим, прозорим, інформованим, взаємозалежним і відповідальним; розширення і поглиблення міжкультурних комунікацій, які потребують глибокого вивчення політичних традицій, політичної культури інших суспільств, особливостей їх політичного курсу у міжнародному середовищі з метою налагодження оптимальних відносин порозуміння і співпраці; послаблення негативних наслідків світової політики, зумовлених глобальними проблемами розвитку, зокрема активізацією міжнародного тероризму, посиленням відчуття дефіциту безпеки та інших.

Вагоме значення у формуванні зовнішньополітичної стратегії України мають процеси, які відбуваються всередині країни – демократизація всіх сфер суспільства, формування ринкових відносин, становлення політичної нації і розвиток громадянського суспільства, утвердження цінностей демократії – права людини і громадянина, свободи, відповідальності, рівності, плюралізму, консенсусу, порядку, стабільності,

толерантності, безпеки тощо. Ці процеси обумовлюють зміни пріоритетів, система яких формується на основі людських цінностей і гуманістичної парадигми, дотримання прав людини, утвердження оптимальних відносин з іншими державами. Проаналізовано європейський вектор зовнішньої політики, який обумовлюється наявними європейськими традиціями в українському соціально-політичному просторі, а також орієнтацією на норми і цінності, вироблені європейською спільнотою впродовж декількох століть її історичної еволюції.

5. Проаналізовано глобальні, регіональні і локальні виклики сучасності як детермінанти змін зовнішньополітичної стратегії України. Визначено, що сучасне міжнародне середовище переживає глибокі трансформації, обумовлені новими проблемами і загрозами, що мають глобальний характер та вимагають адекватної відповіді з боку якомога більшої кількості держав, готових узяти на себе відповідальність за долю безпечного і стабільного світу. Автор поділяє думку вчених про те, що формування глобального простору, глобального суспільства, глобального управління стало каталізатором не лише міждержавного наукового обміну в галузі культури та освіти, зближення цивілізацій в духовній сфері, формування планетарної свідомості, а і чинником дестабілізації суспільних процесів, ареною планетарного цивілізаційного протистояння, розширенням конфліктного простору в міжнародному середовищі, активізацією міжнародного тероризму, посиленням відчуття дефіциту безпеки.

Зроблено висновок про подальший вплив регіонального чинника, про те, що глобалізація супроводжується регіоналізацією міжнародних відносин. Нині регіони як територіально-географічні та міжнародно-політичні одиниці, сприяють захисту інтересів держав-націй, що їх утворюють, від негативних наслідків глобалізації та виступають як самостійні суб'єкти міжнародної взаємодії, що відображається в регіоналізації товарних і інвестиційних ринків. На важливості розвитку

теорії і методології регіоналізації наголошують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. У контексті цих проблем посилюється і тенденція аналізу національних політик та зовнішньополітичних орієнтацій. Проте, об'єктивним і повним буде вивчення глобальних процесів через призму регіональних, а регіональних – у поєднанні з глобально значущими тенденціями і проблемами.

Визначено та проаналізовано основні суперечності становлення нової, адекватної викликам сучасної цивілізації зовнішньої політики – відсутність спільної думки щодо регіональної «приналежності» України; відображення у зовнішньополітичній стратегії політичних інтересів окремої частини політичної еліти, а не державні інтереси в цілому, що обумовлює вибір стратегічних партнерів та принципи формування зовнішньої політики; відсутністю внутрішнього консенсусу щодо власної ідентичності та розуміння засадничих національних інтересів, на яких могла б будуватись цілісна і несуперечлива стратегія зовнішньої політики. У контексті цього обґрунтовано думку про те, що Україну можна вважати геополітичним центром Центральної Європи, який суттєво впливає на формування балансу сил на європейському континенті в цілому. Основним шляхом подолання окреслених суперечностей є вироблення внутрішнього консенсусу щодо національних інтересів та пріоритетів України, який є необхідною умовою для досягнення міжнародного консенсусу; перетворення України на активного гравця світової політики і водночас зміцнення її міжнародних позицій.

Напрями зовнішньополітичної стратегії України мають включати: інтеграцію в європейський економічний, соціальний та гуманітарний простір; формування максимально неконфліктних відносин з Росією, без відмови від основних національних інтересів України; інтеграція в оновлюваний формат трансатлантичних відносин та встановлення продуктивних взаємин з «новими регіональними лідерами» (Китаєм, Індією, Бразилією). За умови їх реалізації Україна продовжить будувати

європейське майбутнє, спираючись при цьому на рівноправні відносини зі своїми провідними партнерами – ЄС, США і РФ – з урахуванням національних інтересів держави.

6. Досліджено проблему підготовки дипломатичних кадрів як запоруки формування нової, адекватної сучасним вимогам, зовнішньополітичної стратегії України. Визначено, що значення дипломатії обумовлено, передовсім, тим, що силові вирішення міжнародних проблем, попри активізацію їх використання останнім часом, стають дедалі небезпечнішими. Крім цього, перебудова міжнародних відносин, пов'язана з процесами глобалізації, виходом на світову арену недержавних учасників, ставить перед дипломатією завдання активного залучення до процесу створення нового світового порядку. Вказано на посилення значення сучасної дипломатичної освіти, спроможної готувати високо професійних, гнучких фахівців, здатних захищати та представляти національні інтереси нашої держави в світі, що глобалізується. Досліджено функціональні обов'язки сучасного дипломата та наголошено на потребі у ґрунтовній гуманітарній освіті, глибоких знаннях з історії, в тому числі з історії міжнародних відносин та дипломатії, філософії, економічної теорії, географії і країнознавства, юриспруденції (міжнародне, дипломатичне і консульське право), розуміння релігійних учень, знаннях протоколу і етикету, а також володіння кількома іноземними мовами. У цьому контексті проаналізовано зміст навчальних планів провідних вищих закладів освіти країни, які готують майбутніх українських дипломатів. Визначено, що раніше регулювання міжнародних відносин дипломатичними заходами фактично зводилося до питань зовнішньої політики та торгівлі. Нині коло її питань значно розширилося. Об'єктами обговорення та регулювання стали такі сфери, як роззброєння, екологія, тероризм, соціальні аспекти, а також багато інших проблемних питань, зокрема, й згадані раніше конфлікти, що потребує від дипломатів широкої сфери знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
2. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 39. — С. 174.
4. Закон України «Про дипломатичну службу України» від 20 вересня 2001 р. № 2728-III. — Офіц. вид. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2728-14>
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про дипломатичну службу» від 11 січня 2011 року № 2911-VI [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T112911.html
6. Указ Президента України «Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин» від 30 травня 1995 року № 397/95. — Офіц. вид. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=397%2F95>
7. Постанова Верховної Ради України «Основні напрями зовнішньої політики України». 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1993. — № 37. — С. 379.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15 жовтня 2004 р. № 1365 / Офіційний сайт Кабінету Міністрів України : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.km.gov.ua>
9. Положення про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України / Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.

10. Актуальні проблеми реалізації Україною стратегічного курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію : Громадська думка та експертні оцінки: Наук.-інформ. збірник / [За загальною редакцією: В.П. Горбуліна]. — К. : Євроатлантикінформ, 2005. — Вип. 12. — 254 с.
11. Алексієвєць М. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / М. Алексієвєць, Я. Секо // Україна — Європа — Світ. Збірник наукових праць. — 2009. — № 3. — С. 11 - 23.
12. Андрєєва О. М. Національна безпека в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією ; [монограф.]. / О.М. Андрєєва. — К. : Парламентське вид-во, 2009. — 360 с.
13. Андрієнко П. П. Деякі аспекти підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин / П. П. Андрієнко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал — 2010. — № 3. — С. 56 - 60.
14. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. — К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2005. — 498 с.
15. Андрущенко Т. В. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації (політологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Т. В. Андрущенко. — Харків, 2003. — 18 с.
16. Антонюк Н. Європейська політична інтеграція: проблеми і перспективи / Н. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2001. — Вип. 5. — С. 9 - 16.
17. Асиметрія міжнародних відносин ; [монограф.] / Під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. — К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. — 555 с.
18. Бабкін В. Сучасна Україна: проблеми становлення та розвитку політичної системи // Віче. — 1998. — № 12. — С. 144 - 149.
19. Бабкіна О. В. Особливості політичної трансформації на постсоціалістичному просторі: підходи до осмислення / О. В. Бабкіна // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : Матеріали міжнародної науково-теоретичної

- конференції: 8 - 9 лютого 2006 р. / [Укладач: Г.О. Нестеренко; Редакція: В. П. Бех]. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. — С. 8 - 16.
20. Базив Д. П. Геополитическая стратегия Украины / Д. П. Базив. — К. : Ин-т государства и права, 2000. — 192 с.
21. Балан С. В. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : [монограф.] / НАН України ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького / І.О. Кресіна (ред.). — К. : Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2006. — 303 с.
22. Бандурка О. М., Барков В. Ю. Украина сегодня : политические, социальные и национальные детерминанты развития / О. М. Бандурка, В. Ю. Барков. — К.: Стило, 1998. — 220 с.
23. Барановський Ф. Європейська інтеграція як елемент глобалізаційного розвитку / Ф. Барановський. // Наукові записки ІІІЕНД. Сер. «Політологія і етнологія». — 2004. — Вип. 25. — С. 181 – 192.
24. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу : [монограф.] / НАН України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. — Луганськ : Елтон-2, 2007. — 407с.
25. Биркович Т. І. Роль дипломатичної служби України в соціальному захисті громадян України за межами держави // Соціальний захист в Україні (правовий аспект) : мат. всеукраїнської наукової конференції (17 лютого 2006 р.) — К. : Інститут державного управління та права, 2006. — С. 5 – 7.
26. Біденко Ю. М. Перспективи участі України в міжнародних організаціях: внутрішньо ідеологічні детермінанти / Ю. М. Біденко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — Харків, 2008. — № 810. — С. 54 - 60.
27. Блищенко И. П. Дипломатическое и консульское право / И. П. Блищенко, В. Н. Дурдиневский. — М. : Изд-во ИМО, 1962. — 480 с.
28. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку : [монограф.] / О. Д. Бойко. — К.: ІІІЕНД, 2002. — 306 с.

29. Брецько Ф. Ф., Дрік А. Л., Майор Л. П. Незалежна Україна : хроніка державотворчого процесу (1991-2009). — Ужгород : Гражда, 2009. — 264 с.
30. Булгаков В. А. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Київський національний технічний ун-т будівництва і архітектури / В. А. Булгаков. — К., 2002. — 175 с.
31. Варзар І. М. Науково-методичні та навчально-педагогічні матеріали до авторського теоретичного курсу «Міжнародна соціально-політична інтеграція» / І. М. Варзар. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — 40 с.
32. Василенко С. Д. Україна : Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі / С. Д. Василенко. — О. : ОДМА, 2000. — 206с.
33. Вдовенко В. М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В. М. Вдовенко. — К., 2006. — 22 с.
34. Веселовський А. І. Європейська інтеграція України: між омріяним поверненням і «домашньою роботою» / А. І. Веселовський, І. В. Куліш // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 62 - 69.
35. Виступ Міністра закордонних справ України А. М. Зленка перед студентами Інституту міжнародних відносин та слухачами Дипломатичної академії в День української дипломатії // Науковий вісник ДАУ. — Вип.7. — 2001.— С. 4-11.
36. Віднянський С. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції [Електронний ресурс] / С. Віднянський. — Режим доступу : www.history.org.ua/LiberUA/Book/minzv/21.pdf.
37. Віднянський С. В., Мельникова І. М. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин / С. В. Віднянський, І. М. Мельникова, А. Ю. Мартинов, О. М. Горенко, Д. І. Никифорок / НАН України; Інститут історії України. — К. : Генеза, 2004. — 616 с.
38. Вінічук В. В. Лінгводидактичні передумови і принципи формування компетенції в діалогічному мовленні інтерактивними засобами / В. В. Вінічук // Теоретичні питання культури, освіти та виховання [зб. наук. праць]. — 2010. — № 41. — С.106 - 111.

39. Віннікова Н. А. Теоретико-методологічні особливості дослідження зовнішньої політики держави в глобалізаційному контексті / Н. А. Віннікова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». — 2008. — № 796. — Вип. 11. — С. 57–63.
40. Волошинова Л. В. Аудіовізуальні мистецтва в системі професійної мовної підготовки майбутнього фахівця у сфері міжнародних відносин : дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04 — теорія та методика професійної освіти / Л. В. Волошинова. — Київ, 2004 — 19 с.
41. Галушко О. В. Глобальна прагматизація міжнародних відносин у викликах сучасної демократії / О. В. Галушко // Проблеми міжнародних відносин. — 2011. — № 2. — С. 67 - 77.
42. Гастинщиков В. П. Узагальнення міжнародного досвіду при визначенні шляхів входження України у світовий інформаційний простір / В. П. Гастинщиков // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 12. — С. 31 - 35.
43. Гнатюк М. М. Україна в геополітичній стратегії Росії (1991-2008 рр.) : політологічний аналіз джерел формування пріоритетів : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.01 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса / М. М. Гнатюк. — К., 2009. — 17 с.
44. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Українське суспільство 1992-2008 : Соціологічний моніторинг / Є. І. Головаха, Н. В. Паніна. — К. : ІС НАНУ, 2008. — 91 с.
45. Головні принципи та пріоритети зовнішньої політики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ibictashev.narod2.ru/osnovi_vono_poltolog/golovn_printsipi_ta_priorteti_zovnshno_polti_ki_ukrani
46. Головченко В. Золотий вік української радянської дипломатії : міф і реальність / Володимир Головченко [Електронний ресурс] // Зовнішні справи — 2011 — № 4 — Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=653>
47. Гончаренко О. М. Нейтралітет, позаблоковість і національна безпека: європейський досвід та альтернативи України / О. М. Гончаренко // Стратегічна панорама. — 2000. — № 1-2. — С. 27 - 36.

48. Гончарова А. О. Дипломатична служба як складова частина державної служби України / А. О. Гончарова // Актуальні проблеми державного управління. — 2011. — № 1 (39). — Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/5/04.pdf>
49. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : Теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. — К.: Генеза, 2006. — 400 с.
50. Горбатенко В. П., Луць Л. А. Європейська інтеграція України : політико-правові проблеми / В. П. Горбатенко, А. Л. Луць, В. С. Бігун, О. В. Кресін, В. В. Копійка / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / В. П. Горбатенко (ред.). — К.: Юридична думка, 2005. — 329 с.
51. Горбачик А. П., Жулькевська О. В. Зовнішньополітичні орієнтації населення України та чинники їх формування (за матеріалами соціологічних опитувань в Україні) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства / А. П. Горбачик, О. В. Жулькевська.. — Харків, 2006. — С. 14-23.
52. Горбулін В. Українська *fata morgana*. Складна дорога до безпеки ; [монограф.] / В. Горбулін, О. Литвиненко. — К. : Вид-во «Афтар». — 220 с.
53. Грищенко К. Поза межами шахівниці: прагматичний порядок денний української зовнішньої політики / Константин Грищенко // Дзеркало тижня. — № 2010. — № 27 (17 липня). — С. 3 - 4.
54. Грищенко К. Україна як загальноєвропейський чинник / Константин Грищенко // Дзеркало тижня — 2011. — 15 січ. (№ 1). — С. 1 - 5.
55. Грищенко К. І. Час антикризової дипломатії / К. І. Грищенко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 4 - 9.
56. Губерський Л. Тут народжується дипломатія / Л. Губерський // Україна дипломатична [Науковий щорічник] Випуск четвертий. — 2004. — С. 81 - 93.
57. Губерський Л. В. Україна — ЄС : реалії та перспективи сучасних взаємовідносин / Л. В. Губерський, В. В. Копійка // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2008. — Вип. 14. Зовнішня політика і дипломатія: історична ретроспектива, традиції, сьогодення. — С. 16 - 26.

58. Гуменюк Б. Болонський процес і фах дипломата / Б. Гуменюк [Електронний ресурс] // [Зовнішні справи — 2009. — №12](#) — Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=463>
59. Гуменюк Б. Диплом для дипломата / Борис Гуменюк [Електронний ресурс]. — Дзеркало тижня — 2008. — №1 (12 січня) // Режим доступу : <http://dt.ua/articles/52380>
60. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання (Частина 1.) / Борис Гуменюк // Зовнішні справи. — 2008. — № 12. — С. 9 - 13.
61. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації : нові виклики та завдання. (Частина 2) / Борис Гуменюк // Зовнішні справи. — 2009. — № 1. — С. 22-27.
62. Гуменюк Б. І. Сучасна дипломатична служба: [Навч. посібн.] / Б. І. Гуменюк, О. В. Щерба. — К. : Либідь, 2001. — 255 с.
63. Гунський Б. В. Євроатлантична інтеграція України / НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин / Б. В. Гунський. — К. : Логос, 2003. — 328 с.
64. Дашугін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму / Г. П. Дашугін, М. І. Михальченко. — К. : Парламентське видавництво, 2001. — 336 с.
65. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1990. — № 31. — С. 429.
66. Деменко О. Ф. Євроатлантична інтеграція України (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. Ф. Деменко. — К., 2004. — 20 с.
67. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. — К. : КНТ, 2009. — 592 с.
68. Дергачов О. Геополітичні детермінанти національної безпеки України / О. Дергачов // Матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. «Геополітичне майбутнє України» (19-20 березня 1998 р., м. Київ). — К., 1998. — С. 31-32.
69. Дергачов О. Становлення і розвиток демократичного консенсусу / О. Дергачов // Президентські вибори та Помаранчева революція : вплив на трансформаційні процеси в Україні. — К. : Заповіт, 2005. — С. 32 - 48.
70. Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки /

- Інтернет-представництво Президента України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
71. Дмитренко М. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції / М. Дмитренко. — К.: Знання України, 2009. — 339 с.
72. Драч Ю. С. Інтеграція країн ЦСЄ до спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС / Ю. С. Драч, І. М. Олянич, Г. М. Циганок // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Вип. (4) 46. — С. 700 - 709.
73. Дудко І. Від декларацій до реалій зовнішньополітичного курсу України: 1991-2010 рр. / Ірина Дудко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. — Вип. 21 — С. 209-223.
74. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми : [монограф.] / [За редакцією: В. П. Горбатенка]. — К.: ТОВ «Юридична думка», 2005. — 332 с.
75. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / І. І. Жовква ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. — К., 2005. — 20 с.
76. Зажигасєв Б. Україна на перехресті глобальної політики. Частина 1. Україна та європейська система сучасних міжнародних відносин / Б. Зажигасєв // Проблеми міжнародних відносин. — 2010. — № 1. — С. 76 - 89.
77. Заремба О. В. Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у XX – на початку XXI століття ; [монограф.] / О. В. Заремба, О. А. Федоренко. — К. : ІНЕД, 2010. — 253 с.
78. Зеленько Г. І. Становлення інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні / Г. І. Зеленько // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. — Т. XXIII. — С. 83 – 91.
79. Зленко А. Переосмислюючи зовнішню політику України : важкий шлях до досягнення консенсусу / Анатолій Зленко // Дзеркало тижня. — 2010. — № 6 (20 лютого) — С.8 - 9.
80. Зленко А. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. Зленко. — Харків: «ФОЛІО», 2003. — 559 с.

81. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен / А. М. Зленко. — Харьков : Фолио, 2004. — 559 с.
82. Зленко А. М. Зовнішня політика незалежної України: десять років випробувань і здобутків. Виступ на науково-практичній конференції Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності (Київ, 19 квіт. 2001 р.) / А. М. Зленко // Дипломатична акад. України. Науковий вісник. — К., 2001. — Вип.5 : Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності. — С. 5 - 10.
83. Зовнішня політика України – 2006 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К.: ВД «Стилос», 2007. — 272 с.
84. Зовнішня політика України – 2007 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К. : ВД «Стилос», 2008. — 312 с.
85. Зовнішня політика України – 2008 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К. : ВД «Стилос», 2009. — 312 с.
86. Зовнішня політика України – 2009 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К.: ВД «Стилос», 2010. — 320 с.
87. Зовнішня політика України – 2010 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К.: ВД «Стилос», 2011. — 352 с.
88. Зовнішня політика України – 2011 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [За редакцією Г. М. Перепелиці]. — К.: ВД «Стилос», 2012. — 382 с.
89. Зовнішня політика України і міжнародна безпека - Доповідь «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» підготовлена в рамках виконання Розпорядження Президента України від 19 липня 2005 року № 1122/2005-рп «Про підготовку щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_nav_doc2.nsf/WWGroup_Param1/topical_text!OpenDocument&id=OL060176&vkey=1170
90. Зовнішньополітичні пріоритети України [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/293.htm>

91. Зуб О. Стратегія національної безпеки України – шлях посилення системи колективної безпеки в регіоні та світі: від теорії до практики / О. Зуб // Політика і час. — 2007. — № 5. — С. 32 – 37.
92. Ігнат'єв П. М. Співробітництво України з державами Співдружності Націй : проблеми становлення та розвитку : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин / П. М. Ігнат'єв. — К., 2002. — 206 арк.
93. Ільченко І. М. Імплементція Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав / І. М. Ільченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 311 - 318.
94. Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти / В. П. Горбатенко, В. Б. Авер'янов, С. С. Бульбенюк та ін. ; [За редакцією: В. П. Горбатенка]; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К.: Юр. думка, 2006. — 247 с.
95. Інститут євроатлантичного співробітництва. Офіційний сайт : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ieac.org.ua>.
96. Інформація щодо ВНЗ, які здійснюють підготовку за спеціальністю «міжнародні відносини» [Електронний ресурс] / Інформаційна система «Конкурс». — Режим доступу : <http://vstup.info/2011/i2011b0302d6.030201.html>
97. Казанцев А. А. Политическая глобалистика: конфликт интерпретаций и пути его преодоления./ А. А. Казанцев // АНО «Общественно-политический журнал. Журнал политической философии. Политика. Анализ. Хроника. Прогноз». — Москва, 2008. — С. 126 – 141.
98. Кандуба Т. Ю. Етичні засади зовнішньої політики урядів Тоні Блера / Т. Ю. Кандуба // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2009. — Вип. XXVII. — С. 297 - 300.
99. Категоренко О. І. Трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи сучасної України : політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. / О. І. Категоренко. — К., 2004. — 18 с.

100. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку : проблеми і перспективи : [монограф.] / О. М. Кіндратець. — Запоріжжя : Вид-во Запорізької державної інженерної академії, 2003. — 383 с.
101. Ключко Д. Є. Геостратегічна дилема України: теоретико-методологічний аналіз та інституціональні рішення : дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Д. Є. Ключко / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. —Х., 2005. — 203 с.
102. Коваль І. Глобалізація, загальна безпека і безпека в Україні / Ігор Коваль // Україна у сучасному світі [Зб. наукових праць] / Конфер. українських випускників програм наукового стажування у США (Ялта, 12 – 15 вересня 2002 р.). — К. : Інститут Кеннана, 2002. — С. 71-77.
103. Коваль І. М., Глебов С. В. Євроатлантична інтеграція України: глобальний та регіональний виміри : зб. аналіт. матеріалів / Одеський національний ун-т І. І. Мечникова. Інститут соціальних наук / Коваль І. М., Глебов С. В., Дубовик В. А., Кузьмін Д. В., Худенко А. В. — О.: Астропринт, 2008. — 144с.
104. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України : [монограф.] / О. О. Ковальова — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 340 с.
105. Ковальова О. О. Українська політика щодо євро інтеграційних процесів : дис. д-ра політ. наук : 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. — К., 2003. — 462 с.
106. Ковбасюк Ю. В. Інновації у сфері національної безпеки: процесуальні та змістовно-структурні аспекти / Ю. В. Ковбасюк [Електронний ресурс]. — К. : Центр воєнної політики та політики безпеки, 2011. — Режим доступу : <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/obonoglyad/7074-2011-09-07-06-51-31>
107. Комітет з питань Європейської інтеграції Верховної Ради України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.euroint.com.ei.nsf>
108. Конечна-Саламатін Й. Україна – втеча від вибору / Йоанна Конечна-Саламатін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/247883.html>
109. Кононенко Л. М. Культурно-інформаційна діяльність України за кордоном: тенденції та шляхи оптимізації (1991—1999) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец.

- 07.00.01 / Л. М. Кононенко ; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтва. — К., 2000. — 17 с.
110. Корж Є. М. Форми та способи реалізації інформаційної функції права в діяльності органів державної влади : український і зарубіжний досвід / Є. М. Корж // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2007. — Вип. 13. Зовнішня політика і дипломатія: історичний та сучасний виміри. — С. 150 - 154.
111. Кочубей Ю. М. Імідж дипломата — імідж країни / Ю. М. Кочубей // Науковий вісник ДАУ. — 2001. — Вип. 5. — С. 30 - 34.
112. Крапівін О. В. Загальні пріоритети зовнішньої політики і політики безпеки України / О. В. Крапівін, Т. Р. Мармазова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. — 2010. — Гуманітарні науки. — Вип. 2. — С. 85 - 90.
113. Кремень В., Ткаченко В. Україна : Шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. — К. : Видавничий центр «ДрУк», 1998. — 448 с.
114. Кривонос. П. Минуле й сьогодення української дипломатії / П. Кривонос // Пам'ять століть. — 2005. — № 5. — С. 84 - 89.
115. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2003. — 632 с.
116. Кудряченко А. І. Європейський вибір України : необхідність, реалії, перспективи / А. І. Кудряченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія : історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 147 - 154.
117. Кудряченко А. І. Зовнішньополітичні виклики сучасної України / А. І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 4 (5). — С. 172 - 177.
118. Кузьмін Д. В. Регіональні виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України : погляд з одеського регіону / Д. В. Кузьмін // Дослідження світової політики. — 2004. — № — 27. — С. 39 - 43.
119. Кулеба Д. І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика : [монограф.] / Д. І. Кулеба ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. — К. : Проміні, 2007. — 301 с.

120. Купчик О. Р. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920 — 1923 рр.) : дис. ... канд. іст. н. : 07. 00. 01 / О. Р. Купчик. — Київ, 2005. — 225 с.
121. Курас И. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: актуальность проблемы и перспективы ее изучения/ И. Курас // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве : [матер. круглого стола]. — К. : Ассоциация «Україно», 1995. — С. 3 - 5.
122. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення ; [монограф.] / І. Ф. Курас. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
123. Лазаревич М. В. Історія України : Навч. посіб. — К. : Знання, 2008. — 683 с. [Електронний ресурс]. — Доступ до ресурсу: http://pidruchniki.com.ua/13841028/istoriya/osnovni_orientiri_zovnishnoyi_politiki
124. Левенець І. Є. Внутрішні чинники геополітичного ствердження України / І. Є. Левенець // Мультиверсум. Філософський альманах. — К. : Центр духовної культури, 2005. — № 51. — С. 91 - 100.
125. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) ; [монограф.] / Ю. Левенець. — К. : Стилос, 2001. — 585 с.
126. Лисенко М. С. Україна у контексті сучасних геополітичних реалій: співробітництво з міжнародними організаціями / М. С. Лисенко // Вісник міжнародного слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки». — Х. : Вид-во МСУ, 2008. — Т.11. — № 2. — С. 54 – 62.
127. Литвиненко О. В. Від формування потенціалу небезпек до...? / О. В. Литвиненко // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Вип. (4) 46. — С. 680 - 686.
128. Лічак Д. В. Запровадження інститутів комерційної дипломатії як засобу державної підтримки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Д. В. Лічак // Митна справа. — 2011. — № 3 (75) — С. 38-43.
129. Луценко А. В. Геополітичні ідеї в Україні : джерела та еволюція : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / А. В. Луценко. — К., 2009. — 16 с.

130. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. — К. : «Друк», 2003 — 176с.
131. Мальський М. Адаптація європейського досвіду підготовки фахівців з міжнародних відносин у Львівському університеті / М. Мальський // Нова Україна і нова Європа : час зближення : Матеріали міжнародного семінару (Львів, 3-6 листопада 2006 року) / За ред. Марії Зубрицької. — Львів : Центр гуманітарних досліджень ; Літопис, 2007. — С. 119 - 122.
132. Мандрагеля В. А. Національна безпека України: сучасні орієнтири в контексті глобальних змін / В. А. Мандрагеля [Електронний ресурс]. — К. : Центр воєнної політики та політики безпеки, 2011. — Режим доступу : <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/obonoglyad/5701-2011-05-31-11-23-34>
133. Манжола В. А. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин ; [монограф.] / В. А. Манжола, В. М. Вдовенко. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. — 167 с.
134. Манжола В. А. Квадратура інтеграційного кола (Актуальні проблеми європейської політики України) / В. А. Манжола // Політика і час. — 2007. — № 4. — С. 14 - 18.
135. Мартиненко П. Ф. Міжнародний і конституційний вимір основних прав в Україні / П. Ф. Мартиненко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія : історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 278 - 289.
136. Михальченко М. І. Суспільствознавство: методологічна криза і шляхи її подолання/ М.І. Михальченко // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса ; ред. кол.: Патон Б.Є.(голова), Гєєць В. М. Левенець Ю. А. (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — С. 388 – 395.
137. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи ; [монограф.] / М. І. Михальченко. — Дрогобич : БФ «Відродження», 2004. — 488 с.

138. Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму / М. І. Михальченко. — К. : Парламентське вид-во, 2001. — 335 с.
139. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? ; [монограф.]. / Н. И. Михальченко. — К. : Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.
140. Міхель Д. О. Основні аспекти геополітичного положення України та її зовнішньополітичний вимір / Д. О. Міхель // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. — 2009. — Політологія. — Вип. 97. — Т. 110. — С. 176 - 180.
141. Модернізація України : пріоритети реформ / Дзеркало тижня. — №14. — 10 квітня 2010.
142. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики ; [монограф.]. / Л. П. Нагорна. — К.: Світогляд, 2005. — 315 с.
143. Никитюк Т. Л. Відповідність українських господарських реалій «копенгагенським критеріям» вступу до ЄС / Т. Л. Никитюк // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. ЛНТУ. — Вип. 6 (23). — Ч. 2. — Луцьк, 2009. — С. 42 - 47.
144. Нова зовнішня політика України : погляди аналітиків / С. Тессье-Столл, А. Гетьманчук, О. Литвиненко. — К. : МЦПД, Інститут світової політики, 2010. — 165 с.
145. Нова філософія Європейської політики сусідства – шанс для України або чергова загроза? [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://eu.prostir.ua/library/247492.html>
146. Новак-Каляєва Л. М. Інституційне оформлення захисту прав людини в Європі (II пол. XX – поч. XXI століть) / Л. М. Новак-Каляєва // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2011. — Серія : Держава та армія. — № 693. — С. 267 - 273.
147. Огрязко В. С. Європейський вимір зовнішньої політики України / В. С. Огрязко // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/>

148. Орел А. 20 років Незалежності: Звідки і куди йдемо? / Анатолій Орел // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. — Доступ до електронного ресурсу : http://ukrrevue.ucoz.ua/blog/ukrajina_mizh_zakhodom_i_skhodom/2011-04-16-375
149. Освітньо-кваліфікаційна характеристика магістра за спеціальністю 8.000006 «Зовнішня політика» специфічних категорій кваліфікації 2419.3 «Радник (органи державної влади)». — К.: МОН України, 2006. — 30с.
150. Офіційний сайт Дипломатичної Академії при МЗС України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dipacadem.kiev.ua/ua/educationwork/chairs/diplomaticandcouncil.html>
151. Офіційний сайт Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iir.kiev.ua/ua/specialties/mv/mvods/>
152. Офіційний сайт кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. Я. Мечнікова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.onu.edu.ua/uk/structure/institutes/isn/interrelations>
153. Офіційний сайт кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dnu.dp.ua/view/fme>
154. Офіційний сайт Ужгородського національного університету [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.univ.uzhgorod.ua/departments/mizn_vidn/
155. Офіційний сайт факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені І. Я. Франка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.intrel.org.ua/?bachelor>
156. Офіційний сайт факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.oa.edu.ua/ua/departments/mizhn>
157. Панченко Ж. О. Геополітичне позиціонування України в процесах євроінтеграції : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Ж. О. Панченко. — К., 2006. — 212 с.

158. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : [монограф.]. / Наталя Пелагеша. — К. : НІСД, 2008. — 288 с.
159. Перепелиця Г.М. НАТО і Україна в умовах трансформаційних процесів / Г. М. Перепелиця // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць — К., 2005. — Вип.57(ч.1). — С. 89 – 103.
160. Пивоваров А. С. Проблема стратегічного партнерства в зовнішньополітичній діяльності України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича / А. С. Пивоваров. — Чернівці, 2009. — 20 с.
161. План дій Україна-Європейський Союз. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
162. Политология : энциклопедический словарь / [общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов]. — М. : Издательство Московского коммерческого университета, 1993. — 431 с.
163. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабакіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перер. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
164. Полтораков О. Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / НАН України ; Інститут світової економіки і міжнародних відносин / О. Ю. Полтораков. — 199 с.
165. Попов В. І. Сучасна дипломатія: теорія і практика : [курс лекцій, прочитаних у 1991 — 1998 рр. в Дипломатичній академії МЗС РФ] / В. І. Попов. — М. : Наукова книга, 2000. — Ч. 1. — 678 с. — (Дипломатія — наука і мистецтво.)
166. Посткоммунистические трансформации: векторы, направление, содержание / Под ред. О. Д. Куценко; соредактор С. С. Бабенко. — Харьков: изд. Центр Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина, 2004. — 418 с.
167. Пошедін О. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики України [Електронний ресурс] / О. Пошедін. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2011_22/Rozdil_3/04_Poshedin.pdf.

168. Про основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/law/93_zpu.html.
169. Прокопенко Л. Веб-сайти посольств України як засіб презентації держави у світовому інформаційному просторі / Л. Прокопенко, К. Кучеренко // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 10. — С. 36—43.
170. Пронь С. В. Китайський вектор зовнішньої політики України (історія, виклики сучасності, перспективи) / С. В. Пронь // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. — 2007. — Політологія. — Вип. 56. — Т. 69. — С. 78 - 81.
171. Пушкар О. В. Реалізація європейських стандартів публічного управління щодо забезпечення прав людини та напрями їх упровадження в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Пушкар. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2010_1/10povnuu.pdf.
172. Редькіна Г. Зовнішні впливи на Україну в умовах державної незалежності [Електронний ресурс] / Г. Редькіна. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2010_21/Rozdil_3/02_Redkina.pdf.
173. Римаренко Ю. І., Курас І. Ф., Шемшученко Ю. С., Картунов О. В., Шкляр Л. Є. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Юрій Іванович Римаренко (ред.). — К. : Довіра, 1999. — 559 с.
174. Рішення РНБО від 17. 11. 2010 «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» // Офіційний вісник Президента України від 22. 12. 2010 – 2010. – № 33. – С. 41. – стаття 1080.
175. Розумний М. Національна ідея: відкритість новому і світу як інтеграційний орієнтир українського суспільства / М. Розумний // Україна на шляху до Європи. — К. : Етнос, 2006. — С. 395 – 409.
176. Рубцов А.О. Геостратегії НАТО в контексті структурних трансформацій системи міжнародних відносин / А. О. Рубцов // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Вип. 50. — С. 704 - 710.

177. Рудич Ф. Магістральні вектори сучасної української зовнішньої політики: спроба політологічного аналізу / Фелікс Рудич // Наукові записки ІПіЕНД : Сер. «Політологія і етнологія». — К. : ІПіЕНД, 2001. — Вип. 16. — С. 271 – 290.
178. Рудич Ф. Украина и Россия: основные тенденции в становлении политических структур /Ф.Рудич // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве [матер. круглого стола]. — К. : Ассоциация «Україно», 1995. — С. 92 – 102.
179. Руднева О. Ціннісний вимір прав людини в контексті світових глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / О. Руднева. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/VAUMVS/2010_4/rudneva.pdf.
180. Сарапін В. О. Ідеологія системних реформ в контексті стабілізації соціально-економічного та політичного розвитку України на рубежі століть (політологічний аналіз) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / В. О. Сарапін. — К., 2005. — 220 с.
181. Свиначук Є. Кадри української дипломатії/ Є. Свиначук // Політика і час. — 1996. — № 8. — С.16 - 17.
182. Седляр Ю. Внутрішні фактори формування зовнішньої політики держави [Електронний ресурс] / Ю. Седляр. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2011_22/Rozdil_3/03_Sedlyar.pdf.
183. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття. Вид. 2-ге / М. Д. Сирота. — К. : Університетське вид-во ПУ ЛЬСАРИ, 2007. — 216 с.
184. Сірук М. Про перспективу без скептицизму [Електронний ресурс] / Микола Сірук // День. — 15.06.2011. — Доступ до електронного ресурсу : <http://eu.prostir.ua/library/247794.html>
185. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. — К. : Логос, 2006. — 368 с.
186. Слісаренко І. Бренд України після помаранчевої революції: інформаційні виклики / І. Слісаренко // Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. — 2006. — № 11/12. — С. 46 - 48.
187. Снігір О. В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу : динаміка «об'єкт – суб'єктивних» відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01

- / Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки / О. В. Снігир.
— К., 2004. — 16 с.
188. Современная мировая политика / А. Д. Богатуров [ред.]. — М. : Аспект Пресс, 2009. — 592 с.
189. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : [монограф.] / В.М.Співак. — К.: Логос, 2011. — 416 с.
190. Співак В.М. Соціальна, правова держава як фактор розвитку демократичного суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / В. М. Співак. — К., 2001. — 18 с.
191. Стародуб Т. С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки : дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Т. С. Стародуб. — К., 2005. — 161 арк.
192. Стратегія розвитку України. Теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. — К. : Наука, 2002. — 168 с.
193. Страус А. Л. Униполярность : Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России / А. Л. Страус // Политические исследования. — 1997. — № 2. — С. 27-44.
194. Суліма Є. М. Глобальний соціальний порядок потсіндустріалізму / Є.М. Суліма. — 2-е вид., доповн. — К. : Генеза, 2004. — 336 с.
195. Східне партнерство ЄС : додаткові можливості для євроінтеграції України / І.Ф.Газізуллін, М. М.Гончар, О. В.Коломієць [та ін.]; за ред. В. Мартинюка. ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : Агентство «Україна», 2009. — 84 с.
196. Тарасюк Б. Зовнішня політика незалежної України : підсумки та перспективи / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Наукова бібліотека / Іван. Вакарчук (ред. кол.), Маркіян Мальський (ук-лад.). —Л., 2006. —27 с.
197. Терешко С. Східний вимір політики ЄС у контексті національних інтересів України / Сергій Терешко // International Review : Відносини Україна – ЄС : в пошуку інституційних трансформацій. — 2008. — № 2. — С. 30-39.

198. Тишкун Ю. «Третій сектор» в Україні у контексті реалізації зовнішньополітичних інтересів держав Заходу / Ю. Тишкун // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. — 2010. — Вип. 22. — С. 124 - 129.
199. Ткаченко Ю. Л. Вдалиий початок — половина справи (перші кроки Дипломатичної академії) / Ю. Л. Ткаченко // Політика і час. — 1997. — № 5-6. — С.43 - 46.
200. Тодоров І. Я. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991-2004рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Донецький національний ун-т / І. Я. Тодоров. — Донецьк, 2007. — 38 с.
201. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / Е. А. Афонін, О. В. Суший [уклад.]. — К. : НАДУ, 2010. — 48 с.
202. Тупчієнко Л. С. Наука і мистецтво дипломатії / Л. С. Тупчієнко // Науковий вісник ДАУ. — 1999. — Вип. 2. — С. 15 - 26.
203. Турів М. В. Ініціатива «Східного партнерства» та позиція Австрії / М. В. Турів // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Вип. 50 — С. 729 - 735.
204. Україна — ЄС: гарячий фініш переговорів [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://eu.prostir.ua/library/247182.html>
205. Україна в Європі : пошуки спільного майбутнього / За ред. А. І. Кудряченка. — К. : Фенікс, 2009. — 544 с.
206. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина : Д—Й / Відп. ред. М. М. Варварцев / НАН України. Інститут історії України. — К. : Ін-т історії України, 2010. — 252 с.
207. Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України [Гриневич В. А., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є.] — Т. 2. — К. : Наук. думка, 2004. — 531с.
208. Україна і Росія хочуть створити спільні миротворчі підрозділи [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://tyzhden.ua/News/26434>

209. Україна і світ : проблеми і перспективи міжнародних відносин. — К.: КНЕУ, 2003. — 188 с.
210. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Офіційний сайт: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.uceps.com.ua
211. Федоренко О. Ідейно-теоретичні засади становлення української геополітичної думки ХХ століття / Олександр Федоренко [Електронний ресурс] // Молода нація : Політологічний журнал видавництва «Смолоскип». — Режим доступу : <http://molodanacija.smoloskyr.org.ua/?p=58>
212. Фельтхэм Р. Дж. Настольная книга дипломата / Р. Дж. Фельтхэм ; [пер. с. англ. В. Е. Улаховича]. — 3-е изд. — Минск : Новое знание, 2004. — 304 с.
213. Філоненко Р. Ю. Європейська інтеграція України в контексті її відносин з Російською Федерацією : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України — К., 2008. — 215 с.
214. Хачатуров К. А. Роль международной информации в формировании репутации государства / К. А. Хачатуров // Информация. Дипломатия. Психология. — М. : Известия, 2002. — С. 89 - 118.
215. Хёффе О. Политика, право, справедливость / О. Хёффе. — М. : Гнозис, 1994. — 198 с.
216. Цимбалюк М. М. Імпортуванню не надається... : Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства / М. М. Цимбалюк. — Острог : Вид-во НУ «Острозька Академія», 2005. — 262 с.
217. Ціватий В. Інституціональний вимір зовнішньої політики у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України (теоретико-методологічний аспект) / В. Ціватий // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки: [Міжвідомчий збірник наукових праць]. — Вип. 16. — К., 2007. — С. 107—112.
218. Ціватий В. Г. Інституціонально-історичні особливості європейської регіональної політики / В. Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2009. — Вип. 15. Світова та українська дипломатія : історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 445—452.

219. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика і дипломатія першої половини XVI століття та українські землі (політико-правовий аспект) / В. Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 1: Зовнішня політика і дипломатія / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, Л. С. Тупчієнка, В. Г. Ціватого. — Київ, 1998 — С. 43-49.
220. Чальцева О. М. Українська євроінтеграція : шлях в нікуди чи реальний зовнішньополітичний вектор? / О. М. Чальцева // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. — 2010. — Політологія. — Вип. 118. — Т. 131. — С. 102 - 106.
221. Чекаленко Л. Зовнішня політика України: теорія і практика / Людмила Чекаленко [Електронний ресурс] // Персонал. — 2007. — № 11. — Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?id=607>
222. Чистілін Д. К. Наше місце в Євразії / Д. К. Чистілін // Політика і час. — 2005. — № 11. — С. 60 - 65.
223. Шайгородський Ю. Становлення глобалістичного підходу до національної політики : протиріччя української моделі цивілізаційного розвитку / Ю. Шайгородський // Наука. Влада. Політика. — К. :Знання України, 2008. — С. 111-130.
224. Шайгородський Ю. Ж. Глобалізація : неминучість концептуальних змін / Ю. Ж. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2012. — № 3 (54). — С. 64 - 75.
225. Шаров О. Економічна дипломатія / О. Шаров // Політика і час. — 2004. — № 2. — С. 35 - 48.
226. Шергін С. Геополітична ідентичність України в умовах глобалізації / Сергій Шергін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/jornal_content/234/political_problems
227. Шергін С. Трансформація геополітичної ідентичності України в контексті українсько-російських відносин / С. Шергін // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2010. — Вип. XXIX. — С. 258 - 265.
228. Шинковский М. Ю. Глокализация как предмет научного исследования / М. Ю. Шинковский // Политическая глоба листика : конфликт интерпретаций и пути

- его преодоления. // АНО «Общественно-политический журнал. Журнал политической философии. Политика. Анализ. Хроника. Прогноз». — Москва. — 2008. — С. 46–57.
229. Шипілова Л. Виявлення та нейтралізація загроз національним інтересам / Лариса Шипілова [Електронний ресурс] // Зовнішні справи. — 2009. — № 12. — Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=461>
230. Шмаленко Ю. І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Одеська національна юридична академія — О., 2002. — 187 с.
231. Шпак Д. Р. Регіональні пріоритети євро інтеграційної політики України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Д. Р. Шпак. — К., 2007. — 217 арк.
232. Шульга М. А. Російський дискурс геополітики : [монограф.] / М. А. Шульга. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. — 524 с.
233. Юрчук О. О. Європеїзація та політика розширення Європейського Союзу на Схід у контексті демократичної консолідації [Електронний ресурс] / О.О. Юрчук. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/esp/2011_1/txts/Winners/Yurchuk.pdf.
234. Яхно О. М. Україна в сучасному геополітичному просторі (політико-медійний аспект) : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики / О. М. Яхно. — К., 2006. — 189 арк.
235. Aspaturian V. The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. — Geneva: E. Droz, 1960. — 219 p.
236. Civil Societies: Human Rights and Democratic Transitions in Eastern Europe and Latin America / Edited by A. Rachel, K. Milton. — Lanham: Lexington Books, 2005. — 300 p.
237. Collective memory and European identity : the effects of integration and enlargement / [Edited: Klaus Eder and Willfried Spohn]. — Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Pub. — 2005. — 228 p.
238. Dzherdzh S. Russia's Offensive on the Ukrainian Front : A Personal View. Science Review. Reinventing and Reinvigorating EU-Russia Relations / S. Dzherdzh // Luxembourg Institute for European and International Studied. — Dutch University Press, 2008. — P. 166 – 184.

239. Houghton D. P. Reinvigorating the Study of Foreign Policy Decision Making : Toward a Constructivist Approach // *Foreign Policy Analysis*. — Volume 3. — Issue 1. — January 2007. — P. 24 – 45.
240. Hudson V. Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations / V. Hudson // *Foreign Policy Analysis*. Vol. 1. — Issue 1. — March 2005. — P. 1 – 30.
241. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit// Prague,8435/09(Presse78),07.05.2009.http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf
242. Kay S. NATO and the Future of European Security / S. Kay. — Rowman&Littlefield Publishers, Inc., 1998. — 210 p.
243. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment / Ch. Krauthammer // *Foreign affairs*. — Summer 1991. — Vol. 70, № 1 (America and the World / 1990-1991) — P. 23 - 33.
244. Moore R.R. NATO's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World / R. R. Moore. — Praeger Security International, 2007. — 210 p.
245. Regionalism, multilateralism, and economic integration: the recent experience / [Edited by Gary P. Sampson and S. Woolcock]. —Tokyo ; New York : United Nations University Press, 2003. — 364 p.
246. Sherman W. Garnet. Keystone in the Arch. Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe / W. Sherman : [Electronic resource]. – DC : <http://www.carnegie.ru>
247. Sherr J. Transforming the Security Sector in Ukraine : What are the Constraints? What is Possible? / James Sherr. — Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the United Kingdom, April 2004. — 185 p.
248. Ukraine : Strategic Priorities: Analytical Estimations 2004 / [Under the editorship of A.S.Galchynsky]. — Kyiv: NISS, 2004. — 344 p.
249. Wallace W. Foreign Policy and Political Process / W. Wallace. — London : Macmillan. — 1971. — 60 p.
250. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture : Essays on the Changing World System (Studies on Modern Capitalism). / I. Wallerstein. — Cambridge UP, 1991. — 630 p.